

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЖУРНАЛ

СТРАТЕГІЧНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

№ 2(19), 2024

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2

Наукове фахове видання

Періодичність виходу: 6 разів на рік

Дата заснування: грудень 1999 р.

Київ 2024

**Засновником видання «Журнал стратегічних економічних досліджень» є
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ**

Науковий фаховий журнал є правонаступником видання «Вісник Київського національного університету технологій та дизайну», який у свою чергу був правонаступником видання «Известия высших учебных заведений. Технология легкой промышленности», який видавався з березня 1958 року у Київському технологічному інституті легкої промисловості (СРСР).

№ 2(19), 2024

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ №24821–14761 ПР від 19.04.2021р.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 993 від 24.07.2002 р.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань.

Наказ МОН України від 27.09.2021 № 1017 (додаток 2). Категорія Б. Економічні науки. Спеціальності: 051, 071, 072, 073, 075, 076, 241, 281 (від 2018 р.).

ISSN 2786-5398	Журнал зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, Париж, Франція) Журнал реферується та індексується у наступних міжнародних базах даних: Library of Congress Online Catalog, International DOI Foundation, CrossRef, WorldCat, Google Scholar, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Інституційний репозитарій Київського національного університету технологій та дизайну
Засновник і видавець:	Київський національний університет технологій та дизайну Україна, 01011, м. Київ, вул. Мала Шияновська, 2
Головний редактор:	Грищенко І.М. , доктор економічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, Заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки та техніки.
Заступник головного редактора:	Ганущак-Єфіменко Л.М. , д.е.н., професор, проректор з наукової та інноваційної діяльності, Лауреат премії Верховної ради України молодим ученим, Лауреат Національної премії України імені Бориса Патона.

Видання орієнтоване на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також науково-практичних працівників і фахівців відповідних галузей промисловості.

Кривонос Олена Олександрівна – відповідальний секретар.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

01011, м. Київ, вул. Мала Шияновська, 2, корп. 1, к. 347

тел./факс: +38 (044) 256-21-39

e-mail: econ-vistnyk@knu.edu.ua; <http://econ-vistnyk.edu.ua>

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського національного університету технологій та дизайну, протокол № 9 від 18.04.2024 р.

Матеріали друкуються мовою оригіналу. Відповідальність за переклад, достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Передруки та переклади статей дозволяються лише за згодою автора (-ів) та редакції.

© Київський національний університет технологій та дизайну, 2024

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

JOURNAL
of STRATEGIC ECONOMIC
RESEARCH

№ 2(19), 2024

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2

Scientific Specialized Edition

Issued: 6 times a year

Founded: December, 1999

Kyiv 2024

The owner of «Journal of Strategic Economic Research» is

KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF TECHNOLOGIES AND DESIGN

This Scientific Specialized Journal is the successor of the edition "Bulletin of the Kyiv National University of Technologies and Design", which in turn was the legal successor of the edition «Proceedings of Higher educational establishments. Technology of the light industry», which was published by Kiev Technological Institute of Light Industry from March, 1958 (USSR).

№ 2(19), 2024 The state registration of print media is KB № 24821-14761 ПП, originating date 19.04.2021
License for publishing activity is ДК №993, originating date 24.07.2002
The journal is listed & reregistered in Higher Attestation Commission of Ukraine: № 1017 dated 27.09.2021 in the list of professional publications: cat. B, technical specialties – economical specialties: 051, 071, 072, 073, 075, 076, 241, 281 (from 2018).

ISSN 2786-5398 The journal is registered in ISSN International Centre, Paris
The journal is abstracted and indexed by Library of Congress Online Catalog, International DOI Foundation, CrossRef, WorldCat, Google Scholar, The Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv National University of Technologies and Design Institutional Repository

Owner and Publisher: Kyiv National University of Technologies and Design
Ukraine, 01011, Kyiv, 2, Mala Shyianovska, Str.

Editor-in-Chief: **Ivan M. Gryshchenko** – Dr., professor, academician National Academy of Pedagogical Sciences Ukraine, Honored Worker of Education of Ukraine, Laureate of the State Prize of Ukraine in science and technology.

Deputy Editor: **Liudmyla M. Hanushchak-Yefimenko** – Dr., professor, Laureate of the Prize of the Verkhovna Rada of Ukraine for young scientists, Laureate of the Boris Paton National Prize of Ukraine.

Economics & Business Management. Higher Education: progress, problems and prospects.

The journal is aimed at a wide range of researchers, professors, students, and graduate students and to bring the results of scientific research carried out under a variety of intellectual traditions and organizations of procedures to the attention of a specialized readership.

EDITORIAL OFFICE:

01011, Ukraine, Kyiv, 2, Mala Shyianovska, Str., office 1-0347

Tel./fax: +38 (044) 256-21-39

e-mail: econ-vistnyk@knuvd.edu.ua; <http://econ-vistnyk.knuvd.edu.ua>

Recommendations from Science Council of Kyiv National University of Technologies and Design, Protocol № 9 of 18.04.2024

Articles are published in the original language. The authors are responsible for the translation, authenticity of facts, quotations, proper names, geographic names, names of enterprises and other information.

The Editorial Office and author's consent needed prior to republishing or translating the articles.

© Kyiv National University of Technologies and Design, 2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
наукового фахового видання
«ЖУРНАЛ СТРАТЕГІЧНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»
(JOURNAL OF STRATEGIC ECONOMIC RESEARCH)

Головний редактор:

Грищенко Іван Михайлович – доктор економічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, Заслужений працівник освіти України, Лауреат Державної премії України в галузі науки та техніки, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна, ORCID 0000-0001-7572-4757.

Заступник головного редактора:

Ганущак-Єфіменко Людмила Михайлівна – доктор економічних наук, професор, Лауреат Національної премії України імені Бориса Патона, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна, ORCID 0000-0002-4458-2984.

Члени редакційної колегії:

Гавриш Олег Анатолійович – доктор технічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна; ORCID 0000-0002-1961-3267.

Белялов Талят Енверович – доктор економічних наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна; ORCID 0000-0003-4019-755X.

Жигалкевич Жанна Михайлівна – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна; ORCID 0000-0002-5847-1302

Касич Алла Олександрівна – доктор економічних наук, професор, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна; ORCID 0000-0001-7019-1541.

Лепейко Тетяна Іванівна – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна; ORCID 0000-0001-8667-509X.

Мягких Ірина Миколаївна – доктор економічних наук, професор, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна; ORCID 0000-0003-3868-9643.

Ольшанська Олександра Володимирівна – доктор економічних наук, професор, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна; ORCID 0000-0003-1535-7742.

Онегіна Вікторія Михайлівна – доктор економічних наук, професор, Державний біотехнологічний університет, Україна; ORCID 0000-0001-9467-9808.

Радіонова Наталія Йосипівна – доктор економічних наук, професор, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна; ORCID 0000-0002-8855-2963.

Тарасенко Ірина Олексіївна – доктор економічних наук, професор, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна; ORCID 0000-0003-3626-4377.

Шкода Мар'яна Сергіївна – доктор економічних наук, професор, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна; ORCID 0000-0002-7356-4320.

Dietmar Vahs – PhD, Professor, Germany.

Giorgi Gvartadze – Full Professor, Akakii Tsereteli State University, Full Professor, Kutaisi University of Law and Economics, Georgia; ORCID 0000-0001-6080-0163.

Hendrik S. Doss – PhD, Professor, Germany.

Plavčan Peter – Prof., CSc., Ing., Danubius University in Sládkovičovo, Slovak Republic; ORCID 0000-0001-7088-6108.

Rafał Rebilas – PhD, Vice-Rector, Akademia WSB, Dąbrowa Górnicza, Poland; ORCID 0000-0001-7926-1155.

Skibniewski Mirosław – Prof., Ph.D., Dr.h.c., Honor. Prof., University of Maryland, College Park, USA; ORCID 0000-0002-7102-753X.

William H. Meyers – Emeritus Professor of Agricultural & Applied Economics Food and Agricultural Policy Research Institute, USA; ORCID 0000-0003-0952-5578.

Zdzisława Dacko-Pikiewicz – Professor, Rector University of Dąbrowa Górnicza, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Poland; ORCID 0000-0003-4542-5574.

Krzysztof Zalewski – PhD in Economics, International University of Applied Sciences in Łomża, Poland; ORCID 0000-0001-5580-483X.

Ireneusz Żuchowski – PhD in Economics, Professor, International University of Applied Sciences in Łomża, Poland; ORCID 0000-0002-3998-1892.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

01011, м. Київ, вул. Мала Шияновська, 2, корп. 1, к. 347

тел./факс: +38 (044) 256-21-39; e-mail: econ-vistnyk@knu.edu.ua; <http://econ-vistnyk.knu.edu.ua>

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

- 1 **Белялов Т. Е., Гірник Я. С.**
Стартап-проект як форма розвитку інноваційного підприємництва 8
- 2 **Белялов Т. Е., Люманов А. С.**
Інноваційний розвиток малого бізнесу в Україні та його державне регулювання 16
- 3 **Ганушак-Єфіменко Л. М., Каліс І., Степанова О. А.**
Науково-методичні підходи до формування фінансової структури підприємств індустрії гостинності 25
- 4 **Зелінська Є. Ю., Олешко А. А.**
Роль динамічного моделювання у дослідженні тіньової економіки 33
- 5 **Крисоватий І. А.**
Особливості розвитку інноваційних парків як сучасного феномену урбаністики 47
- 6 **Птащенко О. В., Шершенюк О. М.**
Розвиток людського капіталу сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційних змін цифрової економіки 56
- 7 **Русіна Ю. О.**
Вплив повномасштабної війни на бюджетну систему України 65

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ

- 8 **Городянська Л. В.**
Моделювання та оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи 74
- 9 **Давидюк М. В.**
Систематизація підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій 93
- 10 **Ісмаїлов А.**
Новітні стратегії розвитку регіонів: перехід від централізованого до децентралізованого управління 114
- 11 **Касумов Т. А.**
Підходи до трактування диверсифікації бізнес-процесів сучасних підприємств 126
- 12 **Собко О. М., Фурик Ю. Д.**
Стратегії соціально відповідального маркетингу як складові системи управління вартістю бізнесу 136
- 13 **Шостак І. В., Плисенко Г. П.**
Інтегрована звітність в контексті принципів ESG 146

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2

TABLE OF CONTENTS

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ECONOMY

- 1 **Belyalov T. E., Girnyk Ya. S.**
Startup project as a form of innovative entrepreneurship development 8
- 2 **Belyalov T. E., Liumanov A. S.**
Innovative development of small business in Ukraine 16
- 3 **Hanushchak-Yefimenko L. M., Kalić I., Stepanova O. A.**
Scientific and methodical approaches to the formation of the financial structure of enterprises in the hospitality industry 25
- 4 **Zelinska Ye. Yu., Oleshko A. A.**
Role of dynamic modeling in the research of the shadow economy 33
- 5 **Krysovaty I. A.**
Features of the development of innovative parks as a modern phenomenon of urbanism 47
- 6 **Ptashchenko O. V., Shersheniuk O. M.**
Human capital development of agricultural enterprises in the conditions of transformational changes in the digital economy 56
- 7 **Rusina Yu. O.**
Impact of a full-scale war on the budget system of Ukraine 65

MODERN TENDENCIES AND MANAGEMENT PROBLEMS

- 8 **Gorodianska L. V.**
Modeling and assessment of renewal level of person's competence potential 74
- 9 **Davydyuk M. V.**
Systematization of approaches to the research of the conceptual and categorical framework of sustainable development of rural areas 93
- 10 **Ismailov A.**
Modern development strategies for regions: transition from centralized to decentralized governance 114
- 11 **Kasumov T. A.**
Approaches to the interpretation of diversification of business processes of modern enterprises 126
- 12 **Sobko O. M., Furyk Yu. D.**
Socially responsible marketing strategies as component systems of business value management 136
- 13 **Shostak I. V., Plysenko H. P.**
Integrated reporting in the context of esg principles 146

УДК 33.005.31

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.1

Талат Е. Бєлялов, Ярослав С. Гірник

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

СТАРТАП-ПРОЄКТ ЯК ФОРМА РОЗВИТУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті визначено особливості стартапу як інноваційного проєкту, що дає змогу визначити ефективну концепцію управління. Досліджено сутність стартапів, проведено аналіз концепцій управління стартап-проєктом, виділено їх особливості, переваги та недоліки. При вивченні наявних у літературі визначень сутності поняття «стартап» було зроблено висновки про наявність таких його характеристик: малий бізнес, що нещодавно стартує в галузі інновацій, що діє в умовах прискорених темпів зростання, масштабованість та невизначеність, що представлена групою людей або новою компанією. Визначені основні ознаки стартапу дозволяють виявити такі основні його характеристики, що впливають на особливості фінансування: характеристики за аналогією: швидке зростання та ідея глобальної масштабованості незалежно від географічних кордонів; інноваційність (аналогія з інновацією, інноваційним проєктом) та сутнісні характеристики: акцент на засновниках; діяльність за умов невизначеності. Визначені аспекти фінансування стартапів за їх основними характеристиками: малий та середній розмір бізнесу; швидке зростання та ідея глобальної масштабованості незалежно від географічних кордонів; інноваційність; умови невизначеності. Доведено, що розвиток стартапу може мати два шляхи відповідно до теорії його життєвого циклу: швидке зростання і масштабованість; дефолт з подальшою ліквідацією або реорганізацією. Проведений аналіз особливостей фінансування стартапів надав змогу визначитися з поняттям «фінансування стартапу», відітворюючись як від досліджених характеристик, так і від понять «фінанси» в широкому розумінні та «фінансування інноваційної діяльності» у вузькому розумінні. Обґрунтовано, що механізм фінансування стартапів є багатоскладовим, а ключовою його складовою є фінансові взаємовідносини двох сторін: стартапів в особі підприємців та інвесторів. Діяльність цих сторін підтримується за рахунок забезпечення складових розвитку інноваційної діяльності: нормативно-правових, законодавчих, кадрових тощо. Доведено, що Україна має великий потенціал для розвитку стартап-проєктів і саме тому необхідно створювати відповідні правові засади для їх підтримки, зокрема, в університетах та наукових установах.

Ключові слова: *стартап; стартап-проєкт; інноваційне підприємництво; фінансування стартапів; інноваційний розвиток; механізм фінансування стартапів.*

Talat E. Belyalov, Yaroslav S. Girnyk

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

STARTUP PROJECT AS A FORM OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

The article defines the peculiarities of a startup as an innovative project, enabling the establishment of an effective management concept. It explores the essence of startups, analyzes management concepts of startup projects, highlights their specifics, advantages, and disadvantages. Researching the literature definitions of the concept 'startup' led to conclusions regarding its features: a newly launched small business in the innovation sector, operating in an environment of rapid growth, scalability, and uncertainty, presented by a group of individuals or a new company. Identified key startup characteristics allow for the revelation of primary features influencing funding: analogy-based features include rapid growth and the idea of global scalability regardless of geographical boundaries, innovation, and operations in conditions of uncertainty. The analysis

of financing aspects based on their core characteristics includes small and medium-sized businesses, rapid growth, the idea of global scalability independent of geographical boundaries, innovation, and conditions of uncertainty. It is substantiated that startup development can follow two paths according to its lifecycle theory: rapid growth and scalability, or default with subsequent liquidation or reorganization. The conducted analysis of startup financing specifics helped to define the concept of 'startup funding,' based on researched characteristics, as well as on 'finance' in a broad sense and 'funding innovative activities' in a narrow context. It is argued that the mechanism of startup funding is complex, and a key component is financial relationships between entrepreneurs and investors. The activity of these parties is supported by ensuring the development of innovative activities: regulatory, legislative, personnel, etc. It is justified that Ukraine has significant potential for startup project development, thus requiring the establishment of appropriate legal foundations for their support, especially within universities and research institutions.

Keywords: *startup; startup project; innovative entrepreneurship; startup funding; innovation development; startup funding mechanism.*

Постановка проблеми. В умовах переходу світової економіки до нового інформаційного укладу, при якому економічне зростання стає більш інноваційно орієнтованим, виникають безперервні оновлення в підходах щодо ведення бізнесу, фінансування, створення нового стійкого середовища для розвитку стартапів. Наявність такого середовища сприяє ефективному функціонуванню механізму фінансування, де рух грошових коштів виникає при гармонізації інтересів інвесторів та підприємців, та носить максимально відкритий характер взаємодії.

Цей механізм має можливість розвиватись в сторону нових видів, джерел, форм та інструментів фінансування, гнучко реагуючи на ринкові та технологічні зміни та відкриваючи перспективи зростання для стартапів.

У сучасній науковій та практичній літературі більшість досліджень, що вивчають стартапи, присвячені переважно проблемам управління, розробці нових бізнес-моделей, мотивації людських ресурсів. Проте, залишаються проблеми, які ще недостатньо вирішені як у теоретичному, так і в практичному аспектах, зокрема – дослідження створення стартапу як форми інноваційного підприємництва.

Метою дослідження є дослідження теоретичних питань активізації процесів створення стартап проєктів та управління ними з метою розвитку інноваційного підприємництва.

Аналіз останніх публікацій та невирішена частина проблеми. Основну увагу аспектам створення та функціонування стартап – проєктів як актуальної інноваційної компоненти приділяли здебільшого такі науковці, як С. Бланк [1], Е. Райз [2], Н. Петч [3], П. Тіль [4], Б. Беекман [5], С. Войтко [6], О. Гавриш [7], Ю. Єршко [8] та інші. Незважаючи на значний обсяг досліджень в інноваційній сфері, питання створення стартапів як форми інноваційного підприємництва залишаються не вирішеними через відсутність чіткої національної стратегії та системи підтримки інноваційного розвитку в Україні.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Start Up (стартап) є новим поняттям для вітчизняної практики, яке використовується як спільна назва для кардинально нового проєкту. У США (1930 р.) два студенти Стенфордського університету У. Х'юлетт та Д. Паккард заснували підприємство, яке назвали "Start Up" (нині це всесвітньо відома компанія "Hewlett-Packard") [9].

У 1979–1996 роках. феномен стартапу досліджувався американськими економістами Д. Берчем та Дж. Медоффом. Автори називали швидкозростаючі інноваційні компанії

«газелями» (gazelles) [10]. У цей час деякі автори використовували термін «стартап», який визначав початкову стадію життєвого циклу швидкозростаючої компанії. Д.Берч вважав, що більшість проривних ідей належать таким компаніям і вони створюють переважну частину нових робочих місць, тоді як великі компанії (слони), що поглинають слабких (леви) та мікрокомпанії (миші), налаштовані на скорочення робочих місць [11]. Звертаючи увагу більше на активне зростання компанії, ніж на її розміри, економіст визначає «газель» як «комерційне підприємство, що досягло як мінімум 20 відсотків зростання доходу щорічно за певний проміжок часу, починаючи з отримання базової виручки як мінімум на рівні 100 000 дол. США» [11].

Пізніше термін «стартап» перейшов у друковані видання американських версій журналів «Forbes» та «Business Week». Розвиток нових технологій, нових джерел та інструментів фінансування, нових переваг споживачів призвело до того, що з 90-х років минулого століття стартапи стали вивчатися як окремі суб'єкти господарювання, і мають тимчасовий характер існування [1].

Насьогодні загальноприйнятого визначення «стартапу» як у науковому, так і у бізнес-середовищі не існує, більшість з наявних понять наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Сутність поняття «стартап»

Автор [джерело]	Визначення
С. Бланк [1]	Стартап – це тимчасова організація, створена для пошуку повторювальної, масштабованої і стійкої бізнес-моделі
Е. Ріс [2]	Стартап – це новостворена організація, яка займається розробкою нових товарів або послуг в умовах надзвичайної невизначеності
С. Вайз та Б. Фейд [12]	Стартапи – швидкозростаюча компанія, що рідко має локальну спрямованість, незважаючи на що починає свій розвиток з одного місця, і на початковому етапі в її діяльності беруть участь лише кілька людей
П. Грем [13]	Стартап – це компанія, створена для швидкого зростання; компанія, яка швидко масштабується
Б. Бекман [5]	Стартап – це компанія, що працює над вирішенням проблеми, розв'язання якої неочевидне і успіх не гарантований
О. Мрихіна [14]	Стартап – процес виходу на ринок новоствореного підприємства з інноваційним проектом, зазвичай, у короткотривалій термін і з мінімальними вкладеннями
В. Пікуль [15]	Стартап – це тільки що створена компанія (іноді навіть не юридична особа), яка знаходиться на стадії розвитку і буде свій бізнес або на основі нових інноваційних ідей, або на основі тільки що винайдених технологій

Вивчення наявних у літературі визначень сутності поняття «стартап» дозволяє зробити висновок про наявність таких його характеристик: малий бізнес, що нещодавно стартував, в галузі інновацій, що діє в умовах прискорених темпів зростання, масштабованості та невизначеності, представлений групою людей або новою компанією. При цьому, на відміну від газелей, стартапи – це бізнеси «з нуля», а, на відміну від більшої частини малих та середніх підприємств (МСП), не залежать від географічних кордонів і мають щорічні кратні розміри зростання. Отже, всі газелі вважатимуться стартапами, проте стартапи необхідно віднести до МСП.

За останні кілька років термін «стартап» набув особливої популярності в бізнес-середовищі, а повсюдне його вживання стало звичним під час обговорення підприємницької діяльності, створення нового бізнесу, реалізації інноваційного проєкту.

Основними ознаками стартапу є наступні:

- носії бізнес-ідеї (стартапери) не завжди є (будуть) керівниками реально працюючого підприємства;
- носії бізнес-ідеї зазвичай шукають інвестора (покупця бізнесу) для практичної реалізації своєї ідеї;
- інвестування в стартап пов'язане з суттєвим ризиком, тому часто виникає потреба співпраці ко- манди стартапу з венчурними інституціями економіки;
- бізнес-модель, яка трансформуватиме ідею в реально працюючий бізнес, повинна мати схильність до масштабування – це є необхідною умовою ліквідності стартапу як товару на ринку, один з найперших інтересів потенційного покупця стартапу;
- мета стартапу в класичному її варіанті – продаж бізнесу (працюючої бізнес-моделі);
- зазвичай над стартапом працює міжфункціональна команда в умовах невизначеності.

Наведені ознаки «стартапу» дозволяють виявити такі основні його характеристики, що впливають на особливості фінансування:

- характеристики за аналогією: малий та середній розмір бізнесу, що діє не більше 10 років (аналогія з МСП); швидке зростання та ідея глобальної масштабованості незалежно від географічних кордонів (аналогія з газеллю); інноваційність (аналогія з інновацією, інноваційним проєктом);
- сутнісні характеристики: акцент на засновниках; діяльність за умов невизначеності.

Отже, розкриття сутності поняття «стартап» з погляду інновацій, газелей, бізнесу, дозволило сформулювати його нове визначення, а саме – стартапом можна назвати новостворений бізнес, який здійснює інноваційну діяльність в умовах невизначеності, спрямовану на отримання прибутку, швидке зростання та масштабованість.

Розглянемо аспекти фінансування стартапів за їх основними характеристиками:

1. Малий та середній розмір бізнесу. Характерною рисою МСП є гостра нестача коштів для розвитку, особливо на ранніх стадіях. Дослідження дозволяє виявити причини, через які МСП стикаються з проблемами отримання фінансування:

- обмеженість пропозиції фінансування та відсутність конкурентного ринку послуг з кредитування МСП, нерозвиненість ринку альтернативного фінансування, у тому числі краудфінансування;
- недостатня, непрозора та недостовірна звітність;
- незначний масштаб бізнесу, що ускладнює оцінку його стану;
- нестабільність законодавства, головним чином у галузі оподаткування МСП та альтернативних джерел фінансування;
- незначний розмір власних коштів та відсутність ліквідних активів, які МСП можуть використовувати як заставу за кредитом;
- низька фінансова грамотність керівників МСП: позичальники формулюють нечіткі цілі фінансування, непрофесійно розробляють бізнес-плани;
- інформаційна асиметрія.

Наведений перелік причин описує поточні проблеми отримання банківського кредитування та нерозвиненості альтернативного фінансування.

2. Швидке зростання та ідея глобальної масштабованості незалежно від географічних кордонів. Модель зростання, розроблена європейськими дослідниками С. Янчаком та Ф. Баресом, вказує, що основними факторами зростання є: інновація,

прихильність до конкретної території, організаційні та фінансові можливості, фокусування на споживача, підготовка кадрів, стиль ведення бізнесу [16]. У 2019 році дослідники М.К. Кайя та Л. Перссон включили до цієї моделі венчурне фінансування, де показують, що воно дійсно призводить до більш високого зростання газелі. При цьому венчурне фінансування збільшує зростання інвестиційних вкладень самої газелі більшою мірою, ніж органічне (природне) зростання компанії. Основною причиною цього є те, що, гарантуючи фінансування венчурним капіталом, газель може здійснювати інвестування й зростати.

За статистикою, наведеною дослідницьким центром Startup Genome, стартапи – це компанії, фінансування яких на посівній стадії становить від 0,2 млн дол. США до 0,9 млн дол. США, а на стадії зростання зростає в середньому до 3 млн дол. США (більш ніж утричі) та кількість співробітників на посівній стадії становить від 1 до 4 осіб, а на стадії зростання зростає до 17 осіб (більш ніж у 4 рази) [17].

3. Інноваційність. Ще у 1911 році основоположник сучасної теорії інновацій Й. Шумпетер звернув увагу на значимість кредиту як основного джерела фінансування інноваційної діяльності підприємців. Австрійський економіст підкреслює, що кредитні можливості, що добре функціонують, стимулюють інновації, фінансуючи підприємців, які просувають нові продукти [18].

4. Умови невизначеності. Введене в економічну теорію поняття «обмежена раціональність», вказує на те, що інформація економічних суб'єктів є неповною через їх обмежені пізнавальні здібності та високі витрати на отримання всієї інформації, необхідної для прийняття рішень. Тому всі рішення, які приймаються щодо зростання та фінансування стартапу, відбуваються в умовах крайньої невизначеності.

Характер невизначеності стартапу пов'язаний з підвищеним ризиком його дефолту. При цьому, якщо інноваційна діяльність стартапу не призводить його до швидкого зростання і масштабованості, а призводить до дефолту, така компанія є стартапом, який не досягнув зазначеної мети.

Отже, розвиток стартапу може мати два шляхи відповідно до теорії його життєвого циклу:

- 1) швидке зростання і масштабованість;
- 2) дефолт з подальшою ліквідацією або реорганізацією.

Більшість стартапів потребують значних фінансових вкладень для реалізації нових ідей. Однак підприємцям-початківцям складно знайти джерела фінансування через недостатньо розвинену інфраструктуру інноваційного ринку та високий ризик неповернення інвестицій, які вкладаються в новий бізнес.

Проведений аналіз особливостей фінансування стартапів дає змогу визначитися з поняттям «фінансування стартапу», відштовхуючись як від досліджених характеристик, так і від понять «фінанси» в широкому розумінні та «фінансування інноваційної діяльності» у вузькому розумінні.

У широкому розумінні «фінанси» – це система економічних грошових відносин, пов'язаних зі створенням, розподілом і використанням грошових фондів і нагромаджень на основі національного доходу і внутрішнього національного продукту, що регулюються законодавством.

Поняття «фінансування інноваційної діяльності» в науковій літературі розглядають із двох точок зору:

- 1) як напрям використання грошових коштів;
- 2) як відносини з приводу отримання грошових коштів.

З одного боку, фінансування інноваційної діяльності – це спрямування та використання грошових коштів на розробку й організацію виробництва нових видів

продукції, послуг, на створення та впровадження нової техніки й технології, нововведень у сфері соціального обслуговування, нових форм і методів управління; з іншого боку – це відносини з приводу отримання необхідних фінансових ресурсів для трансформації ідей і видань у кінцеві продукти та впровадження їх у практичну діяльність. Обидва підходи передають широкий зміст «фінансів» – характер грошових відносин.

На думку автора підхід до визначення фінансування стартапу варто розглядати з точки зору основних характеристик стартапу, а також сутності поняття «фінанси». Це дає змогу дійти такого висновку: під фінансуванням стартапів слід розуміти фінансові відносини, пов'язані з рухом грошових коштів між джерелами фінансування та творцями стартапів для здійснення останніми інноваційної діяльності, спрямованої на отримання прибутку, швидке зростання та масштабованість.

В сучасній практиці виділяють різні моделі фінансування для стартапів, що можуть використовуватися для залучення інвестицій. Деякі з основних цих моделей включають такі форми фінансування: франшиза, венчурні фонди, бізнесангели, конкурси, бізнес-акселератори, краудфандинг, «розумні гроші» (Smart money), модель «3Д»: домашні, друзі, дурні, стратегічні інвестори, державні субсидії та Ініціатива з розвитку інвестицій (IPO) [18].

Отже, можна зробити висновок, що механізм фінансування стартапів є багатоскладовим, а ключовою його складовою є фінансові взаємовідносини двох сторін: стартапів в особі підприємців та інвесторів. Діяльність цих сторін підтримується за рахунок забезпечення складових розвитку інноваційної діяльності: нормативно-правових, законодавчих, кадрових тощо.

Цей взаємозв'язок представлено на рис. 1. Інвесторами можуть виступати різні суб'єкти, які мають можливість і цілеспрямованість здійснювати інвестиційну діяльність щодо стартапів.

Джерело: побудовано автором.

Рис. 1. Загальна схема формування механізму фінансування стартап-проектів

Світовий досвід наочно підтверджує, що підтримка держави для інноваційних стартапів відіграє вирішальну роль у їхньому розвитку та успіху. Керівництво Європейського Союзу разом із урядами країн-членів, таких як Німеччина, Франція, Фінляндія, Австрія, Ірландія, Швеція, Норвегія та інші, продовжують впроваджувати різноманітні програми для підтримки інноваційних стартапів. Це, насамперед, надання пільгових кредитів компаніям для реалізації проектів, податкові пільги, надання грантів студентам, випускникам та підприємцям, а також створення сприятливого середовища для венчурних інвесторів.

Україна ще не володіє необхідними інструментами державної підтримки інноваційних стартапів, а також відсутнє чітке визначення терміну «стартап-проект» у законодавстві. Щоб змінити цю ситуацію, потрібно розробити сучасну законодавчу базу, використовуючи досвід країн з розвинутою стартап-індустрією, наприклад, Ізраїлю. Такий крок дозволить значно

збільшити вартість, що генерується ІТ-сектором, перетворивши аутсорсерів на інноваційних підприємців.

Також варто взяти на увагу досвід Франції, де для стартапів створено сприятливі умови для зростання. Це включає принцип єдиного вікна для реєстрації, підтримку депресивних регіонів, створення стартап-віз, лібералізацію можливостей та умов для закордонних інвесторів. Можливо також розглянути залучення іноземних проектів за умови, що буде створено ліберальні умови для оподаткування та інвестування.

Необхідно відзначити, що Україна має великий потенціал для розвитку стартап-проектів і саме тому необхідно створювати відповідні правові засади для їх підтримки, зокрема, в університетах та наукових установах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу теоретичних положень, пов'язаних із інноваційним підприємництвом і проектами стартапів, а також дослідження успішних українських стартапів та можливих джерел їх фінансування, була створена систематизована теоретична база щодо вказаної теми.

Насьогодні багато вітчизняних та зарубіжних дослідників та практиків займаються дослідженням питань, пов'язаних із стартап-проектами та інноваційним підприємництвом. Серед них можна виділити вчених із різних галузей, таких як економіка, менеджмент, бізнес-адміністрування, соціологія, технології, маркетинг, фінанси тощо. Такі дослідження можуть охоплювати аспекти створення стартапів, їх функціонування, вплив на економіку, інноваційні процеси, фінансові аспекти, стратегії розвитку, маркетинг, управління та багато іншого.

References

Література

- Blank, S., Dorf, B. (2019). Sviashchenna knyha startapera. Yak zbuduvaty uspishnu kompaniiu [A startup's holy book. How to build a successful company]. Kyiv: Nash format. 512 p. [in Ukrainian].
- Ries, E. (2011). The lean startup. Crown Business. 242 p.
- Petch, N. The Five Stages Of Your Business Lifecycle: Which. URL: <https://www.entrepreneur.com/article/271290>.
- Til, P. (2015). Vid nulia do odyntysi. Notatky pro startapy, abo yak stvoryty maŭbutnie [From zero to one. Notes on startups, or how to create the future]. Kyiv: Nash format. 232 p. [in Ukrainian].
- Beekman, B. (2015). Misto startapiv Startup City [Startup City]. Kyiv: Vyd-vo Greencubator. 189 p. [in Ukrainian].
- Voitko, S. V. (2019). Upravlinnia proiektamy ta startapamy v Industrii 4.0: pidruchnyk [Project and startup management in Industry 4.0]. Kyiv: KPI im. I. Sikorskoho. 200 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=k1afDwAAQBAJ&pg=PA5&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false [in Ukrainian].
- Havrysh, O. A., Derhachova, V. V., Kravchenko, M. O. et al. (2019). Menedzhment startap-proiektiv:
- Бланк С., Дорф Б. Священна книга стартапера. Як збудувати успішну компанію. К.: Наш формат, 2019. 512 с.
- Ries E. The lean startup. Crown Business, 2011. 242 p.
- Petch N. The Five Stages Of Your Business Lifecycle: Which. URL: <https://www.entrepreneur.com/article/271290>.
- Тіль П. Від нуля до одиниці. Нотатки про стартапи, або як створити майбутнє. Пер. з англ. Р. Обухів. К.: Наш формат, 2015. 232 с.
- Беекман Б., Ньювенхауз Р. Місто стартапів Startup City. Київ: Вид-во Greencubator, 2016. 189 с.
- Войтко С. В. Управління проектами та стартапами в Індустрії 4.0: підручник. Київ: КПІ ім. І. Сікорського, 2019. 200 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=k1afDwAAQBAJ&pg=PA5&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false.
- Гавриш О. А., Дергачова В. В., Кравченко М. О. та ін. Менеджмент

- pidruchnyk [Management of start-up projects]. Kyiv: KPI im. I. Sikorskoho. 337 p. [in Ukrainian].
8. Yereshko, Yu. O., Kreidych, I. M., Shevchuk, O. A. (2020). *Menedzhment startap-proiektiv: praktykum: navch. posib.* [Management of start-up projects]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. 100 p. [in Ukrainian].
9. Barrou, K., Barrou, P., Braun, R. (2012). *Biznesplan: praktychnyi posibnyk* [Business plan]. Kyiv: Znannia. 285 p. [in Ukrainian].
10. Boeker, W. (1989). Strategic change: The effect of founding and history. *Academy of Management Journal*, No. 32, P. 489–515.
11. Birch, D. L. (1981). Who Creates Jobs? *National Affairs*, № 65, P. 3–14.
12. Wise, S., Feid, B. (2017). *Startup opportunities: Know When to Quit Your Day Job*. 2nd ed. John Wiley & Sons. 208 p. URL: <http://www.paulgraham.com/growth.html>.
13. Mrykhina, O. B., Stoianovskyi, A. R., Mirkunova, T. I. (2015) *Perspektyvy startap-kompanii u konteksti konkurentospromozhnoho rozvytku ukrainskoho rynku vysokykh tekhnolohii* [Prospects of start-up companies in the context of competitive development of the Ukrainian high-tech market]. *Aktualni problemy ekonomiky = Actual problems of economics*, № 9, P. 215–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_9_29 [in Ukrainian].
14. Pikul, V. S. *Shcho take startap?* [What is a start-up?]. URL: http://3222.ua/article/scho_ta-ke_startap.htm [in Ukrainian].
15. Janczak, S., Bares, F. (2010). High growth SMEs: The evolution of the gazelles and some evidence from the field. Working paper 2010-01.
16. Global startup report 2021. URL: <https://startupgenome.com/reports/gser2021>.
17. Bazhal, Yu. M. (1996). *Ekonomichna teoriia tekhnolohichnykh zmin: navch. posibn* [Economic theory of technological change]. Kyiv: Zapovit. 345 p. [in Ukrainian].
18. Kovalyova, A. Y. (2014). *Pidkhody do stvorennia uspishnoho startapu: svitovyi dosvid* [Approaches to create a successful startup: international experience]. URL: http://confcontact.com/2014_02_meshko/37_Kovalyova.htm [in Ukrainian].
- стартап-проектів: підручник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Видавництво "Політехніка", 2019. 337 с.
8. Єрешко Ю. О., Крейдич І. М., Шевчук О. А. Менеджмент стартап-проектів: практикum: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 100 с.
9. Барроу К., Барроу П., Браун Р. Бізнес-план: практичний посібник. Київ: Знання, 2012. 285 с.
10. Boeker W. Strategic change: The effect of founding and history. *Academy of Management Journal*. 1989. № 32. P. 489–515.
11. Birch D. L. Who Creates Jobs? *National Affairs*. 1981. № 65. P. 3–14.
12. Wise S., Feid B. *Startup opportunities: Know When to Quit Your Day Job*. 2nd ed. John Wiley & Sons, 2017. 208 p. URL: <http://www.paulgraham.com/growth.html>.
13. Мрихіна О. Б., Стояновський А. Р., Міркунова Т. І. Перспективи стартап-компаній у контексті конкурентоспроможного розвитку українського ринку високих технологій. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 9. С. 215–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_9_29.
14. Пікуль В. С. *Що таке стартап?* URL: http://3222.ua/article/scho_ta-ke_startap.htm.
15. Janczak S., Bares F. High growth SMEs: The evolution of the gazelles and some evidence from the field. Working paper 2010-01.
16. Global startup report 2021. URL: <https://startupgenome.com/reports/gser2021>.
17. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін: навч. посібн. К.: Заповіт, 1996. 345 с.
18. Ковальова А. Ю. Підходи до створення успішного стартапу: світовий досвід. URL: http://confcontact.com/2014_02_meshko/37_Kovalyova.htm.

УДК 658.589:005.936.3 (477)

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.2

Талят Е. Бєлялов, Амет С. Люманов

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна
**ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ
ТА ЙОГО ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті досліджено важливість інноваційного розвитку для підприємств у сучасних умовах ринкової економіки. Доведено, що інновації призводять до позитивних змін у суспільстві та економіці, сприяючи підвищенню продуктивності та ефективності економічних показників. Вони допомагають підприємствам змагатися з провідними світовими лідерами у глобальному середовищі та забезпечують стабільні темпи довгострокового зростання. Автори розглядають модель інноваційного розвитку для суб'єктів малого підприємництва, ґрунтуючись на системному підході. Висвітлено різні рівні моделі, починаючи з передумов інноваційної модернізації економіки та закінчуючи інноваційною інфраструктурою. Показано, як державна інноваційна політика взаємодіє з суб'єктами підприємництва, особливо з малими підприємствами, і надає рекомендації щодо використання стимулюючої політики для підтримки інноваційного розвитку. Доведено важливість зосередження підприємців на створенні та використанні інноваційних ідей, а не на копіюванні технологій, та викликів, які виникають у конкурентному середовищі. У цьому контексті, при формуванні механізмів інноваційного розвитку малих підприємств, необхідним є розуміння нових викликів конкурентного середовища та впливу технологічних інновацій. Проаналізовано вплив умов бізнес-середовища та перешкод на інноваційний розвиток сектора малого підприємництва. Зазначено, що в Україні малий та середній бізнес є ключовою складовою суспільства, але військові дії суттєво ускладнюють їх функціонування. Наголошено на важливості державної підтримки для стабільності та відновлення економіки. Описано заходи, які здійснює держава для підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни, такі як створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни та Фонду підтримки малого та середнього бізнесу. Наведено заходи з удосконалення законодавчої бази для спрощення оподаткування, відшкодування збитків та надання фінансової допомоги підприємствам та фізичним особам-підприємцям у період воєнного стану.

Ключові слова: інновації; інноваційний розвиток; малі підприємства; середні підприємства; підприємництво; державне регулювання.

Talat E. Belyalov, Amet S. Liumanov

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine
INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE

The article examines the importance of innovative development for enterprises in the modern market economy. It is proved that innovations lead to positive changes in society and the economy, contributing to increased productivity and efficiency of economic indicators. They help enterprises to compete with world leaders in the global environment and ensure stable long-term growth rates. The authors consider a model of innovative development for small businesses based on a systematic approach. Different levels of the model are highlighted, starting with the prerequisites for innovative modernization of the economy and ending with the innovation infrastructure. It is shown how the state innovation policy interacts with business entities, especially with small enterprises, and provides recommendations on the use of incentive policies to support innovative development. The importance of focusing entrepreneurs on creating and using innovative ideas rather than copying technologies and the challenges that arise in a competitive

environment are proved. In this context, in the formation of mechanisms for the innovative development of small enterprises, it is necessary to understand the new challenges of the competitive environment and the impact of technological innovations. The influence of business environment conditions and obstacles on the innovative development of the small business sector is analyzed. It is noted that in Ukraine small and medium-sized businesses are a key component of society, but the war significantly complicates their functioning. The importance of government support for economic stability and recovery is emphasized. The measures taken by the state to support small and medium-sized businesses in times of war, such as the establishment of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of War and the SME Support Fund, are described. Measures to improve the legislative framework to simplify taxation, compensation for losses and financial assistance to enterprises and individual entrepreneurs during martial law are presented.

Keywords: *innovation; innovative development; small enterprises; medium-sized enterprises; entrepreneurship; state regulation.*

Постановка проблеми. Реалізація стратегічної мети сталого розвитку національної економіки вимагає від усіх її секторів і суб'єктів переходу на модель інноваційного розвитку для забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках. Особливе значення ця проблема має для малого підприємництва, функціонування якого в сучасних умовах не відповідає критеріям інноваційної економіки. Зворотній процес інституційної перебудови суспільства через розвиток малих підприємств на інноваційних засадах веде до розширення економічної свободи та формування «середнього класу», який є важливою складовою соціальної стабільності. Сучасні умови економіки, такі як військові конфлікти на території України, високий рівень безробіття та девальвація національної валюти, підкреслюють необхідність активізації інноваційного розвитку малих підприємств.

З урахуванням досвіду з усього світу щодо економічних змін, розвиток інноваційного сектору малого бізнесу, завдяки його власним процесам самоорганізації, може стимулювати весь цикл інноваційної діяльності без необхідності додаткових державних витрат на впровадження та регулювання відповідних розвиткових механізмів. Крім того, збільшення ролі малого бізнесу та акцентування науково-технічного прогресу та інновацій на приватний капітал сприятиме залученню нових інвестицій у науку та технології.

Суб'єкти малого підприємництва та органи державної виконавчої влади регіонального рівня, функціоналом яких є розв'язання проблем малого бізнесу, відчують потребу в розробленні нових інструментів, що забезпечують інноваційний розвиток малого підприємництва.

Метою дослідження є аналіз динаміки інноваційного розвитку малих підприємств в Україні, виявлення ключових проблем, з якими стикаються підприємства, а також визначення ефективних напрямів їх інноваційного розвитку.

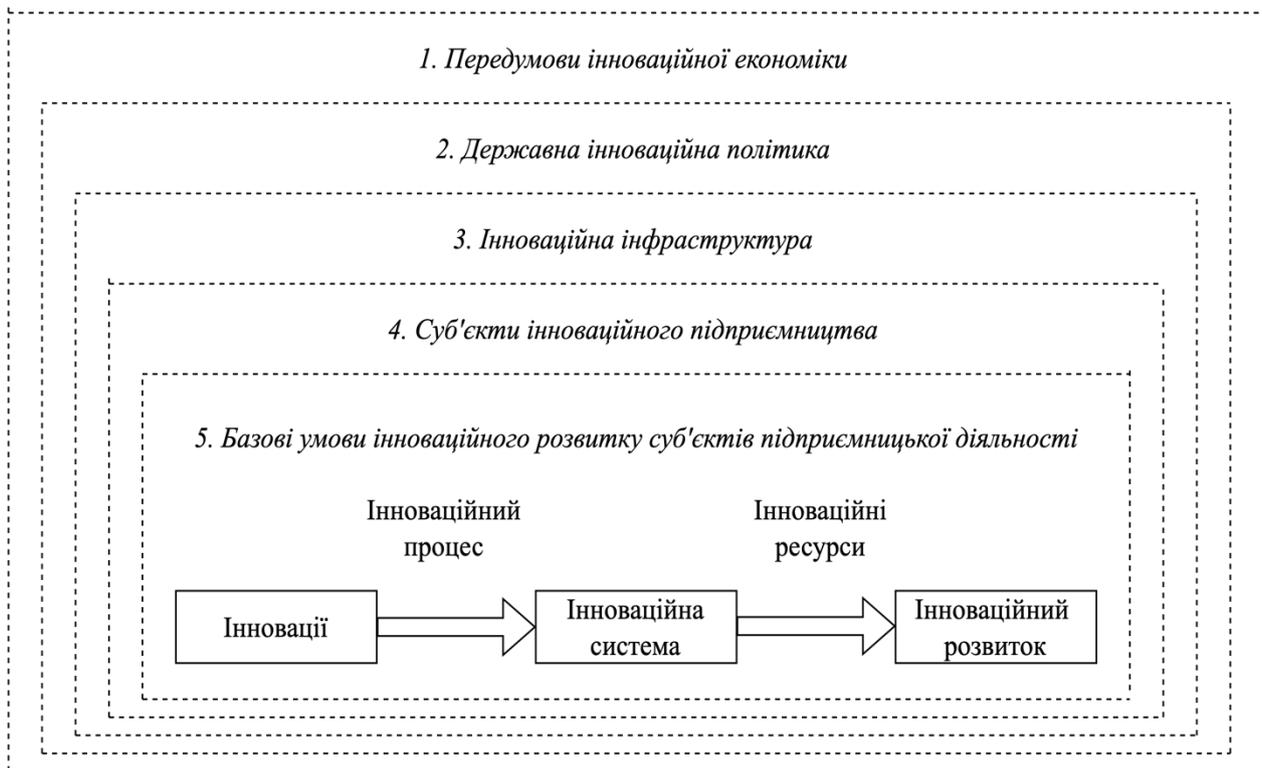
Аналіз останніх публікацій та невирішена частина проблеми. Проблемам інноваційного розвитку підприємств в Україні, сучасному стану малих підприємств та інструментам стимулювання інноваційного розвитку малого підприємництва присвячено дослідження Н. Фролової, В. Диканя, О. Шраменко, Р. Мірошника, Т. Піхняк, В. Родченко, Г. Рекун та інших авторів [1–5].

Однак, наукові дослідження, що розглядають проблеми оцінки та активізації інноваційного розвитку малого підприємництва, залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого вивчення та удосконалення.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В сучасних умовах ринкової економіки більшість інновацій реалізуються саме підприємницькими структурами, що

сприяє використанню їх інноваційного потенціалу та зміцненню конкурентних позицій. Для сучасних підприємств інновації стають необхідною умовою виживання [1].

Ґрунтування на базових засадах системного підходу до інноваційного розвитку підприємництва дозволило побудувати модель інноваційного розвитку суб'єктів малого підприємництва, ієрархічна декомпозиція елементів якої представлена на рис. 1.

Джерело: побудовано авторами.

Рис. 1. Ієрархічна декомпозиція елементів моделі інноваційного розвитку суб'єктів малого підприємництва

Теоретичне обґрунтування моделі викладемо відповідно до послідовності рівнів, що її утворюють, за принципом «від загального до часткового».

Перший рівень моделі представлений передумовами інноваційної модернізації економіки з якого випливає, що інноваційна модернізація економіки (об'єкта поліпшення) може бути охарактеризована як її якісне вдосконалення на основі інновацій.

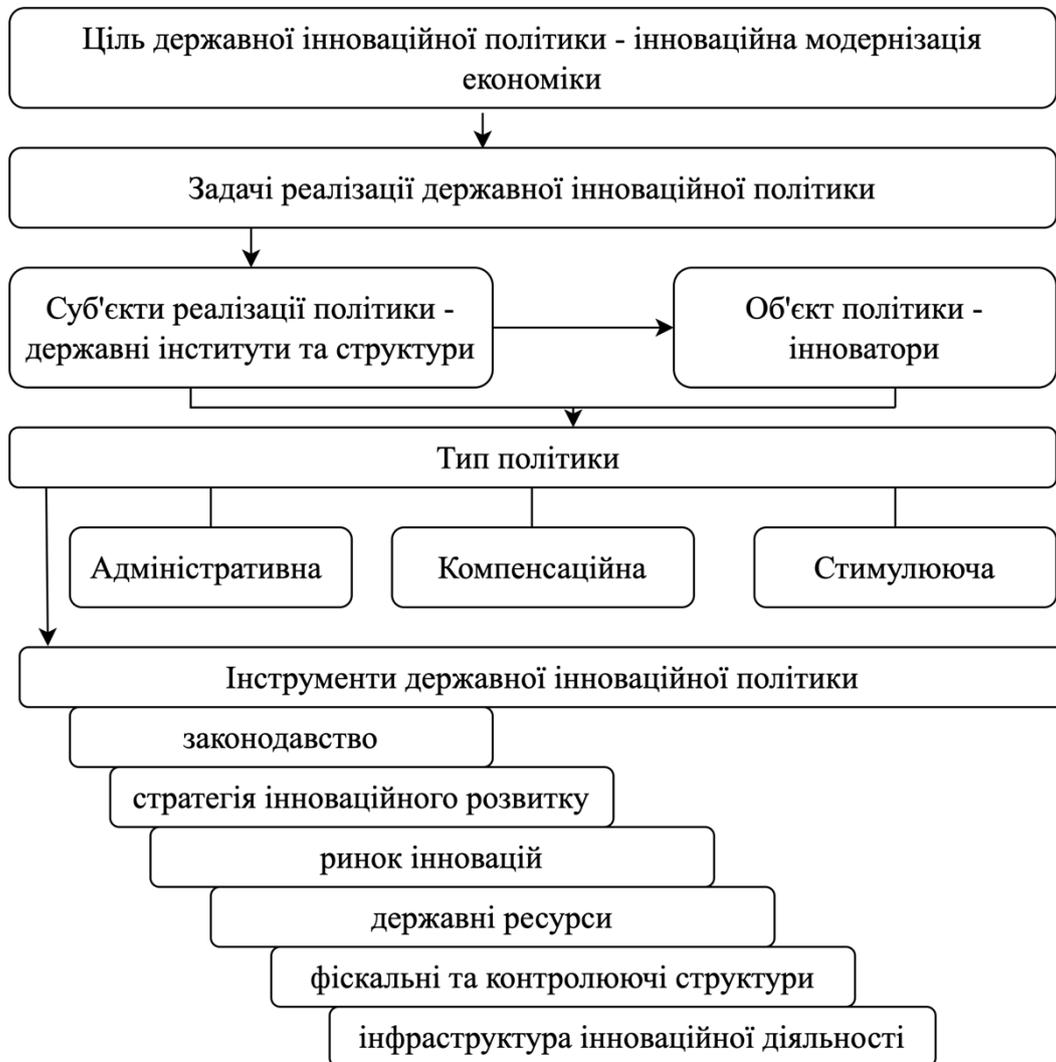
Формування передумов інноваційної модернізації економіки супроводжується зміною державної та інноваційної політики, що представляє в ієрархічній декомпозиції елементів моделі, що викладається, її другий рівень.

Як і будь-який інший тип державної політики, інноваційна політика може бути представлена у вигляді системи.

Наведений системний взаємозв'язок має принципове значення для обґрунтування моделі інноваційного розвитку суб'єктів малого підприємництва, оскільки реалізація мети державної інноваційної політики неможлива без підприємницького сектору економіки загалом та зокрема його «малого кластеру».

Оскільки в моделі йдеться про державну інноваційну політику, її суб'єктами можна визначити уповноважених державою інститути та структури державного значення,

функціоналом яких виступає регулювання розвитку інноваційної діяльності в країні загалом, виходячи зі стратегічних пріоритетів, що забезпечують стійкість економічної системи та національну економічну безпеку.

Джерело: побудовано авторами.

Рис. 2. Системний взаємозв'язок елементів державної інноваційної політики

Об'єктом інноваційної політики держави, на нашу думку, необхідно вважати інноваторів, тобто підприємців, що реалізують інновації відповідно до стадій розвитку інноваційного продукту.

Типи інноваційної політики держави (адміністративна, компенсаційна, стимулююча) відображають її домінуючий характер.

Найприйнятнішим типом політики, з точки зору інноваційного розвитку суб'єктів малого підприємництва, на думку авторів, слід вважати стимулюючу політику, сутність якої полягає у створенні сприятливого інноваційного середовища для реалізації творчої ініціативи та креативних ідей, що властиві малому підприємству.

Інструментарій державної інноваційної політики, на погляд авторів, не потребує додаткових коментарів, за винятком інфраструктури інноваційної діяльності, оскільки вона

виступає базисом для інноваційної інфраструктури - наступного, третього рівня моделі, яку ми викладаємо.

Необхідно відзначити, що інноваційна інфраструктура не ототожнюється з інфраструктурою інноваційної діяльності. На нашу думку, інноваційна діяльність може здійснюватися й в умовах «звичайного» інфраструктурного середовища, де її об'єкти забезпечують функціонування економіки.

Під поняттям «інноваційна інфраструктура» мається на увазі функціонування принципово нових інфраструктурних об'єктів, з однозначною цільовою спрямованістю їхньої діяльності на прискорення інноваційного розвитку економіки.

Формування інноваційної інфраструктури перебуває в прямій залежності від пріоритету державної інноваційної політики.

В сучасних умовах, таким пріоритетом є виробничо-технологічне середовище інновацій, відповідно до якого основними об'єктами інноваційної інфраструктури виступають:

- національні технопарки, метою діяльності яких є залучення наявного науково-технічного потенціалу в пріоритетних галузях науки в економічні процеси та фінансування розвитку цих галузей за рахунок комерційної реалізації наукових розробок;

- регіональні інноваційні центри, метою яких є розробка та впровадження нових технологій у галузях економічної спеціалізації регіонів, з акцентом не стільки на функціональну цінність цих технологій, як це властиво національним технопаркам, скільки на їхнє прикладне значення для реального сектору регіональної економіки;

- «території високих технологій», метою функціонування яких є трансляція сучасних виробничих технологій, що розроблені світовим науковим співтовариством, у національну економіку із залученням іноземних інвестицій.

Необхідно відзначити, що цільові відмінності об'єктів інноваційної інфраструктури визначають відмінності виконуваних ними завдань й функцій. Проте, всі об'єкти покликані забезпечувати сприятливі умови для інноваційного розвитку економіки.

Необхідно зазначити, що значна кількість суб'єктів підприємництва (а в малому його кластері – переважна більшість) не займається інноваційною діяльністю, а віддають перевагу копіюванню технологій (виробничих, маркетингових, управлінських, кадрових, торговельних тощо), способів й методів ведення господарської діяльності, але при цьому вони претендують на одержання державної фінансової підтримки.

Подібний підхід є нездатним забезпечити сталий економічний розвиток суб'єктів підприємництва, оскільки будь-яка скопійована технологія, навіть інноваційна, створює лише короточасну конкурентну перевагу, яка так само швидко зникає за умови подальшого її «перекопіювання».

Підприємцям, які дійсно бажають досягати конкурентних переваг, важливо фокусуватися на створенні та використанні інноваційних ідей. У цьому контексті, при формуванні механізмів інноваційного розвитку малих підприємств, необхідне розуміння нових викликів конкурентного середовища та впливу технологічних інновацій. Також важливо адаптувати регулюючі структури та бізнес-середовище до змін на ринках в стратегічній перспективі.

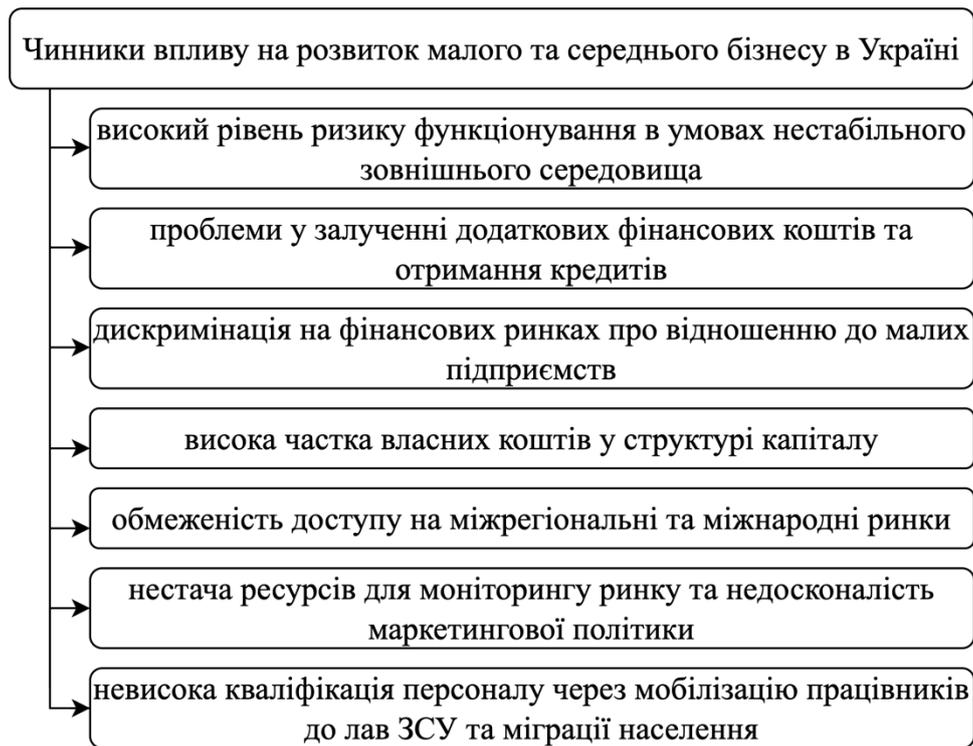
Інноваційний розвиток сектора малого підприємництва залежить від умов бізнес-середовища та здатності малих підприємств подолати внутрішні та зовнішні перешкоди. Ці перешкоди можуть включати недоліки у структурі управління, обмежену кваліфікацію персоналу, обмеженість фінансових та часових ресурсів тощо.

На сьогодні в Україні малий та середній бізнес вважаються невід'ємною складовою національної економіки, оскільки цей сектор забезпечує близько 60% валового внутрішнього

продукту (ВВП), створює 7 мільйонів робочих місць й забезпечує майже 40% податкових надходжень.

Однак, через загострення збройної агресії та активні військові дії, практично половина підприємств зупинили свою економічну діяльність, 20% здійснили релокацію всередину країни, а 4,4% перенесли свою діяльність за кордон [6].

Чинники, які негативно впливають на розвиток малого та середнього бізнесу в Україні наведені на рис. 3.

Джерело: побудовано авторами.

Рис. 3. Чинники, що обмежують розвиток малого сектору в Україні

В останній час активну підтримку малого та середнього бізнесу надає держава. У складних умовах, що склалися для функціонування підприємств та загального розвитку економіки, держава активно вживає заходів щодо підтримки малого та середнього бізнесу, метою яких є забезпечення стабільності їхньої діяльності та відновленні підприємницької активності.

Особливу увагу слід звернути на інституційні перетворення, які пов'язані з утворенням Національної ради з відновлення України від наслідків війни, основною метою діяльності якої є розробка плану заходів з відновлення та подальшого розвитку країни після війни, що включатиме відновлення та розбудову інфраструктури, структурну модернізацію, перезапуск економіки, а також реалізацію соціальних заходів для подолання безробіття та підтримки населення. Для безпосередньої підтримки сектору малого та середнього підприємництва також створено Фонд підтримки малого та середнього бізнесу [7].

Для забезпечення підтримки економіки та управління бізнесом у період військових дій, уряд України ввів ряд змін та доповнень до законодавства, яке регулює трудові відносини, управління бізнесом, податкову політику та інші аспекти, зокрема [8–10]:

1. Податкові зміни, що спрямовані на розширення кола суб'єктів господарювання, які можуть скористатися пільговими умовами спрощеної системи оподаткування (зниження податкових ставок, зокрема звільнення певних категорій підприємців від сплати єдиного податку, який стосується фізичних осіб-підприємців та підприємств, що належать до першої та другої груп спрощеної системи оподаткування; припинення збору плати за землю та екологічного податку; звільнення підприємців-платників єдиного податку від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у випадку втрати доходу та інші);

2. Формування законодавчої бази для компенсації збитків, що виникли внаслідок знищення або пошкодження майна під час воєнних дій;

3. Затвердження окремих законодавчих ініціатив щодо надання фінансової підтримки фізичним особам-підприємцям та компаніям під час перебування країни у стані війни (однією з таких ініціатив стало переформатування програми "єПідтримка", в рамках якої створено можливість для фізичних осіб-підприємців отримувати допомогу у розмірі 6500 гривень).

4. Формування законодавчого базису для відшкодування збитків, що виникли внаслідок знищення або пошкодження майна в результаті воєнних дій (затвердження порядку визначення шкоди та збитків).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу теоретичних положень, пов'язаних із інноваційним розвитком малого підприємництва та його державною підтримкою, визначено основні проблеми функціонування малого та середнього бізнесу в Україні та досліджено основні труднощі та перешкоди у відновленні діяльності та забезпеченні сталого розвитку сектора малого та середнього підприємництва в умовах зростаючих загроз їхній безпеці. Наведено важливі зміни, які проводить уряд для підтримки цього сектору в умовах війни та визначені пріоритетні напрями та інструменти державної підтримки сталого розвитку малого та середнього бізнесу, серед яких варто відзначити урегулювання законодавчих прогалів, спрощення доступу до фінансування та формування інфраструктурного базису для економічного відродження цього сектору.

References

Література

1. Frolova, N. L. (2021). Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini v umovakh koronakryzy [Current state and prospects for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine in the context of the coronavirus crisis]. *Investytsii: praktyka ta dosvid = Investments: practice and experience*, Vol. 19, P. 16–21, DOI: 10.32702/2306-6814.2021.19.16 [in Ukrainian].
2. Dykan, V. L., Schramenko, O. V. (2019). Stratehichni oriientyry derzhavnogo rehuliuвання sub'iektiv maloho ta serednoho biznesu [Strategic guidelines for state regulation of small and medium-sized business entities]. *Stratehichni aspekty upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv u tsyvrovomu ekonomichnomu prostori = Strategic Aspects of Managing Enterprise Competitiveness in the Digital Economic Space*. Kyiv: FOP Maslakov. P. 47–55 [in Ukrainian].

1. Фролова Н. Л. Сучасний стан і перспективи розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах коронакризи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 19. С. 16–21. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.19.16.
2. Дикань В. Л., Шраменко О. В. Стратегічні орієнтири державного регулювання суб'єктів малого та середнього бізнесу. *Стратегічні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємств у цифровому економічному просторі: колективна монографія*. За ред. д.е.н., проф. О. В. Ареф'євої. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 47–55.

3. Mirosznyk, R. O., Prokopieva, U. O. (2020). Rozvytok maloho i serednoho biznesu v Ukraini: problemy i perspektyvy [Development of small and medium-sized businesses in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhniky". Seriya: Problemy ekonomiky ta upravlinnia = Bulletin of the National University Lviv Polytechnic. Series: Problems of Economics and management*, Vol. 4, No. 1, P. 63–71 [in Ukrainian].
3. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління*. 2020. Т. 4. № 1. С. 63–71.
4. Pikhnyak, T. A. (2021). Suchasni vyklyky dlia ekonomichnoho rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini [Current challenges for the economic development of small businesses in Ukraine]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk = Priazovskyi economic bulletin*, Vol. 2(25). URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/7.pdf [in Ukrainian].
4. Піхняк Т. А. Сучасні виклики для економічного розвитку малого підприємництва в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Вип. 2 (25). URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/7.
5. Rodchenko, V. B., Rekun, H. P. (2018). Mekhanizmy instytutsializatsii doviry, yak osnova innovatsiinoho rozvytku pidpriemnytskoho seredovyscha [Mechanisms of institutionalization of trust as a basis for innovative development of the business environment]. *Rozvytok pidpriemnytstva v Ukraini: bezpeka zdiisnennia hospodarskoi diialnosti: zbirnyk naukovykh prats za pidsumkami kruhloho stolu = Entrepreneurship development in Ukraine: security of economic activity: Collection of scientific papers based on the results of the round table*. Kharkiv: Pravo. P. 177–180 [in Ukrainian].
5. Родченко В. Б., Рекун Г. П. Механізми інституціалізації довіри, як основа інноваційного розвитку підприємницького середовища. *Розвиток підприємництва в Україні: безпека здійснення господарської діяльності: зб. наук. пр. за підсумками круглого столу* (14 груд. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 177–180.
6. Losses of small and medium-sized businesses in the six weeks of the war are estimated at 64–85 billion – study. *forbes.ua*. 2022. URL: <https://forbes.ua/news/zbitki-malogo-y-serednogo-biznesu-za-pershiy-misyats-otsinyuyutsya-v-64-85-mlrd-doslidzhennya-10052022-5936> [in Ukrainian].
6. Збитки малого й середнього бізнесу за шість тижнів війни оцінюються в \$64–85 млрд – дослідження. *forbes.ua*. 2022. URL: <https://forbes.ua/news/zbitki-malogo-y-serednogo-biznesu-za-pershiy-misyatsotsinyuyutsya-v-64-85-mlrd-doslidzhennya-10052022-5936>.
7. Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.04.2022 № 266/2022 [Issues of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War: Decree of the President of Ukraine dated 04/21/2022 No. 266/2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> [in Ukrainian].
7. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>.
8. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia [Condition and needs of business in wartime: survey results]. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-business-in-wartime-survey->
8. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-business-in-wartime-survey->

results/ [in Ukrainian].

9. Zminy do derzhavnoi prohramy "Dostupni kredyty 5-7-9%" [Changes to the state program "Affordable loans 5-7-9%"]. *Ukrainske pravo = Ukrainian law*. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/zminy-do-derzhavnoyi-programy-dostupni-kredyty-5-7-9/> [in Ukrainian].

10. Za prohramoiu relokatsii vzhe pereikhaly ponad 600 pidpriemstv [More than 600 businesses have already moved under the relaxation program]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3494791-za-programou-relokacii-vze-pereihali-ponad-600-pidpriemstv.html> [in Ukrainian].

9. Зміни до державної програми "Доступні кредити 5-7-9%". *Українське право*. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/zminy-do-derzhavnoyi-programy-dostupni-kredyty-5-7-9/>

10. За програмою релокації вже переїхали понад 600 підприємств. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3494791-za-programou-relokacii-vze-pereihali-ponad-600-pidpriemstv.html>.

УДК 338.24:640.41(045)

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.3

Liudmyla M. Hanushchak-Yefimenko

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

Ismet Kalić

University of FINRA Tuzla, Bosnia and Herzegovina

Olena A. Stepanova

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

**SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE
FINANCIAL STRUCTURE OF ENTERPRISES IN THE HOSPITALITY INDUSTRY**

The financial structure of a tourism industry enterprise is a set of economic and (or) other spheres of financial responsibility (for income and expenses, only for expenses, for certain financial indicators, etc.), distributed among the structural divisions of the enterprise or firm, which are the objects of budgeting and management accounting. In the financial structure, it is customary to distinguish different types of accounting centers: profit centers, loss centers, income and expense centers, cost centers, venture centers, investment centers, etc. The purpose of the article is the analysis and substantiation of scientific and methodological approaches to the formation of the financial structure of enterprises in the hospitality industry. The article substantiates the basis of the use of capital in the hospitality industry, which is aimed at meeting the social needs of consumers and should develop on the basis of state management of economically separate subjects of this sphere of the national economy, the formation of the financial structure of hospitality industry enterprises, which is vectorially aimed at maximizing the economic efficiency of economic entities, is considered tourism and the hotel and restaurant industry. It was determined that the following three parts can be distinguished in the capital of the hospitality industry: working capital advanced for the purchase of goods (fixed and variable capital) necessary for the provision of services in the hospitality industry; capital advanced for additional costs of providing services in the hospitality industry; capital advanced for the net costs of providing services in the hospitality industry. The need to assess the effectiveness of the budgeting system based on the analysis of the financial condition of hospitality industry enterprises is substantiated. Methodical approaches for evaluating the efficiency of economic processes and identifying the strengths and weaknesses of enterprises in the hospitality industry are substantiated.

Keywords: *budgeting; hospitality industry; enterprises of the hotel and restaurant industry; tourism; financial support of the hospitality industry; economic efficiency.*

Людмила М. Ганущак-Єфіменко

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

Ісмет Каліс

Університет ФІНРА Тузла, Боснія і Герцеговина

Олена А. Степанова

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

**НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ
СТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ**

Фінансова структура підприємства туристичної індустрії є сукупністю господарських та (або) інших сфер фінансової відповідальності (за доходами і витратами, тільки за витратами, за певними фінансовими показниками тощо), розподілених між структурними підрозділами підприємства або фірми, що виступають об'єктами бюджетування та управлінського обліку. У фінансовій структурі прийнято виділяти різні типи облікових центрів: центри прибутку, центри збитків, центри доходів і витрат,

центри витрат, венчурні центри, інвестиційні центри тощо. Метою статті є аналіз та обґрунтування науково-методичних підходів до формування фінансової структури підприємств індустрії гостинності. У статті обґрунтовано базис використання капіталу індустрії гостинності, яка направлена на задоволення соціальних потреб споживачів і повинна розвиватися на основі державного управління економічно відособленими суб'єктами цієї сфери національної економіки, розглянуто формування фінансової структури підприємств індустрії гостинності, що векторіально спрямовано на максимізацію економічної ефективності суб'єктів господарювання туризму та готельно-ресторанної індустрії. Визначено, що в капіталі індустрії гостинності можна виділити такі три частини: капітал обороту, що авансується на покупку товарів (основний та змінний капітал), необхідних для надання послуг в індустрії гостинності; капітал, що авансується на додаткові витрати надання послуг в індустрії гостинності; капітал, що авансується на чисті витрати надання послуг в індустрії гостинності. Обґрунтовано необхідність оцінки ефективності системи бюджетування на підставі аналізу фінансового стану підприємств індустрії гостинності. Обґрунтовано методичні підходи для оцінювання ефективності економічних процесів та виявлення сильних та слабких сторін підприємств індустрії гостинності.

Ключові слова: бюджетування; індустрія гостинності; підприємства готельно-ресторанної індустрії; туризм; фінансове забезпечення індустрії гостинності; економічна ефективність.

Formulation of the problem. The first step in practical activities to organize a budgeting system for a tourism enterprise is the creation of a financial structure. The financial structure of a tourism industry enterprise is a set of businesses and (or) other areas of financial responsibility (for income and expenses, only for expenses, for certain financial indicators, etc.), distributed between the structural divisions of the enterprise or firm, acting as objects budgeting and management accounting.

As a rule, in the financial structure it is customary to distinguish various types of accounting centers: profit centers, loss centers, income and expense centers, cost centers, venture centers, investment centers, etc. [3; 6].

Analysis of recent publications on this problem The experience of foreign enterprises indicates that most often responsibility centers are classified according to the scope of powers and responsibilities of the corresponding managers, as well as by the functions performed by each center. Based on the first criterion, responsibility centers are divided into cost, sales and profit centers. Based on the functions performed, there are main and servicing responsibility centers. In our opinion, when forming the financial structure of enterprises in the tourism industry, centers of financial responsibility should be identified according to the scope of powers and responsibilities of the relevant managers. A cost center is a division within an enterprise whose head is responsible only for costs. As a rule, the center of responsibility for costs is associated with the performance of certain functions that do not have a clearly defined measure of the volume of activity.

Revenue centers include divisions of marketing and sales activities, whose managers are responsible only for revenue from the sale of goods, services and costs associated with their sales.

Profit centers are departments whose managers are responsible not only for costs, but also for the financial results of their activities. Typically, profit centers include several cost locations. Total expenses and the results of their activities are reflected in the accounting system.

Thus, the first stage of work to create a budgeting system should be to conduct a management analysis, including an assessment of the organizational and functional structure, the study and analysis of basic business processes, and the scheme of existing financial and

management reporting. When formulating the tasks of management analysis, it is necessary to proceed from the fact that the financial structure must, on the one hand, correspond to the goals set for the organization, and on the other, be based on the technological process of providing the service. As J.R. Walker notes, "the organizational structure of an enterprise and the planning system, i.e., the organizational and planning pyramids, when superimposed on one another, must coincide in structure and contours" [3]. The type and number of divisions are determined by the organizational structure of the company.

The purpose of the article is analysis and substantiation of scientific and methodical approaches to the formation of the financial structure of enterprises in the hospitality industry

Presentation of the main results of the study The result of the management analysis is the development of recommendations for building the financial structure of the enterprise.

When forming a financial structure, four main methods are used [7].

The most commonly used method is analogy, the essence of which is to develop a structure based on an analysis of the best practices of typical management structures of firms operating in similar conditions (areas of activity, market size, suppliers and consumers, products). The method of structuring goals is also widely used, when a tree of organizational goals is developed, with which the designed structure is combined. As a result, the financial structure fully meets the goals of the organization and is effective in terms of achieving goals and economical in terms of the costs of its maintenance.

Within the framework of the organizational modeling method, formalized mathematical descriptions of the distribution of powers and responsibilities of organizational managers are developed, then an analysis (modeling) of various options for organizational decisions is carried out based on their clear formalization. This method is labor-intensive to implement and does not allow formalizing and mathematically describing all aspects of the administration's activities with the required accuracy, and therefore it is used to a limited extent.

The expert method consists of studying the existing management structure of an organization, basic business processes, developing expert recommendations and their implementation. Moreover, in a number of cases, changing the existing structure is quite a difficult task, despite the understanding of the need for such a change by the organization's managers. This state of affairs is most often encountered in privatized hotel enterprises and only a few large tourism organizations. Only a few from the first group of enterprises adapted their organizational structure to market conditions.

Considering the critical importance of correctly identifying centers of responsibility for the effective functioning of the budgeting system, the author proposes the following principles for their identification:

1. Separation in the organizational structure.
2. Possibility of control by the head of the department over income and/or expenses.
3. Granting the head of a structural unit the powers necessary to regulate the activities of the unit.
4. Assigning responsibility for budget execution to the head of the department.
5. Responsibility centers are allocated based on the organizational structure of the enterprise.

A study of the activities of tourism industry enterprises showed that the hotel complex, as a rule, includes: a room service, a catering service, a conference room, maintenance services, and technical support.

When forming the financial structure of a hotel enterprise, profit centers, income centers, and cost centers can be identified. Profit centers are a sales service, accommodation and maintenance of rooms, and a catering service. Depending on the availability of a conference room, a wellness center, they can also be included in profit centers. In our opinion, the financial structure of

a hotel can be represented by both profit centers – the food service, and income centers – the sales and reception service, which is responsible for the sales volume and costs associated with the promotion of hotel services. In this case, the room service will be included in the cost center. The choice of one option or another is based on the functioning organizational structure of hotel management.

Cost centers include the administrative apparatus, financial service, technical support service, and transport service.

It should be noted that in practice it is very difficult to identify divisions that would receive only income without being responsible for costs, and, conversely, whose activities involve only costs. A hotel company provides many different services and, in our opinion, it is not worth assigning a separate responsibility center for each service, as this will lead to a loss of controllability.

The author proposes the following typical financial structure of a hotel enterprise (Table 1).

Table 1

Typical financial structure of a hotel enterprise

Indicators	Revenue centers	Profit centers	Cost centers
Structural units	Sales and Marketing Service	Catering service	Room service
Main income items	Sales of hotel services, rental, services for organizing organizational events	Sales of catering services, banquets, additional services	Administrative apparatus
Main expense items	Staff payments, marketing expenses, communication services, etc.	Product costs, appliances, depreciation, energy costs, labor costs, overhead costs	Technical Services

Cost center – departments or divisions, as a rule, providing support and maintenance of the functioning of other tourism departments, and do not directly generate profit or income.

Profit centers are departments in areas, whose managers are responsible not only for costs, but also for the financial results of their activities. The department or department of air transportation should also be considered a profit center, since this division not only participates in the formation of tourism products, but also sells air tickets.

After the financial structure of the enterprise has been formed, it is necessary, based on the target indicators of the enterprise's financial strategy, to determine a system of benchmark indicators, which are target values, the implementation of which is mandatory for responsibility centers.

Benchmarks are used to evaluate the performance of responsibility centers based on the results of the budget period. They can be presented both in physical terms, for example, hotel occupancy, estimates for repairs and reconstruction, and in cost terms. The developed system of target indicators for the travel agency is presented in Table 2.

When introducing budgeting at tourism industry enterprises, special attention should be paid to determining the composition, structure and form of budgets.

In this regard, the budget of income and expenses corresponds to the profit and loss statement (form No. 2 of the above statements) and determines the results of the enterprise. It is necessary to take into account that the formation of budget items for income and expenses is significantly influenced by the provisions of the enterprise's accounting policies.

Table 2

System of target indicators for the activities of a travel agency for the budget period

Indicators	Management level Indicators
Enterprise as a whole	Return on equity Net profit, parameters of net profit distribution Operating cash flow amount Asset and capital structure Revenue from the provision of tourism services Costs incurred by the organization Number of vouchers sold
Centers	Revenue from the provision of tourism services by type and directions Average price of a trip Profit per trip Expenses for promoting tourism products Expenses for purchasing third party services Labor costs Losses on air tickets, hotel rooms Information support costs Administrative expenses

Depending on how the cash flow budget is formed (direct or indirect method), it is advisable to organize financial planning according to one of the following schemes:

budget of income and expenses => cash flow budget (direct method) => budget according to the balance sheet;

budget of income and expenses => budget according to the balance sheet => cash flow budget (indirect method).

Regardless of the accepted calculation scheme, budgeting begins with planning the income and expenses of the enterprise.

Since the financial position of an enterprise is recorded in the format of three main reports (balance sheet, profit and loss statement, cash flow statement), which define the coordinate system for the economic assessment of the enterprise's performance, the most effective financial management is possible only on the basis of budgeting the economic activities of the enterprise, allowing to link together all these reporting forms.

Based on the research conducted and taking into account our own practical experience in the work, the following list and procedure for drawing up budgets is proposed. Based on the profit centers of the hotel enterprise, budgets of income and expenses and a cash flow budget are drawn up. For separate accounting of the receipt of funds in terms of settlements through the cash register or non-cash payments with legal entities, it is advisable to allocate separate sub-accounts for profit centers in management accounting. Receipts for acquiring coverage must be calculated based on the results of the budget period (month, week) in proportion to the turnover on authorized customer credit cards minus payments for additional services.

Cost centers develop budgets for wages, overhead, purchasing, commercial and administrative expenses.

Based on the consolidation of the listed budgets within the entire hotel enterprise, a budget of income and expenses, a cash flow budget and a forecast balance are drawn up.

Based on the tour operator's profit centers, sales budgets, direct expenses budgets, wages and overhead budgets are developed. Based on cost centers, budgets for wages, overhead costs, and

a budget for marketing costs are drawn up. Next, based on the consolidation of the above types of budgets for the enterprise as a whole, main budgets are drawn up.

Traditionally, the budget period is set to a year, broken down by quarters and months. Taking into account the specifics of tourism activities, it is not the calendar year (the period from January to December) that is proposed as the income planning period, but the period of the seasonal cycle, which includes the coming summer and winter seasons – that is, 2 seasons:

- October – March – season A;
- March – October – season B.

These periods can be further detailed with a monthly and ten-day breakdown, and a breakdown into high, middle and low seasons. At the same time, income and expense budgets and cash flows are developed with a breakdown of the income and expense budget by month, and the cash flow budget by week.

This approach, relevant primarily for tourism organizers, seems more justified for the following reasons:

- the calendar year includes two seasons at once. Therefore, planning for a calendar year requires a much larger physical volume of initial data without any positive effect in terms of the reliability of the final planned indicators. At the same time, the quality of the initial information will be quite low: since the majority of contracts for the purchase of services included in tour packages are concluded no earlier than a month or two before the start of the summer or winter season, when planning for the calendar year, the proportion of probabilistic ones that have no factual basis increases data;

- income and losses associated with the seasonal cycle of tourism activities should mutually balance each other. Planning for a calendar year goes against this principle, as a result of which the financial assessment of the prospects for the coming winter seasons will be incomplete, which will lead to possible bias in the established plans for sales and income. Moreover, the assessment of the planned results of the summer season will also be unreliable: the company cannot be sure of the adequacy of the planned income from the summer season without having an estimate of the losses awaiting the company in the winter (or vice versa) season.

On the other hand, it should be noted that our proposed approach to determining the time frame for current planning is not the only correct one for any tour operator or hotel enterprise. So, if a tour operator operates exclusively on year-round destinations that are in stable demand throughout the year, it may well build a financial planning system based on the calendar year. This work examines a more common and at the same time more complex case, when the range of main activities of a tour operator includes both year-round and seasonal destinations. At the same time, the system of financial plans we offer is equally suitable for both types of tour operators, only the principle and level of complexity of the procedure for determining the seasonal cycle differs.

It is necessary to dwell on an important point regarding the features of taking into account the seasonal factor during the organization of the planning process of a travel company. In general, it is in the detailed development of various aspects of this problem that the most significant contribution of this study to improving the financial management of tourism companies lies.

Seasonality of demand is typical for most enterprises in a wide variety of industries, and it can be determined not only by their industry, but also by location, quality characteristics of buyers, etc. However, for planning the activities of tour operators, it is of fundamental importance not only to assign the sales date (the tourist's departure date) to one or another seasonal cycle, but also to assign the services consumed by him to one or another seasonal cycle. Despite the fact that the dates of accrual of income and direct costs for a specific tour coincide from an accounting point of view, in essence they may relate to different seasonal cycles. Thus, a situation is possible when two tourists who went abroad on the same day (the same sales date) and even living in the same hotel

room will belong to different seasonal cycles, since the first of them took off on a flight, a long-term (seasonal) agreement to provide the tour operator block of places on which refers to the ending seasonal cycle, and the second – to the beginning. Accordingly, income and expenses for the first tourist should be taken into account when assessing the results of the previous seasonal cycle, and for the second – the subsequent one. In this case, the criterion for classifying a tourist as a seasonal cycle will be that the direct costs incurred by this tourist belong to this cycle. This type of seasonality – the seasonality of the production process – is characteristic of a much smaller number of industries (for example, agriculture), and it is not typical for travel agency activities as a purely sales activity. The dual production and sales nature of tour operator activities determines the combination of two criteria for classifying a product as a seasonal cycle: the date of its sale and the date of its production, and the latter, in our opinion, is a priority.

Research conclusions and perspectives. The general financial plan is formed by consolidating and coordinating the received financial plans for individual areas and includes a budget of income and expenses and a forecast balance, as well as accrual plans for income tax and indirect taxes. In addition to the general annual financial plan, it is intended to create a monthly cash flow budget for the coming summer/winter season.

Based on the budget of income and expenses and the cash flow budget, a forecast balance is drawn up.

For the effective functioning of the budgeting system, it is necessary to create a unified accounting system, both operational and financial. This problem is solved using a comprehensive automated program, which allows for a comprehensive analysis of the enterprise's activities, as well as making it possible to build forecasts for its development.

References

1. Kostynets, Yu. V., Shevchenko, O. O., Zhukov, I. S. (2023). Intehratsiyni rozvytok pidpryemnytstva dlia rozvytku staloho turyzmu v Ukraini [Integrative development of entrepreneurship for the development of sustainable tourism in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky = Actual Problems of Economics*, № 8 (266), P. 28–34. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2023/08/08.23._topic_Iuliia-V.-Kostynets-Oleh-O.-Shevchenko-Ihor-S.-Zhukov-28-34.pdf [in Ukrainian].
2. Olshanska, O. V., Puzyrova, P. V., Shevchenko, O. O. (2023). The tourist industry of ukraine in the post-war period: key directions of recovery and factors of influence in the European vector of development. *Journal of Strategic Economic Research*, № 6 (17), P. 99–107. DOI: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2023.6.10>.
3. Walker, J. R. (2012). Introduction to Hospitality. 735 p.
4. Digitalisation and EU tourism survey report – European Commission. URL: <http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/568343/EPRS>

Література

1. Костинець Ю. В., Шевченко О. О., Жуков І. С. Інтеграційний розвиток підприємництва для розвитку сталого туризму в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. № 8 (266). С. 28–34. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2023/08/08.23._topic_Iuliia-V.-Kostynets-Oleh-O.-Shevchenko-Ihor-S.-Zhukov-28-34.pdf.
2. Olshanska O. V., Puzyrova P. V., Shevchenko O. O. The tourist industry of ukraine in the post-war period: key directions of recovery and factors of influence in the European vector of development. *Journal of Strategic Economic Research*. 2023. № 6 (17). P. 99–107. DOI: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2023.6.10>.
3. Walker J. R. Introduction to Hospitality. 2012. 735 p.
4. Digitalisation and EU tourism survey report – European Commission. URL: <http://www.europarl.europa.eu/RegData/etu>

- _IDA(2017).
5. Fesenko, H., Alieshchenko, L. (2020). Investytsiina skladova efektyvnoho rozvytku turystychnoho biznesu [Investment component of effective development of tourist business]. *Efektivna ekonomika = Efficient economy*, № 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.200. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/202.pdf [in Ukrainian].
6. Shkola, I. Investytsiina diialnist v turystychnii industrii [Investment activity in the tourism industry]. URL: <https://buklib.net/books/33250/> [in Ukrainian].
7. Hostynnist ta istoriia yii rozvytku [Hospitality and the history of its development]. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/hostepryymstvo> [in Ukrainian].
8. Olshanska, O. V., Khmelevskyi, M. O., Hryhorchuk, D. V. (2021). Innovation-driven opportunities and solutions to promote Europe-oriented tourism development in Ukraine. *Journal of Strategic Economic Research*, No. 2, P. 31–40. DOI: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2021.2.3>.
- des/IDAN/2017/568343/EPRS_IDA(2017).
5. Фесенко Г., Алещенко Л. Інвестиційна складова ефективного розвитку туристичного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.200. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/202.pdf.
6. Школа І. Інвестиційна діяльність в туристичній індустрії. URL: <https://buklib.net/books/33250/>
7. Гостинність та історія її розвитку. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/гостеприимство>.
8. Olshanska O. V., Khmelevskyi M. O., Hryhorchuk D. V. Innovation-driven opportunities and solutions to promote Europe-oriented tourism development in Ukraine. *Journal of Strategic Economic Research*. 2021. № 2. С. 31–40. DOI: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2021.2.3>.

УДК 338.2:517.9

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.4

Yelyzaveta Yu. Zelinska, Anna A. Oleshko

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

ROLE OF DYNAMIC MODELING IN THE RESEARCH OF THE SHADOW ECONOMY

Dynamic modeling of the shadow economy is becoming an integral part of modern economic analytics. It allows you to take into account the complex interrelationships and dynamics of the phenomenon of the shadow economy, which is critical for analyzing its impact on global financial and economic processes in the country and beyond. Using real-time data and intelligent algorithms helps identify changes and trends, which is key to predicting and managing in a changing economic environment. The purpose of this study is to consider and structure four types of dynamic mathematical models aimed at analyzing and forecasting the phenomena of the shadow economy of Ukraine in order to improve policies and management strategies aimed at reducing the negative impact of the phenomenon of informal economic activity on the economy of Ukraine and society. As a result of the research, the main methods of such dynamic models were considered: agent models (ABM), dynamic stochastic models of general equilibrium (DSGE), macroeconomic models, time series models; and how they relate to the shadow economy, and a comparative analysis of the application of these types of models to shadow economy simulations was conducted.

Keywords: shadow economy; mathematical modeling; dynamic models; econometric methods; time series.

Єлизавета Ю. Зелінська, Анна А. Олешко

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

РОЛЬ ДИНАМІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ У ДОСЛІДЖЕННІ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Динамічне моделювання тіньової економіки стає невід'ємною складовою сучасної економічної аналітики. Воно дозволяє враховувати складні взаємозв'язки та динаміку явища тіньової економіки, що є критичним для аналізу її впливу на глобальні фінансові та економічні процеси в країні та поза її межами. Використання даних в режимі реального часу та інтелектуальних алгоритмів допомагає виявляти зміни та тенденції, що є ключовим для прогнозування та управління у змінному економічному середовищі. Метою цього дослідження є розгляд та структурування чотирьох типів динамічних математичних моделей, спрямованих на аналіз та прогнозування явищ тіньової економіки України з метою вдосконалення політики та стратегій управління, які мають на меті зменшення негативного впливу явища неформальної економічної діяльності на економіку України та суспільство. В результаті проведеного дослідження було розглянуто головні методи таких динамічних моделей: агентні моделі (ABM), динамічні стохастичні моделі загальної рівноваги (DSGE), макроекономічні моделі, моделі часових рядів; а також, як вони пов'язані з тіньовою економікою, а також був проведений порівняльний аналіз застосування цих типів моделей для моделювання тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка; математичне моделювання; динамічні моделі; економетричні методи; часові ряди.

Formulation of the problem. Dynamic modeling plays a crucial role in understanding the shadow economy within the broader context of modern economics. By utilizing advanced technologies like mathematical modeling, researchers can delve into complex economic processes and risks with precision and efficiency. These dynamic models consider numerous factors and their interplay, enhancing our comprehension of economic phenomena, including the shadow economy's

intricacies. They facilitate the identification of patterns and correlations through vast data analysis and artificial intelligence applications, aiding in accurate forecasting and strategic decision-making. The integration of modern management technologies further boosts competitiveness and efficiency in the global economic landscape. Thus, the emphasis on dynamic modeling in studying the shadow economy reflects its pivotal role in addressing the unique challenges posed by undeclared transactions and tax evasion. Such structured models offer nuanced insights and predictive capabilities, essential for informed policy-making and effective management strategies. Overall, dynamic modeling is instrumental in refining our understanding and response to the complexities of the shadow economy, aligning with the increasing demand for precise and practical analytical tools in economic research and policymaking. Structuring dynamic modeling is an important step for its continued successful use for several reasons. First, a clear structure allows you to systematize and organize complex data and processes, which makes the model more understandable and accessible for analysis. Secondly, structured models allow more accurate consideration of relationships between various variables and factors, which increases their adequacy in forecasting and problem solving. In addition, structured dynamic modeling facilitates further refinement and modification of the model over time, as it allows for a faster response to changes in the economic environment and data. This approach also helps preserve information and knowledge for future research and analysis, which is important for the scientific and practical community.

Analysis of recent research and publications. Many scientists are engaged in the dynamic modeling of the shadow economy, because this is an urgent issue. Patrick Fève, Alban Moura, Olivier Pierrard studied the issue of shadow banking and financial regulation using the DSGE model [1]. Celso J. Costa Junior, Alejandro C. Garcia-Cintado and Carlos Usabiaga also used the DSGE model to study fiscal adjustments and the shadow economy in an emerging market [2]. Sascha Hokamp and Götz Seibold used agent-based modeling (ABM) to study how much rationality tolerates the shadow economy [3]. Macroeconometric modeling was done by Roberto Dell'Anno, Miguel Gómez-Antonio and Angel Pardo, who used the MIMIC model to study The shadow economy in three Mediterranean countries: France, Spain and Greece [4]. Piotr Dybka, Michał Kowalczyk, Bartosz Olesiński, Andrzej Torój and Marek Rozkrut [5] also used the econometric MIMIC model for their research, as well as Ligita Gasparėnienė, Rita Remeikienė, Romualdas Ginevičius and Martin Schieg [6]. Iustina Alina Boitan and Sorina Emanuela Ștefoni used the ARIMA time series model to study impact assessment and policy implications of the digitalization and the shadow economy [7].

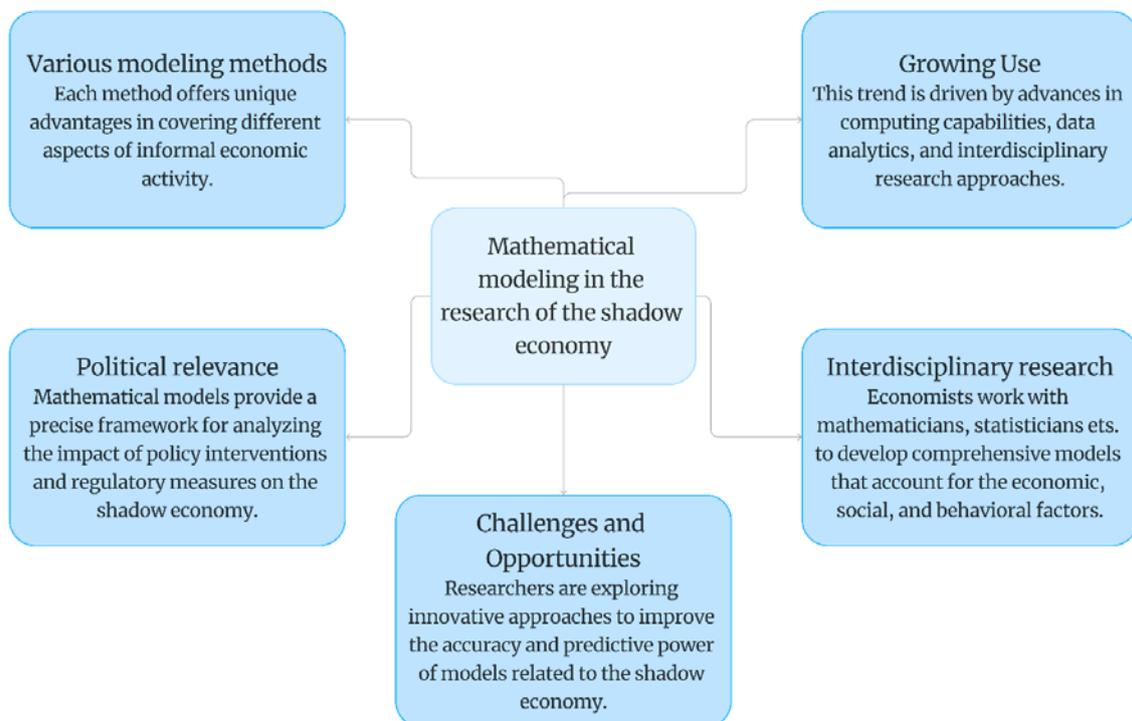
The aim of the study. The purpose of this study is to consider and structure four types of dynamic mathematical models aimed at analyzing and forecasting the phenomena of the shadow economy of Ukraine in order to improve policies and management strategies aimed at reducing the negative impact of the phenomenon of informal economic activity on the economy of Ukraine and society.

Research methods. A literature review method was used to gather information on the types of dynamic models in order to understand the theory and methodology related to dynamic modeling in the context of the shadow economy. A comparative analysis method was used for four types of dynamic models to evaluate their strengths and weaknesses, applicability, and effectiveness. The synthesis method was used to identify the most important features, as the study of dynamic models is important for the analysis of the shadow economy of Ukraine.

Main material.

Why is mathematical modeling important for studying the shadow economy of Ukraine? Mathematical modeling is increasingly used to study the shadow economy due to its structured and quantitative insights into complex economic phenomena. Over recent decades, its usage in economic research has surged, driven by advancements in computing and interdisciplinary

methods. Researchers employ various modeling techniques like econometrics, game theory, and agent-based modeling to explore different facets of the shadow economy. Despite their benefits, these methods have limitations, as discussed later. Political interest in understanding and predicting the shadow economy has also fueled mathematical modeling's adoption. Collaboration across disciplines, including economics, mathematics, statistics, and computer science, ensures comprehensive models that consider economic, social, and behavioral factors [8]. Challenges such as data constraints and model complexity persist, prompting researchers to explore innovative solutions like big data analytics and artificial intelligence integration to enhance model accuracy and prediction capabilities in shadow economy studies. The conceptual map in Fig. 1 shows some key points regarding the peculiarities of using mathematical modeling in the study of the shadow economy at the present moment.

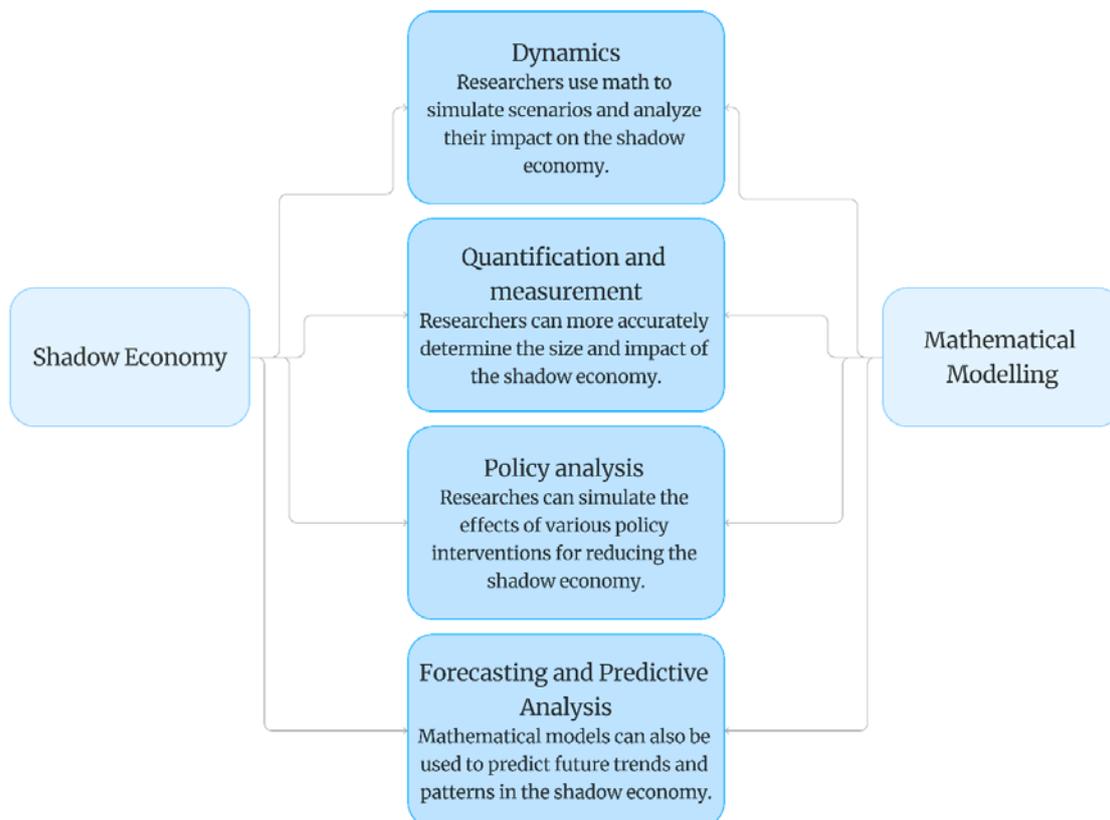
Source: author's own research.

Fig. 1. Concept map on the peculiarities of using mathematical modeling in the research of the shadow economy

Mathematical modeling provides crucial insights into the dynamics of the shadow economy, including its size, growth rate, and influencing factors. By formulating equations based on variables like informal economic activities and tax evasion, researchers can simulate scenarios and analyze their impact. This enables a more accurate understanding of the shadow economy's scale and effects, aiding decision-making and policy formulation. Models also help assess policy interventions' effectiveness, like tax reforms or regulatory measures, and predict future trends, guiding strategic planning. Fig. 2 shows the connection between the shadow economy and mathematical modeling with the help of a concept map.

From a political point of view, mathematical modeling of the shadow economy is important for Ukraine for many reasons. After all, mathematical models provide an assessment and forecast of the effectiveness of various political measures to combat the shadow economy. It helps the government in choosing the most optimal strategies and programs. Simulations make it possible to

assess the potential impact of government decisions on the level of the shadow economy and the country's economic stability. This is important to prevent negative consequences and minimize risks. With the use of mathematical models, it is possible to forecast the flow of taxes and other revenues from the shadow economy, which allows the government to more effectively plan the budget and allocate resources. The models make it possible to create a system for monitoring and evaluating the dynamics of the shadow economy, which allows you to respond to changes in a timely manner and introduce the necessary corrections into the policy. The use of mathematical modeling allows you to analyze the experience of other countries in the fight against the shadow economy and use the best practices to achieve positive results in Ukraine.

Source: author's own research.

Fig. 2. Concept map on the relationship between the shadow economy and mathematical modeling

From an economic point of view, mathematical modeling of the shadow economy is extremely important for Ukraine, as modeling of the shadow economy allows identifying potential risks for the economy of Ukraine, such as insufficient competitiveness, market instability or an unsatisfactory level of investment. Based on the results of mathematical modeling, it is possible to develop and implement effective strategies to combat the shadow economy, such as increasing fiscal discipline, creating a favorable business environment, and strengthening regulatory mechanisms. Modeling allows analyzing the effectiveness of measures aimed at stimulating the legal economy and reducing the shadow sector. This contributes to increasing investor confidence, increasing transparency and developing competitive business.

Understanding the dynamics. Dynamic models in mathematical modeling of the economy are used to study changes over time in economic phenomena and processes. Their main difference

from static models is that they take into account the dynamics of changes in economic variables over time. Several dynamic models can be used to simulate the shadow economy, each of which offers a different insight into its dynamics and behavior.

The main components of dynamic models for the economic modelling are presented in Table 1.

Table 1

The main components of dynamic models

№	Component	Explanation
1	Time series	Dynamic models are based on time series of data describing changes in economic indicators over time. This data can be obtained from statistical sources or calculated on the basis of other data.
2	Differential Equations	Dynamic models often use differential equations to describe changes in variables over time. These equations can be linear or non-linear depending on the specific model.
3	Variable parameters	Some dynamic models take into account variable parameters that may change over time or depending on other factors.
4	Interpretation of dynamics	Dynamic models allow studying the dynamics of processes in the economy, such as changes in production, consumption, investment, etc. They help predict future trends and respond to economic changes.

Source: author's own research.

So, several types of dynamic models for modeling the shadow economy will be discussed below with simple possible ideas for examples.

1. Agent-based models (ABMs). ABMs model the behavior of individual economic agents, such as households, firms, and government agencies, in a virtual economy. These models can capture the complex interactions and feedback loops that contribute to the emergence and development of the shadow economy. Agent-Based Models (ABMs) simulate the behavior of individual agents and their interactions within a system. In the context of modeling the shadow economy using ABMs, it is needed to define the behavior and decision-making processes of agents regarding their participation in the formal and informal economies. For example, a small economy with agents making decisions about whether to participate in the formal economy (working in a registered business) or the shadow economy (engaging in informal or unregistered activities) [3]. Agents' decisions will be influenced by their expected utility, risk perception, and social interactions. The model has the following components:

Agent	Each agent has income $Income_i$ and a risk aversion level $Risk_i$.
Characteristics	Agents can choose between working in the formal sector or participating in the shadow economy.
Utility Function	The general utility function looks like this:

$$U = U(Formal) + U(Informal) + OtherFactors$$

Utility functions can be based on economic theories such as utility maximization or behavioral economics concepts such as prospect theory.

Agent i 's utility function could be:

$$U_i = \alpha \cdot Income_i - \beta \cdot Risk_i + \gamma \cdot (1 - Compliance_i)$$

Where:

- $Compliance_i$ is an indicator variable (0 or 1) representing whether the agent complies with formal sector regulations.

	- α, β, γ are parameters which represent the weights of income, risk aversion, and the cost of non-compliance, respectively.
Decision Rule	Agents make decisions based on rules or algorithms that consider their current state, information, and external factors: If $U(\text{Informal}) > U(\text{Formal}) + \text{CostOfDetection}$ agent participates in the shadow economy. For example, agents compare the expected realization of work in the formal sector with the shadow economy: If $U_i(F) > U_i(S) + \text{CostOfDetection}$ the agent chooses the formal sector (F). Otherwise, the agent chooses the shadow economy (S).
Inter-agent Interactions	Agents interact with each other based on a social network. Agents may share information about opportunities, risks, and enforcement levels. Social influence can affect agents' perceptions and decisions regarding informal sector participation.
Simulation Dynamics	Run the simulation for multiple time steps. Update agents' decisions based on changing economic conditions, enforcement levels, and interactions. Analyze the impact of policy changes, economic shocks, or behavioral factors on informal sector dynamics. Track the aggregate size of the shadow economy and formal economy over time.
Possible Simulation Steps	1) Initialize agents with random income levels, risk aversion, and compliance status. 2) Calculate each agent's utility for formal and shadow economy participation. 3) Agents make decisions based on their utility and the decision rule. 4) Agents interact, share information, and update their decisions accordingly. 5) Repeat steps 2–4 for multiple time steps to observe the dynamics of the shadow economy.

This example illustrates a basic ABM framework for modeling the shadow economy. Depending on the research objectives and complexity desired, additional factors such as enforcement dynamics, market competition, and government policies can be incorporated into the model.

2. Dynamic stochastic general equilibrium (DSGE) models. DSGE models are used to study the interaction between different sectors of the economy over time. They include decision-making processes, market dynamics and policy interventions to analyze how shocks or policy changes affect the size and persistence of the shadow economy. DSGE models typically represent economic agents (such as households and firms) as optimizing agents that make decisions to maximize their utility or profits, subject to various constraints and market conditions. These models include equilibrium conditions that ensure consistency between the decisions made by different agents and the overall functioning of markets. Dynamic Stochastic General Equilibrium models are used to study the behavior of the economy over time, incorporating stochastic shocks and optimizing agents' decisions [9]. Here are the main formulas and components used in DSGE models for modeling the shadow economy:

Households Households in a DSGE model are modeled as consumers who allocate their income between consumption and saving based on their preferences and expectations about future income and economic conditions. They supply labor to firms in exchange for wages. The labor supply decision considers factors such as wage rates, non-labor income, and preferences for leisure versus work. Households may also make investment decisions, such as purchasing financial assets or real

estate, and managing their portfolios based on risk and return considerations. Household's Optimization Problem:

$$\max_{\{C_t, N_t\}} U = \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t \cdot u(C_t, N_t)$$

Subject to:

$$\begin{aligned} C_t + I_t &= (1 - \tau) \cdot Y_t + (1 + r_{t-1}) \cdot A_{t-1} \\ Y_t &= F(K_t, N_t, A_{t-1}) \\ \dot{A}_t &= Y_t - C_t - I_t \end{aligned}$$

Where:

- U represents the representative agent's utility.
- β is the discount factor representing time preference.
- $u(C_t, N_t)$ is the instantaneous utility function.
- I_t represents investment at time t .
- C_t represents consumption at time t .
- N_t represents labor supply at time t .
- τ is the tax rate.
- Y_t is output.
- $F(K_t, N_t, A_{t-1})$ is the production function.
- \dot{A}_t is the asset level (the dot notation represents the change in assets over time).

Firms

Firms produce goods and services using inputs such as labor and capital. They make investment decisions based on factors like expected profitability, interest rates, and technological advancements. Firms set prices for their products, considering production costs, market demand, and competitive pressures. Price-setting behavior can influence inflation dynamics in the economy. Firms determine levels of employment and output based on demand conditions, production technology, and input costs. Their decisions contribute to aggregate supply and overall economic activity. Firm's Production Function:

$$Y_t = A_t \cdot K_t^\alpha \cdot N_t^{1-\alpha}$$

Where:

- Y_t is output.
- A_t represents total factor productivity.
- K_t represents capital.
- N_t represents labor supply.
- α is the capital share in production.

Government

The government in a DSGE model represents public sector activities such as taxation, government spending, and transfer payments. Fiscal policy decisions can impact aggregate demand, income distribution, and public debt levels. Central banks or monetary authorities are sometimes included as part of the government sector. They set monetary policy, including interest rates and money supply, to achieve macroeconomic objectives such as price stability and full employment. Governments may also implement regulations and policies affecting various sectors of the economy, such as labor market regulations, environmental standards,

and industry-specific rules. Government Budget Constraint:

$$G_t + R_t \cdot B_{t-1} = T_t + \tau \cdot (Y_t - C_t) + B_t - B_{t-1}$$

Where:

- G_t is government spending.
- R_t is the interest rate.
- B_t represents government bonds.
- T_t is tax revenue.

Shadow
Economy
Dynamics

The shadow economy can be introduced as an unobserved sector in the model, affecting agents' decisions regarding labor supply, consumption, and savings. Its dynamics may depend on factors such as taxation, regulation, and enforcement. For example, let's introduce a simple shadow economy component influenced by taxation (τ) and regulatory environment (γ):

$$SE_t = \gamma(\tau \cdot Y_t)$$

Where:

- SE_t represents the size or share of the shadow economy at time t .
- γ captures the impact of taxation on the shadow economy.
- $\tau \cdot Y_t$ represents the tax revenue collected from the formal economy.

Stochastic
Shocks

DSGE models often include stochastic shocks to capture random fluctuations in the economy. These shocks can affect variables such as productivity, preferences, or policy variables, influencing the behavior of agents and the overall economy.

$$A_t = \rho \cdot A_{t-1} + \epsilon_t$$
$$\epsilon_t \sim \text{Normal}(0, \sigma^2)$$

Where:

- ϵ_t represents stochastic shock.
- A_t represents total factor productivity (TFP) affected by a stochastic shock.
- ρ represents the persistence of the shock.
- σ^2 is the variance of the shock.

Example
Results
(Hypothetical)

Suppose we simulate the model and find that an increase in taxation (τ) leads to a larger shadow economy due to tax avoidance behavior. Similarly, a positive stochastic shock (ϵ_t) in productivity boosts GDP and formal sector activities but may also impact the size of the shadow economy indirectly. This example demonstrates how a DSGE model can incorporate a shadow economy component to study the interplay between macroeconomic variables, policy measures, and unobserved economic activities over time [10].

These formulas outline the basic structure of a DSGE model and can be extended to incorporate specific features and dynamics related to the shadow economy. DSGE models are complex and typically solved numerically using simulation techniques to understand how various factors interact and impact economic outcomes over time.

3. Macroeconometric models. These models analyze macroeconomic factors affecting the shadow economy, such as GDP growth, unemployment, tax policy and the regulatory environment. They use econometric methods to estimate the relationships between these variables and the size of

the shadow economy. In macroeconomic models, the shadow economy can be modeled as a function of various macroeconomic variables using regression equations [11]. Here are the main formulas and components used in macroeconomic models for modeling the shadow economy:

Basic

$$SE_t = f(GDP_t, Tax_t, Regulation_t, OtherFactors)$$

Shadow

Economy

Equation

Where:

- SE_t represents the size or share of the shadow economy at time t .
- GDP_t is the real Gross Domestic Product at time t .
- Tax_t refers to the level of taxation or tax burden at time t .
- $Regulation_t$ represents the regulatory environment affecting formal and informal economic activities at time t .
- $OtherFactors$ may include variables such as unemployment rate, informal sector employment, income distribution, etc.

Regression

Equation

For example, a typical approach in macroeconomic modeling is to estimate the shadow economy using regression analysis:

$$SE_t = \beta_0 + \beta_1 GDP_t + \beta_2 Tax_t + \beta_3 Regulation_t + \epsilon_t$$

Where:

- $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$ are coefficients representing the impact of GDP, taxation, and regulation on the shadow economy.
- ϵ_t is the error term capturing unexplained variation or other factors influencing the shadow economy not included in the model.

Dynamic

Formulation

In dynamic macroeconomic models, lagged variables and time trends may be included to capture the persistence and dynamics of the shadow economy:

$$SE_t = \beta_0 + \beta_1 GDP_t + \beta_2 Tax_t + \beta_3 Regulation_t + \gamma SE_{t-1} + \delta t + \epsilon_t$$

Where:

- γ captures the lagged effect of the shadow economy.
- δt represents a time trend variable to capture long-term changes.

Error

Correction

Model

(ECM)

In some cases, an Error Correction Model can be used to model the short-run dynamics and long-run equilibrium relationship between the shadow economy and its determinants:

$$\Delta SE_t = \alpha(SE_{t-1} - SE_{t-1}^*) + \beta \Delta GDP_t + \gamma \Delta Tax_t + \delta \Delta Regulation_t + \epsilon_t$$

Where:

- Δ represents first differences.
- SE_{t-1}^* represents the equilibrium level of the shadow economy.
- α captures the speed of adjustment towards equilibrium.

Estimation

Using historical data, estimate the coefficients ($\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$) of the regression model through econometric techniques like ordinary least squares (OLS):

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \epsilon$$

Where:

- Y is the dependent variable (response variable).
- X_1, X_2, \dots, X_n are the independent variables (predictor variables).

- $\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_n$ are the coefficients (parameters) to be estimated.
- ε is the error term representing the difference between the observed and predicted values.

Interpretation	Interpret the estimated coefficients to understand the relationship between GDP, taxation, regulation, and the shadow economy. Positive coefficients indicate a positive relationship (higher GDP, higher taxation, or more regulation leads to a larger shadow economy), while negative coefficients indicate the opposite.
Model Evaluation	Assess the goodness of fit of the model using statistical measures like R-squared, adjusted R-squared, and residual analysis. Test for the statistical significance of coefficients to ensure their reliability.

These formulas provide a foundation for modeling the shadow economy within macroeconomic frameworks. Depending on the specific context, additional variables, structural relationships, and time dynamics can be incorporated to improve the model's accuracy and predictive power.

4. Time series models. Time series analysis techniques such as autoregressive integrated moving average (ARIMA) models and vector autoregressive (VAR) models can be applied to historical data on economic indicators related to the shadow economy. These patterns help identify trends, seasonal patterns, and structural changes over time. Time series models are statistical models used to analyze and forecast time series data, where observations are collected at successive, evenly spaced intervals over time [12]. Here are the main formulas and components used in time series models for modeling the shadow economy:

Basic Time Series Model

$$SE_t = \mu + \varphi_1 SE_{t-1} + \varepsilon_t$$

Where:

- SE_t represents the size or share of the shadow economy at time t .
- μ is the intercept term, representing the average level of the shadow economy.
- φ is the autoregressive coefficient, capturing the dependence of the current value on the previous value.
- ε_t is the error term at time t , assumed to be normally distributed with mean 0 and constant variance.

Autoregressive Integrated Moving Average (ARIMA) Model

Gather historical data on the size or share of the shadow economy (over multiple time periods. If the shadow economy data exhibits clear trends, seasonality, or autocorrelation, ARIMA models may be more appropriate. ARIMA models provide detailed parameter estimates that can aid in understanding the underlying dynamics of the shadow economy. For longer-term forecasting or capturing complex trends, ARIMA models may provide better accuracy than other time series models. ARIMA models are flexible and can capture complex patterns in the data, including trends, seasonality, and autocorrelation. They allow for differencing to handle non-stationarity, which is common in economic time series data. An ARIMA model combines autoregressive (AR), differencing (I), and moving average (MA) components:

$$(1 - \varphi_1 L - \varphi_2 L^2 - \dots - \varphi_p L^p)(1 - L)^d(1 + \theta_1 L + \theta_2 L^2 + \dots + \theta_q L^q)SE_t = \mu + \varepsilon_t$$

Where:

- SE_t is the size of the shadow economy at time t .

- p autoregressive order.
- d is the differencing order (integrated component).
- q is moving average order.
- L is the lag operator.
- $\varphi_1, \varphi_2, \dots, \varphi_p$ are autoregressive coefficients.
- $\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_q$ are moving average coefficients.
- μ is the intercept term.
- ϵ_t is the error term, assumed to follow a normal distribution.

Identifying Stationarity	Before applying an ARIMA model, ensure that the time series data of the shadow economy (SE_t) is stationary or can be made stationary through differencing. Stationarity implies that the statistical properties of the series (such as mean and variance) remain constant over time.
Estimation	Estimate the parameters of the ARIMA model ($\varphi_1, \varphi_2, \dots, \varphi_p, \theta_1, \theta_2, \dots, \theta_q, \mu$) using statistical methods such as maximum likelihood estimation (MLE) or least squares. Once the ARIMA model is estimated, the results can be used to forecast future values of the shadow economy. The next step is to generate forecasts and confidence intervals for the desired forecast horizon.
Model Diagnostics	The next step is to evaluate the goodness of fit of the ARIMA model using diagnostic tests and plots such as residuals analysis, ACF/PACF plots of residuals, and Ljung-Box test for autocorrelation in residuals. Then ensuring that the model assumptions (like normally distributed residuals and no autocorrelation in residuals) are met.

It is demonstrated how an ARIMA model can be applied to time series data, such as the size of the shadow economy, to capture and forecast its underlying patterns and behavior. Adjustments to the ARIMA model's parameters and orders can be made based on the data's characteristics and model diagnostics.

So, summing up all of the above, it is worth comparing the advantages and disadvantages of the types of models of dynamic modeling of the shadow economy. Table 2 provides a brief comparison of the advantages and disadvantages of each type of model. Each model has its strengths and weaknesses, and the choice of model depends on the specific research questions, data availability, and level of detail required for the analysis.

Table 2

Comparison of types of models for dynamic modeling of the shadow economy

№	Model Type	Advantages	Disadvantages
1	Agent-based models (ABMs)	1) Ability to simulate individual agent behavior and interactions. 2) Capture emergent phenomena and non-linear dynamics. 3) Flexibility in modeling heterogeneous agents with varied decision-making processes.	1) Complexity in modeling diverse agent behaviors. 2) Data-intensive, requiring detailed agent data. 3) Interpretability challenges due to complexity.

End of table 2

№	Model Type	Advantages	Disadvantages
2	Dynamic stochastic general equilibrium (DSGE) models	1) Incorporate microfoundations into macroeconomic models. 2) Suitable for analyzing economic policy impacts. 3) Capture interactions between different economic sectors.	1) Assumes rational expectations and perfect information, limiting realism. 2) Calibration challenges and sensitivity to parameter values. 3) Lack of financial sector detail in traditional DSGE models.
3	Macroeconometric models	1) Historical data-driven, providing empirical grounding. 2) Suitable for forecasting and policy analysis. 3) Can incorporate economic theories and structural relationships.	1) Limited ability to capture micro-level behaviors and interactions. 2) May oversimplify complex economic dynamics. 3) Sensitivity to data quality and assumptions.
4	Time series models	1) Focus on analyzing time-dependent data patterns. 2) Useful for short to medium-term forecasting. 3) Can identify trends, seasonality, and cyclical patterns.	1) Limited ability to capture complex interactions and feedback loops. 2) May not capture structural changes or long-term trends well. 3) Lack of explanatory power for underlying economic mechanisms.

Source: author's own research.

Therefore, mathematical modeling serves as a powerful tool in analyzing, understanding and solving problems related to the shadow economy, providing a quantitative framework for research, policy analysis and predictive analysis.

Conclusions. So, in this research work, four types of dynamic models for modeling the shadow economy were considered. Agent-based models (ABMs) offer a detailed perspective by simulating individual agent behaviors, albeit with complexity and data-intensive requirements. Dynamic stochastic general equilibrium (DSGE) models excel in incorporating microfoundations into macroeconomic analysis but may face challenges in calibration and assumption realism. Macroeconometric models provide empirical grounding and are suitable for forecasting and policy analysis, while time series models focus on time-dependent data patterns but may lack explanatory power for underlying economic mechanisms. Ultimately, the choice of modeling approach depends on the specific research objectives, available data, and desired level of detail. Integrating multiple modeling techniques or adopting hybrid models can mitigate the limitations of individual approaches and provide a more comprehensive understanding of dynamic shadow economy phenomena. Researchers and policymakers should carefully evaluate the strengths and weaknesses of each model type to effectively address the complexities of the shadow economy and inform evidence-based decision-making. Therefore, mathematical modeling has become a valuable tool in the study of the shadow economy, providing a quantitative framework for analyzing its size, dynamics, factors and consequences. As technologies and methodologies continue to develop, we can expect further progress and more effective applications of mathematical modeling in the future to understand and solve problems related to shadow economic activities. Understanding and addressing the shadow economy in Ukraine is crucial not only for maintaining economic stability, ensuring fair taxation, and promoting market integrity but also for improving governance, reducing

informal employment, fostering social equity, and enhancing the country's international reputation and attractiveness for investors.

References

1. Fève, P., Moura, A., Pierrard, O. (2019). Shadow banking and financial regulation: A small-scale DSGE perspective. *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 101, P. 130–144. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2019.02.001>.
2. Costa Junior, C. J., Garcia-Cintado, A. C., Usabiaga, C. (2021). Fiscal adjustments and the shadow economy in an emerging market. *Macroeconomic Dynamics*, Vol. 25, No. 7, P. 1666–1700. <https://doi.org/10.1017/S1365100519000828>.
3. Hokamp, S., Seibold, G. (2014). How Much Rationality Tolerates the Shadow Economy? – An Agent-Based Econophysics Approach. In: Kamiński, B., Koloch, G. (eds). *Advances in Social Simulation. Advances in Intelligent Systems and Computing*, Vol. 229. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-39829-2_11.
4. Dell'Anno, R., Gómez-Antonio, M., Pardo, A. (2007). The shadow economy in three Mediterranean countries: France, Spain and Greece. A MIMIC approach. *Empirical Economics*, No. 33, P. 51–84. <https://doi.org/10.1007/s00181-006-0084-3>.
5. Dybka, P., Kowalczyk, M., Olesiński, B. et al. (2019). Currency demand and MIMIC models: towards a structured hybrid method of measuring the shadow economy. *Int Tax Public Finance*, No. 26, P. 4–40. <https://doi.org/10.1007/s10797-018-9504-5>.
6. Gasparėnienė, L., Remeikienė, R., Ginevičius, R. and Schieg, M. (2018). Adoption of MIMIC model for estimation of digital shadow economy. *Technological and Economic Development of Economy*, No. 24 (4), P. 1453–1465. DOI: 10.3846/20294913.2017.1342287.
7. Boitan, I. A., Ştefoni, S. E. (2023). Digitalization and the Shadow Economy: Impact Assessment and Policy Implications for EU Countries. *Eastern European Economics*, No. 61 (2), P. 152–180.

Література

1. Fève P., Moura A., Pierrard O. Shadow banking and financial regulation: A small-scale DSGE perspective. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 2019. Vol. 101. P. 130–144. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2019.02.001>.
2. Costa Junior C. J., Garcia-Cintado A. C., Usabiaga C. Fiscal adjustments and the shadow economy in an emerging market. *Macroeconomic Dynamics*. 2021. Vol. 25, No. 7. P. 1666–1700. <https://doi.org/10.1017/S1365100519000828>.
3. Hokamp S., Seibold G. How Much Rationality Tolerates the Shadow Economy? – An Agent-Based Econophysics Approach. In: Kamiński B., Koloch G. (eds). *Advances in Social Simulation. Advances in Intelligent Systems and Computing*. Vol. 229. Springer, Berlin, Heidelberg, 2014. https://doi.org/10.1007/978-3-642-39829-2_11.
4. Dell'Anno R., Gómez-Antonio M., Pardo A. The shadow economy in three Mediterranean countries: France, Spain and Greece. A MIMIC approach. *Empirical Economics*. 2007. No. 33. P. 51–84. <https://doi.org/10.1007/s00181-006-0084-3>.
5. Dybka P., Kowalczyk M., Olesiński B. et al. Currency demand and MIMIC models: towards a structured hybrid method of measuring the shadow economy. *Int Tax Public Finance*. 2019. No. 26. P. 4–40. <https://doi.org/10.1007/s10797-018-9504-5>.
6. Gasparėnienė L., Remeikienė R., Ginevičius R., Schieg M. Adoption of MIMIC model for estimation of digital shadow economy. *Technological and Economic Development of Economy*. 2018. No. 24 (4). P. 1453–1465. DOI: 10.3846/20294913.2017.1342287.
7. Boitan I. A., Ştefoni S. E. Digitalization and the Shadow Economy: Impact Assessment and Policy Implications for EU Countries. *Eastern European Economics*.

DOI: 10.1080/00128775.2022.2102508.

8. Alm, J., Embaye, A. (2013). Using Dynamic Panel Methods to Estimate Shadow Economies Around the World, 1984–2006. *Public Finance Review*, No. 41 (5), P. 510–543. <https://doi.org/10.1177/1091142113482353>.

9. Miroshnychenko, H. O. (2011). Modeliuvannia dynamichnoi rinvovahy ekonomichnoi systemy [Modeling the dynamic equilibrium of the economic system]. *Efektivna ekonomika = Efficient economy*, No. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_7_4 [in Ukrainian].

10. De Grauwe, P. (2010). The scientific foundation of dynamic stochastic general equilibrium (DSGE) models. *Public Choice*, No. 144, P. 413–443. <https://doi.org/10.1007/s11127-010-9674-x>.

11. Colacito, R., Engle, R. F., Ghysels, E. (2011). A component model for dynamic correlations. *Journal of Econometrics*, Vol. 164, Iss. 1, P. 45–59. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2011.02.013>.

12. Lukianenko, I. H. (2003). Dynamichni makroekonometrychni modeli: novyi kontseptualnyi pidkhid [Dynamic macroeconomic models: a new conceptual approach]. Kyiv: KM "Academia". 50 p. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16d34790-0c56-4264-afb7-023fc0d596bc/content> [in Ukrainian].

2023. No. 61 (2). P. 152–180. DOI: 10.1080/00128775.2022.2102508.

8. Alm J., Embaye A. Using Dynamic Panel Methods to Estimate Shadow Economies Around the World, 1984–2006. *Public Finance Review*. 2013. No. 41 (5). P. 510–543. <https://doi.org/10.1177/1091142113482353>.

9. Мірошніченко Г. О. Моделювання динамічної рівноваги економічної системи. *Ефективна економіка*. 2011. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_7_4.

10. De Grauwe P. The scientific foundation of dynamic stochastic general equilibrium (DSGE) models. *Public Choice*. 2010. No. 144. P. 413–443. <https://doi.org/10.1007/s11127-010-9674-x>.

11. Colacito R., Engle R. F., Ghysels E. A component model for dynamic correlations. *Journal of Econometrics*. 2011. Vol. 164, Iss. 1. P. 45–59. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2011.02.013>.

12. Лук'яненко І. Г. Динамічні макроеконометричні моделі: новий концептуальний підхід. Київ: КМ "Academia", 2003. 50 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16d34790-0c56-4264-afb7-023fc0d596bc/content>.

УДК 331.1:33

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.5

Ігор А. Крисоватий
Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна
**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ПАРКІВ
ЯК СУЧАСНОГО ФЕНОМЕНУ УРБАНІСТИКИ**

У статті розглядаються особливості розвитку інноваційних парків як сучасного феномену урбаністики. Висвітлюються ключові аспекти створення та функціонування інноваційних парків, їх роль у стимулюванні економічного зростання, підвищенні конкурентоспроможності регіонів та сприянні науково-технічному прогресу. Основною метою представленої роботи є визначення особливостей розвитку сучасних інноваційних парків, як особливого феномену розбудови сучасної урбаністики. Основними методами дослідження є: аналіз та синтез для визначення особливостей розвитку сучасних інноваційних парків, а також для дослідження факторів впливу на розвиток інноваційних парків; методи індукції та дедукції для виявлення викликів та перспектив розвитку сучасних інноваційних парків, як частини урбанічної системи сучасності; метод порівняння; метод моделювання; а також графічні та табличні методи для наочного відображення результатів дослідження. Особлива увага приділяється аналізу факторів, що сприяють успішному розвитку інноваційних парків, таких як інфраструктурна підтримка, наявність кваліфікованих кадрів, співпраця між науковими установами та підприємствами, а також сприятливі регуляторні умови. Також представлено аналіз екологічних аспектів розвитку інноваційних парків. Визначено, що впровадження екологічно чистих технологій та принципів сталого розвитку є важливими компонентами стратегії розвитку інноваційних парків, а також сприяє зниженню екологічного навантаження на міські території та покращенню якості життя мешканців. У статті також розглядаються виклики та перспективи, з якими стикаються інноваційні парки в умовах глобалізації та цифровізації. Робиться висновок про необхідність комплексного підходу до розвитку інноваційних парків для забезпечення їх ефективного функціонування та максимального внеску у розвиток міських агломерацій.

Ключові слова: урбаністика; цифрова економіка; економічний процес; цифровізація; глобалізація; цифровий ринок; інновації; інноваційна активність; високотехнологічний ринок; високі технології; конкурентоспроможність; високотехнологічні підприємства.

Ihor A. Krysovaty
West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine
**FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE PARKS
AS A MODERN PHENOMENON OF URBANISM**

The article examines the peculiarities of the development of innovative parks as a modern phenomenon of urbanism. The key aspects of the creation and functioning of innovation parks, their role in stimulating economic growth, increasing the competitiveness of regions and promoting scientific and technical progress are highlighted. The main goal of the presented work is to determine the features of the development of modern innovation parks, as a special phenomenon of the development of modern urbanism. The main research methods are: analysis and synthesis to determine the features of the development of modern innovation parks, as well as to study the factors influencing the development of innovation parks; methods of induction and deduction to identify challenges and prospects for the development of modern innovative parks as part of the modern urban system; method of comparison; modeling method; as well as graphical and tabular methods for visual display of research results. Particular attention is paid to the analysis of factors

contributing to the successful development of innovation parks, such as infrastructure support, availability of qualified personnel, cooperation between scientific institutions and enterprises, as well as favorable regulatory conditions. An analysis of the ecological aspects of the development of innovation parks is also presented. It was determined that the implementation of environmentally friendly technologies and principles of sustainable development are important components of the strategy for the development of innovative parks, and also contribute to reducing the environmental burden on urban areas and improving the quality of life of residents. The article also examines the challenges and prospects faced by innovation parks in the context of globalization and digitalization. It is concluded that a comprehensive approach to the development of innovation parks is necessary to ensure their effective functioning and maximum contribution to the development of urban agglomerations.

Keywords: *urban planning; digital economy; economic process; digitalization; globalization; digital market; innovation; innovation activity; high-tech market; high technologies; competitiveness; high-tech enterprises.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах трансформаційних змін та глобалізації інноваційні парки стали невід'ємною складовою сучасного міського середовища та важливим фактором економічного і технологічного розвитку. Інноваційні парки формуються як спеціально створені зони, що об'єднують науково-дослідні інститути, високотехнологічні підприємства, стартапи та інші організації, які сприяють продуціюванню і комерціалізації нових знань і технологій. З точки зору сучасного феномену урбаністики, інноваційні парки відіграють ключову роль у формуванні конкурентоспроможності регіонів, сприяючи притоку інвестицій, створенню робочих місць та стимулюванню інноваційної діяльності.

Особливості розвитку інноваційних парків визначаються як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Серед внутрішніх факторів можна виділити наявність сучасної інфраструктури, високу концентрацію наукових та висококваліфікованих кадрів та активну взаємодію між наукою та бізнесом. Зовнішні фактори включають підтримку з боку держави, сприятливе регуляторне середовище та глобальні технологічні тренди.

Слід зауважити, що важливість інноваційних парків полягає не лише у сприянні економічному зростанню, але й у трансформації міського середовища. Так інноваційні парки створюють нові можливості для розвитку міст, підвищуючи їх привабливість для інвесторів та підприємців. Крім того, інноваційні парки сприяють розвитку екологічно чистих технологій та принципів сталого розвитку, що робить їх важливими компонентами сучасної урбаністичної політики.

Отже, дослідження особливостей розвитку інноваційних парків як сучасного феномену урбаністики є актуальним та важливим для розуміння їхнього впливу на економічний, соціальний та екологічний розвиток міських територій. Представлена проблематика потребує комплексного підходу, що включає аналіз різних аспектів створення та функціонування інноваційних парків, а також розробку рекомендацій для підвищення їх ефективності.

Аналіз сучасної літератури. Дослідженню проблематики розвитку інновацій, підвищенню інноваційної активності та створенню інноваційних парків присвячені роботи багатьох вчених та економістів, саме тому можливо виділити наступні дослідження, що представлені нижче.

L. Branscomb, F. Kodama & R. Florida [1, 4], J. Doran, N. McCarthy & M. O'Connor [3] в своїх дослідженнях акцентують увагу на розвитку партнерських відносин, підприємництва та підвищення інноваційної активності в умовах становлення економіки знань, урбаністики та розвитку «розумних міст».

О. Desyatnyuk, V. Muravskiy, O. Shevchuk, M. Oleksiiv [2], A. Krysovatyu & O. Ptashchenko [6, 12], А.Я. Джалилов [9], В.М. Кочетков [10], О. Собко, І.А. Крисоватий [13–15] в своїх дослідження представляють окремі аспекти стимулювання розвитку інноваційної діяльності, розбудові сучасного підприємництва в умовах цифровізації, торкаються питань інформаційної безпеки та розглядають необхідні інфраструктурні зміни для підвищення інноваційної активності.

D. Harvey [5], R. Florida [17] в своїх роботах приділяють особливу увагу урбанізації міст та становленню такого феномену, як урбаністика.

В роботах М. Rubmann [7], А. Крисоватий, О. Сохацька [11] представлено розвиток Індустрії 4.0, як основної рушійної сили науково-технічного прогресу сьогодення, також зазначено необхідність розвитку креативних, інноваційних ідей, підтримці стартапів та комерціалізації інтелектуального капіталу, що є невід’ємною складовою розвитку сучасних інноваційних парків.

Саме тому зазначена проблематика дослідження є актуальною, а через трансформацію сучасного глобального економічного простору окремі її аспекти потребують постійних досліджень та уточнень через свою змінність під впливом трансформації навколишнього середовища.

Метою представлено дослідження є виявлення особливостей розвитку сучасних інноваційних парків, як особливого феномену розбудови сучасної урбаністики.

Результати дослідження. На теперішній час інноваційні парки стали важливим елементом сучасного міського ландшафту та відіграють ключову роль у стимулюванні економічного зростання та науково-технічного прогресу. Також вони можуть виступати платформою для співпраці між науково-дослідними установами, високотехнологічними підприємствами, стартапами та іншими суб’єктами господарювання, сприяючи генеруванню нових ідей, їх комерціалізації та інтеграції в сучасну економічну систему. Інноваційні парки як сучасний феномен урбаністики визначаються рядом специфічних особливостей, що відрізняють їх від традиційних бізнес-інкубаторів та наукових центрів (табл. 1).

Таблиця 1

**Особливості інноваційних парків в порівнянні
з бізнес інкубаторами та науковими центрами**

Особливість (Характерна риса)	Інноваційний парк	Бізнес- інкубатор	Науковий центр
Інфраструктурна підтримка	+	+/-	-
Висококваліфіковані кадри	+	+/-	+/-
Розгалужена система співпраці	+	+	+/-
Фінансова підтримка та система інвестування	+	+/-	+/-
Наявність сприятливого середовища та регуляторна система	+	+/-	-

Джерело: складено автором на основі [1, 5–7, 11, 17].

Таким чином, інноваційні парки, що створюються з урахуванням представлених ключових особливостей, мають значний потенціал для стимулювання економічного зростання, розвитку науки і техніки, а також підвищення конкурентоспроможності регіонів. Вивчення зазначених особливостей створення та функціонування інноваційних парків є важливим для формування ефективної стратегії розвитку інноваційної економіки країни.

При визначенні особливостей діяльності сучасних інноваційних парків не можливо не відмітити роль окремих факторів впливу на їх розбудову та діяльність. До таких факторів впливу можливо віднести: інфраструктурний фактор (наявність розвинутої інфраструктури

та інфраструктурна підтримка), кадровий потенціал, потужна система співпраці з науковими, освітніми установами та підприємствами, сприятливі регуляторні умови, енергозберігаючі технології, зелена інфраструктура, екологічність, соціальна відповідальність бізнесу, інноваційність. Саме тому через різноманітність представлених факторів впливу доцільним є запропонувати експертну оцінку представлених факторів. Так в табл. 2 наведемо оцінку факторів впливу на розвиток інноваційних парків за допомогою експертного оцінювання.

Процес оцінювання здійснювався шляхом опитування членів відібраної експертної групи, до складу якої увійшли 10 осіб (представники бізнесу, науки та фінансових установ).

Таблиця 2

Оцінка рівня факторів впливу на розвиток інноваційних парків

Фактор впливу	Зважена експертна оцінка	Оцінка рівня впливу
Інфраструктура	0,89	Високий
Кадровий потенціал	0,79	Високий
Система співпраці	0,72	Високий
Регуляторні умови	0,69	Середній
Енергозберігаючі технології	0,65	Середній
Зелена інфраструктура	0,63	Середній
Екологічність	0,78	Високий
Соціальна відповідальність	0,75	Високий
Інноваційність	0,92	Високий

Для проведення оцінювання була використана типова шкала вподобань: де 1 – найменший вплив, 5 – найбільший вплив. При обробці отриманих даних оцінювання думка експертів визначалася як середнє арифметичне кожного фактору впливу, аналіз відповідей відбувався за допомогою методів статистики та математики. Узгодженість експертних оцінок визначали за допомогою коефіцієнта варіації.

Отже, врахування екологічних аспектів, інноваційності та інфраструктурних змін у розвитку інноваційних парків є необхідним для забезпечення їх сталості та мінімізації негативного впливу на довкілля. Інтеграція принципів екологічної відповідальності сприяє створенню здорового та комфортного середовища для мешканців та працівників парків, а також підтримує довгострокове економічне зростання та соціальний добробут. Також розвиток технологій та інтернаціоналізація бізнесу створюють нові можливості, але водночас вимагають адаптації до швидких змін та нових умов.

Звернемо також увагу на міжнародний досвід організації інноваційних парків та представимо наглядну картину по їх діяльності в табл. 3.

Таблиця 3

Міжнародний досвід діяльності інноваційних парків

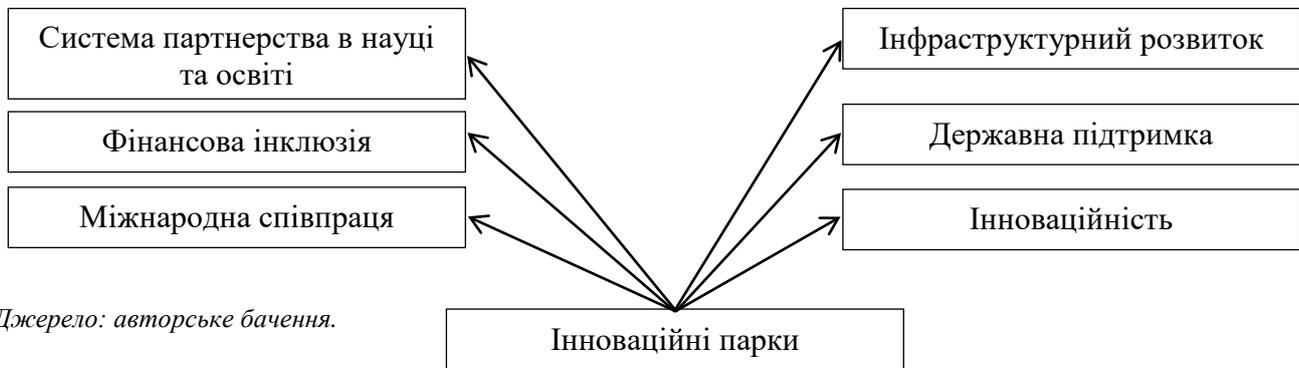
Інноваційний парк	Країна	Фактори успіху
Silicon Valley	США, Каліфорнія	Сильна взаємодія між університетами та бізнесом; Венчурне фінансування; Культура інновацій.
Zhongguancun Science Park	КНР, Пекін	Державна підтримка; Потужна інфраструктура; Міжнародна співпраця.
Silicon Wadi	Ізраїль, Тель-Авів	Інтенсивні дослідження та розробки (R&D); Мережа підтримки стартапів; Військові технології.

Продовження табл. 3

Інноваційний парк	Країна	Фактори успіху
Daedeok Innopolis	Південна Корея, Теджон	Концентрація наукових установ; Сильна підтримка уряду; Експортно-орієнтована економіка.
Adlershof Science City	Німеччина, Берлін	Мультидисциплінарний підхід; Орієнтація на сталий розвиток; Підтримка малого та середнього бізнесу (SMEs).

Джерело: складено автором на основі інформації джерел [7, 8, 11].

Спираючись на представлені особливості та міжнародний досвід організації інноваційних парків на рис. 1 представимо сильні риси сучасних інноваційних парків.

Джерело: авторське бачення.

Рис. 1. Сильні риси сучасних інноваційних парків

Таким чином, міжнародний досвід показує, що успішний розвиток інноваційних парків вимагає комплексного підходу, що включає інвестиції в науку та освіту, підтримку підприємництва, створення сприятливої інфраструктури та активну державну політику.

Зазначимо, що розвиток сучасних інноваційних парків стикається сьогодні з рядом викликів, що обумовлюють необхідність трансформації в межах їх діяльності та адаптацію до змінних умов глобального економічного простору. Так появу деяких так званих «викликів» сьогодення обумовили такі фактори сучасного розвитку суспільних відносин як: глобалізація, інтеграція, цифровізація. Все це суттєво змінює вектори розвитку інноваційної діяльності та в свою чергу впливає на становлення урбаністики та інноваційних парків. Саме тому в табл. 4 представимо виклики та перспективи, що є сьогодні в діяльності інноваційних парків.

Таблиця 4

Виклики та загрози розвитку інноваційних парків в сучасних умовах господарювання

Виклики / Перспективи	Аспекти	Позитивні ефекти	Негативні наслідки
Виклики			
Конкуренція на глобальному рівні	Зростання конкуренції	Вдосконалення інфраструктури, впровадження цифрових технологій	Появи нових інфраструктурних потреб
Регуляторні та юридичні бар'єри	Гнучкість та адаптивність	Забезпечення відповідності місцевим та міжнародним стандартам	«Відтік мізків»

Продовження табл. 4

Виклики / Перспективи	Аспекти	Позитивні ефекти	Негативні наслідки
Забезпечення кібербезпеки	Захист інформації, зростання цифровізації	Цифрова інклюзія	Ризик кібератак
Перспективи			
Глобальна співпраця	Міжнародне партнерство	Обмін знаннями, спільним дослідженням та розвитку нових технологій	Промислове шпигунство
Підтримка стартапів та підприємництва	Інноваційність та прискорення комерціалізації проектів	Економічне зростання	-
Впровадження передових технологій	Платформа для новітніх технологій	Дозволяє резидентам парків бути на передовій технологічних змін та використовувати їхні переваги	-
Сталий розвиток та екологічні інновації	Екологізація та соціальна відповідальність	Використання відновлюваних джерел енергії, екологічно чистих матеріалів та ефективного управління ресурсами	-
Освіта та підготовка кадрів	Кадровий потенціал	Сприяє розвитку людського капіталу та підвищує конкурентоспроможність регіону	-

Джерело: авторське бачення.

Отже, розвиток інноваційних парків в умовах глобалізації та цифровізації супроводжується як викликами, так і перспективами. Успішне подолання викликів та використання наявних можливостей сприяє їхньому стійкому розвитку та інтеграції у глобальну економіку.

Нижче представлена модель розвитку інноваційного парку, що включає основні етапи та ключові компоненти успішного інноваційного парку (рис. 2).

Джерело: складено автором.

Рис. 2. Основні етапи моделі розвитку інноваційного парку

Висновки. Розвиток інноваційних парків є важливим елементом сучасної економічної стратегії, спрямованої на стимулювання науково-технічного прогресу та підприємництва. Інноваційні парки забезпечують сприятливе середовище для досліджень, розробок та комерціалізації нових технологій. Модель розвитку інноваційного парку передбачає комплексний підхід, що включає планування, створення інфраструктури, залучення партнерів та інвесторів, розвиток інноваційного середовища та моніторинг ефективності. Впровадження цієї моделі сприятиме створенню сприятливого середовища для науково-технічного прогресу та підприємництва, забезпечуючи сталий економічний розвиток.

References

1. Branscomb, L., Kodama, F., Florida, R. (1999). *Industrializing Knowledge: University-Industry Linkages in Japan and the United States*. MIT Press.
2. Desyatnyuk, O., Muravskiy, V., Shevchuk, O., Oleksiiv, M. (2022). Dual use of Internet of Things technology in accounting automation and cybersecurity. *12 th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*, P. 360–363. DOI: 10.1109/ACIT54803.2022.9913080, URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85141153727&origin=resultslist&sort=plf-f>.
3. Doran, J., McCarthy, N., O'Connor, M. (2018). The role of entrepreneurship in stimulating economic growth in developed and developing countries. *Cogent Economics & Finance*, No. 6 (1), Art. 1442093. DOI: <https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1442093>.
4. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Basic Books.
5. Harvey, D. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London, New York: Verso.
6. Krysovaty, A., Ptashchenko, O. (2023). The mechanism of entrepreneurial innovation system in institutions of higher education. *Economics of Development*, No. 22 (2), P. 51–60. DOI: <https://doi.org/10.57111/econ/2.2023.51>. URL: <https://ecdev.com.ua/uk/journals/t-22-2-2023/mekhanizm-pidpriyemnikskoyi-innovatsiy-noyi-sistemi-u-zakladakh-vishchoyi-osviti>.

Література

1. Branscomb L., Kodama F., Florida R. *Industrializing Knowledge: University-Industry Linkages in Japan and the United States*. MIT Press, 1999.
2. Desyatnyuk O., Muravskiy V., Shevchuk O., Oleksiiv M. Dual use of Internet of Things technology in accounting automation and cybersecurity. *12 th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. 2022. P. 360–363. DOI: 10.1109/ACIT54803.2022.9913080, URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85141153727&origin=resultslist&sort=plf-f>.
3. Doran J., McCarthy N., O'Connor M. The role of entrepreneurship in stimulating economic growth in developed and developing countries. *Cogent Economics & Finance*. 2018. No. 6 (1). Art. 1442093. DOI: <https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1442093>.
4. Florida R. *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Basic Books, 2002.
5. Harvey D. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London, New York: Verso, 2012.
6. Krysovaty A., Ptashchenko O. The mechanism of entrepreneurial innovation system in institutions of higher education. *Economics of Development*. 2023. No. 22 (2). P. 51–60. DOI: <https://doi.org/10.57111/econ/2.2023.51>. URL: <https://ecdev.com.ua/uk/journals/t-22-2-2023/mekhanizm-pidpriyemnikskoyi-innovatsiy-noyi-sistemi-u-zakladakh-vishchoyi-osviti>.

7. Rubmann, M. (2015). Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries. The Boston Consulting Group. Inc. URL: https://www.bcg.com/publications/2015/engineered_products_project_business_indust474ry_4_future_productivity_growth_manufacturing_industries.aspx.
8. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations, 2015. 35 p. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.
9. Dzhililov, A. Ya. (2015). Instytutsiina systema frahmentarnoho mizhnarodnoho vyrobnytstva transnatsionalnykh firm [Institutional system of fragmented international production of transnational firms]. *Biznes Inform = Business Inform*, № 10, P. 36–40 [in Ukrainian].
10. Kochetkov, V. M. (2013). Rozvytok ukrainskykh TNK yak faktor rostu ekonomiky krainy [The development of Ukrainian TNCs as a factor in the growth of the country's economy]. *Efektivna ekonomika = Efficient economy*, № 5, P. 55–60. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2001> [in Ukrainian].
11. Krysovatyi, A. I., Sokhatska, O. M., Skavronska, I. V. et al. (2018). Chetverta promyslova revoliutsiia: zmina napriamiv mizhnarodnykh investytsiinykh potokiv: monohrafiia [The fourth industrial revolution: changing directions of international investment flows: monograph]. Ed. A. I. Krysovatyi and O. M. Sokhatska. Ternopil: Osadtsa Yu. V. 480 p. [in Ukrainian].
12. Ptashchenko, O. V. (2018). Transformation of the global economic space in the present. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia = Bulletin of the Eastern Ukrainian National University named after V. Dalia*, Vol. 4 (245), P. 14–18 [in Ukrainian].
13. Sobko, O., Krysovatyi, I. A. Vdoskonalennia upravlinnia innovatsiinykh proektamy ta pozhvavlennia innovatsiinoi aktyvnosti pidpriemstv Ukrainy [Improving the management of innovative projects and revitalizing the innovative activity of Ukrainian enterprises]. *Visnyk ekonomiky = Bulletin of the economy*, № 3, P. 97–112. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1268> [in
7. Rubmann M. Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries. The Boston Consulting Group. Inc., 2015. URL: https://www.bcg.com/publications/2015/engineered_products_project_business_indust474ry_4_future_productivity_growth_manufacturing_industries.aspx.
8. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations, 2015. 35 p. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.
9. Джалілов А. Я. Інституційна система фрагментарного міжнародного виробництва транснаціональних фірм. *Бізнес Інформ*. 2015. № 10. С. 36–40.
10. Кочетков В. М. Розвиток українських ТНК як фактор росту економіки країни. *Ефективна економіка*. 2013. № 5. С. 55–60. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2001>.
11. Крисоватий А. І., Сохаська О. М., Скавронська І. В. та ін. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків: монографія. За наук. ред. А. І. Крисоватого та О. М. Сохаської. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 480 с.
12. Птащенко О. В. Transformation of the global economic space in the present. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2018. Вип. 4 (245). С. 14–18.
13. Собко О., Крисоватий І. А. Вдосконалення управління інноваційними проектами та поживлення інноваційної активності підприємств України. *Вісник економіки*. 2021. № 3. С. 97–112. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1268>.

Ukrainian].

14. Sobko, O. M. (2016). Kreatsiia vartosti intelektualnoho kapitalu pidpriemstva yak sfera formuvannia konkurentnykh perevah [Creation of the value of the enterprise's intellectual capital as a sphere of formation of competitive advantages]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky = Ukrainian Journal of Applied Economics*, Vol. 1, № 4, P. 120–128 [in Ukrainian].

15. Sobko, O. M., Krysovatyi, I. A. (2021). Otsiniuvannia vplyvu intelektualnoho potentsialu na rozvytok innovatsiinoho pidpriemnytstva v Ukraini [Assessment of the impact of intellectual potential on the development of innovative entrepreneurship in Ukraine]. *Ekonomichnyi analiz = Economic analysis*, Vol. 31, № 2, P. 62–69. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42684> [in Ukrainian].

16. Floryda, R. (2018). Homo creativus. Yak novyi klas zavoiovuie svit [Homo creativus. How a new class conquers the world]. Kyiv: Nash format. 380 p. [in Ukrainian].

17. Floryda, R. (2019). Kryza urbanizmu. Chomu mista robliat nas neshchasnymy [Crisis of urbanism. Why cities make us unhappy]. Trans. from English Iryna Bondarenko. Kyiv: Nash format. 320 p. [in Ukrainian].

14. Собко О. М. Креация ценности интеллектуального капитала предприятия как сфера формирования конкурентных преимуществ. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 4. С. 120–128.

15. Собко О. М., Крисоватий І. А. Оцінювання впливу інтелектуального потенціалу на розвиток інноваційного підприємництва в Україні. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 62–69. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42684>.

16. Флорида Р. Homo creativus. Як новий клас завойовує світ. Київ: Наш формат, 2018. 380 с.

17. Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними / пер. з англ. Ірина Бондаренко. Київ: Наш формат, 2019. 320 с.

УДК 330.658

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.6

Олена В. Птащенко

Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна

Олена М. Шершенюк

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Україна

**РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН
ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

У представленій статті досліджуються аспекти розвитку людського капіталу сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційних змін цифрової економіки. Сьогодні врахування особливостей розвитку людського капіталу може надати особливих конкурентних переваг суб'єктам господарювання. Саме процес покращення людського капіталу може стати запорукою успіху у конкурентній боротьбі в умовах сучасних трансформацій та змін. Розглядаються виклики та можливості, що виникають у процесі цифровізації аграрного сектору, зокрема потреба в нових знаннях і навичках у працівників. Метою представленої роботи є визначення основних складових розвитку людського капіталу сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційних змін цифрової економіки. Основними методами представленої роботи є: методи аналізу та синтезу для виявлення основних характеристик розвитку людського капіталу сільськогосподарських підприємств, а також для визначення складових впливу цифрової економіки на розвиток людського капіталу; методи дедукції та індукції для визначення особливостей які дає цифрова економіка та врахування трансформаційних змін для розвитку людського капіталу сільськогосподарських територій; метод порівняння, метод узагальнення, графічний та табличний метод для представлення результатів дослідження. Аналізуються підходи та стратегії для ефективного розвитку людського капіталу, включаючи безперервне навчання, впровадження цифрових інструментів та технологій, а також управлінські інновації. Визначаються ключові фактори, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності і стійкості сільськогосподарських підприємств у цифрову епоху. Стаття надає рекомендації щодо створення сприятливого середовища для розвитку людського капіталу, що є критично важливим для успішної адаптації та процвітання аграрного сектору в умовах глобальних економічних змін.

Ключові слова: *оздоровча діяльність; ефективність; людський капітал; сільськогосподарські підприємства; людський потенціал; розвиток людського капіталу; людський капітал сільськогосподарських підприємств; цифрові технології; цифрова економіка; трансформаційні зміни; трансформації; інклюзія; економічна інклюзія; цифрова інклюзія.*

Olena V. Ptashchenko

West Ukrainian National University, Ukraine

Olena M. Shersheniuk

Kharkiv National Automobile and Highway University, Ukraine

**HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES
IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATIONAL CHANGES
IN THE DIGITAL ECONOMY**

The presented article examines aspects of the development of human capital of agricultural enterprises in the conditions of transformational changes of the digital economy. Today, taking into account the specifics of human capital development can provide special competitive advantages to

business entities. It is the process of improving human capital that can become a guarantee of success in the competitive struggle in the conditions of modern transformations and changes. Challenges and opportunities arising in the process of digitalization of the agricultural sector are considered, in particular, the need for new knowledge and skills of employees. The purpose of the presented work is to determine the main components of the development of human capital of agricultural enterprises in the conditions of transformational changes of the digital economy. The main methods of the presented work are: methods of analysis and synthesis to identify the main characteristics of the development of human capital of agricultural enterprises, as well as to determine the components of the influence of the digital economy on the development of human capital; methods of deduction and induction to determine the features of the digital economy and take into account transformational changes for the development of human capital in agricultural areas; comparison method, generalization method, graphical and tabular method for presenting research results. Approaches and strategies for effective human capital development are analyzed, including continuous learning, adoption of digital tools and technologies, and management innovation. The key factors contributing to increasing the competitiveness and sustainability of agricultural enterprises in the digital age are determined. The article provides recommendations on creating a favorable environment for the development of human capital, which is critically important for the successful adaptation and prosperity of the agricultural sector in the conditions of global economic changes.

Keywords: *health activity; efficiency; human capital; agricultural enterprises; human potential; development of human charity; human capital of agricultural enterprises; digital technologies; digital economy; transformational changes; transformations; inclusion; economic inclusion; digital inclusion.*

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних змін сьогодення розвиток людського капіталу стає ключовим чинником успіху сільськогосподарських підприємств в умовах динамічних трансформацій, які викликає цифрова економіка. Застосування новітніх технологій і цифрових інструментів в аграрному секторі не лише покращує продуктивність і ефективність, але й вимагає створення нових знань та навичок від працівників. Сільськогосподарські підприємства стикаються з викликами, пов'язаними з адаптацією до цифрових змін, необхідністю постійного навчання та розвитку персоналу. У цьому контексті особливо важливим стає трансформація традиційних стратегій і програм для розвитку людського капіталу, що включають як технічні, так і управлінські аспекти. Цей процес потребує комплексного підходу, врахування специфіки сільськогосподарської діяльності та сучасних тенденцій цифровізації, що надає нові можливості для підвищення конкурентоспроможності і стійкості аграрних підприємств у глобальній економіці.

Людський капітал є однією з найважливіших складових успіху будь-якого суб'єкту господарювання, при цьому сільськогосподарські підприємства не є виключенням. Він включає набір знань, навичок, компетенцій та інших атрибутів, що сприяють підвищенню продуктивності працівників і, в результаті, ефективності підприємства. Основні складові людського капіталу сільськогосподарських підприємств можна розділити на кілька ключових категорій, що і представлено в табл. 1.

Отже, сучасний розвиток людського капіталу сільськогосподарських підприємств є комплексним процесом, що вимагає інвестування в освіту, підвищення кваліфікації, впровадження інновацій та підтримки фізичного і психологічного здоров'я працівників. Сьогодні забезпечення всебічного розвитку людського капіталу сприятиме підвищенню продуктивності, конкурентоспроможності та стійкості аграрних підприємств в умовах цифрової економіки.

Таблиця 1

Складові людського капіталу	
Складова	Характеристика
Рівень освіти та професійна підготовка	Формальна освіта Неформальна освіта Професійні курси та тренінги
Практичний досвід	Трудовий стаж Управлінські навички та soft skills
Цифрова грамотність	Володіння ІТ-технологіями
Соціальні навички та компетенції	Лідерство Комунікативні навички
Інноваційність	Креативність Гнучкість Адаптивність
Фізичне та психологічне здоров'я	Психологічна стійкість Фізичне здоров'я
Культурні та етичні цінності	Етика Культура виховання

Джерело: представлено автором з врахуванням [5, 7, 8, 11, 12].

Аналіз сучасних літературних джерел. Проблематика розвитку людського капіталу набуває сьогодні особливої актуальності через постійні трансформаційні зміни, становлення цифрової економіки, прискорення процесів глобалізації та інтеграції. Саме тому представлене питання знайшло своє відображення в роботах багатьох авторів, кожен з яких торкається окремих елементів розвитку людського капіталу.

Так проблематика розвитку людського капіталу знайшла своє відображення у роботах G. Becker [1], A. Savvides [4], I. Shevchenko, H. Zavadskykh, O. Ptashchenko, V. Zvonar and I. Vishka [5], О. Грішнова [9], А. Литвинов [11], С. Лучик [12], Л. Михайлова [14], Л. Пронько [15], В. Россоха [17] та інших.

Окремі аспекти розвитку сучасного підприємництва з урахування трансформаційних змін, цифровізації, глобалізації та інтеграції знайшли своє місце в дослідженнях таких авторів: О. Desyatnyuk, М. Naumenko, I. Lytovchenko, O. Beketov [2], А. Krysovatyu, O. Ptashchenko, O. Kurtsev, O. Arutyunyan [3], Т. Shtal, O. Ptashchenko, S. Rodionov, O. Kurtsev [6], В. Бойко [7], О. Варченко, I. Свиноус, Т. Понедільчук [8], Т. Зінчук, Н. Котенко, О. Прокопчук [10], Л. Мармуль [13], О.В. Птащенко, О.М. Шершенюк [16].

Представлені дослідження доводять актуальність обраної проблематики та через сучасні трансформації представлене питання не може у повній мірі бути дослідженим. Саме тому окремі аспекти представленої проблематики представлено у поточному дослідженні.

Метою роботи є розгляд особливостей розвитку людського капіталу сільськогосподарських підприємств під впливом трансформаційних змін, що продиктовані цифровою економікою.

Результати дослідження. Як вже було зазначено, сьогодні розвиток людського капіталу є запорукою успіху будь-якого підприємства, особливо в сільському господарстві, де людський ресурс грає центральну роль у виробничих процесах. У сучасних умовах трансформаційних змін, пов'язаних з цифровізацією економіки, цей аспект набуває особливої актуальності та значущості. Цифрові технології відкривають нові можливості для підвищення ефективності праці, оптимізації виробничих процесів та підвищення рівня кваліфікації працівників.

Також можливо підкреслити, що цифрові технології кардинально змінюють підходи до управління та розвитку людського капіталу в сільському господарстві. Такі трансформації та зміни охоплюють різні аспекти від підвищення кваліфікації до оптимізації виробничих процесів, що суттєво впливає на продуктивність та ефективність аграрних підприємств. Саме тому у табл. 2 наведемо деякі аспекти зазначених трансформацій.

Таблиця 2

Аспекти трансформації людського капіталу в сучасних умовах господарювання

Аспект трансформації	Прояв
Підвищення кваліфікації та навчання	Дистанційне навчання Використання віртуальної та доповненої реальності для навчання працівників, що дозволяє відтворювати реальні виробничі умови Мобільні додатки для навчання
Оптимізація виробничих процесів	Автоматизація Застосування IoT для моніторингу
Управління та аналіз даних	Системи управління Аналіз великих даних
Залучення молодих спеціалістів	Кар'єрні можливості Технологічність Інноваційність
Покращення умов праці	Гнучкий графік роботи Зниження фізичних навантажень
Підвищення мотивації та задоволеності працівників	Інтерактивні платформи Мотивуючі програми

Джерело: складено на основі використання [4, 9, 11,14, 7].

Цифрові технології та можливості трансформацій відіграють ключову роль у розвитку людського капіталу сільськогосподарських підприємств, забезпечуючи підвищення кваліфікації працівників, оптимізацію виробничих процесів, залучення молодих спеціалістів, покращення умов праці та підвищення мотивації. Інтеграція цих технологій у повсякденну діяльність аграрних підприємств сприяє їхній стійкості та конкурентоспроможності в умовах цифрової економіки.

Сучасний аграрний сектор переживає значні трансформації під впливом цифрових технологій. Преставлені зміни відкривають нові можливості для підвищення конкурентоспроможності та стійкості сільськогосподарських підприємств. Важливою умовою успіху є визначення та впровадження ключових факторів, що сприяють розвитку в умовах цифрової економіки (табл. 3).

Саме тому, можливо зазначити, що успішний розвиток сільськогосподарських підприємств у цифрову епоху залежить від комплексного підходу до впровадження інноваційних технологій, розвитку людського капіталу, вдосконалення управлінських методів, забезпечення інфраструктурної підтримки та дотримання принципів екологічної стійкості. Врахування та реалізація цих ключових факторів дозволить аграрним підприємствам підвищити свою конкурентоспроможність та забезпечити стабільний розвиток у сучасних умовах.

Цифровізація аграрного сектору відкриває нові горизонти для підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоспроможності. Однак, цей процес також супроводжується рядом викликів (табл. 4).

Таким чином, цифровізація аграрного сектору приносить значні можливості для його розвитку, але вимагає подолання ряду викликів. Стратегічний підхід до розвитку

інфраструктури, підвищення цифрової грамотності та забезпечення фінансової підтримки є ключовими факторами успіху в цьому процесі. Використання новітніх технологій дозволить не тільки підвищити продуктивність та ефективність, але й сприятиме сталому розвитку сільськогосподарських підприємств у цифрову епоху.

Таблиця 3

Трансформації аграрного сектору під впливом цифрових технологій

Особливість	Характеристика
Впровадження цифрових технологій	Використання автоматизованих систем для посіву, збирання врожаю, догляду за рослинами та тваринами зменшує залежність від ручної праці та підвищує ефективність виробництва. Застосування IoT для моніторингу стану ґрунту, погодних умов, здоров'я рослин і тварин дозволяє оптимізувати використання ресурсів та покращити врожайність. Використання технологій для збору та аналізу даних допомагає приймати обґрунтовані рішення, планувати виробництво та прогнозувати результати.
Розвиток людського капіталу	Проведення навчання та тренінгів з використання сучасних технологій, що дозволяє працівникам ефективніше виконувати свої обов'язки. Залучення молодих спеціалістів. Запровадження програм мотивації та винагородження працівників за їхній вклад у розвиток підприємства.
Інноваційні методи управління	Використання аналітичних інструментів для моніторингу та управління виробничими процесами. Вміння швидко реагувати на зміни ринкових умов, кліматичних факторів та нові технологічні тенденції. Співпраця та партнерства.
Інфраструктурна підтримка	Розвиток сільської інфраструктури. Забезпечення доступу до кредитних ресурсів, грантів та інвестицій для впровадження інноваційних технологій. Державна підтримка.
Екологічна стійкість	Застосування екологічно чистих технологій та практик, що зменшують негативний вплив на навколишнє середовище. Енергоефективність. Збереження та підтримка біорізноманіття через застосування сталих сільськогосподарських практик.

Джерело: [2, 3, 5, 8, 13, 15, 17].

Таблиця 4

Цифровізація аграрного сектору

Виклики		Можливості	
Виклик	Особливість	Можливість	Особливість
Інфраструктурні обмеження	Недостатній доступ до інтернету у віддалених сільських районах. Відсутність сучасної техніки та обладнання.	Підвищення продуктивності та ефективності	Використання технологій точного землеробства для оптимізації використання ресурсів. Автоматизація процесів, що зменшує потребу у фізичній праці.

Продовження табл. 4

Виклики		Можливості	
Виклик	Особливість	Можливість	Особливість
Фінансові обмеження	Високі витрати на впровадження нових технологій. Обмежений доступ до фінансових ресурсів для малого та середнього агробізнесу.	Покращення управління	Використання систем управління фермою (FMS) для моніторингу та аналізу виробничих процесів.
Безпека даних	Ризики кібератак та витоку конфіденційної інформації. Відсутність належних систем захисту даних.	Розширення ринків збуту	Використання електронних платформ для продажу продукції на локальних та глобальних ринках.
Відсутність цифрової грамотності	Недостатність знань та навичок щодо використання цифрових технологій.	Підвищення якості продукції	Застосування інтернету речей (IoT) для моніторингу умов вирощування та зберігання продукції. Використання біотехнологій для покращення якості та безпеки харчових продуктів.
Законодавчі та регуляторні бар'єри	Недосконалість законодавчої бази.	Підвищення стійкості та екологічної відповідальності	Зменшення викидів парникових газів та мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище.
		Розвиток людського капіталу	Залучення молодих фахівців до аграрного сектору через впровадження сучасних технологій.

Джерело: складено автором на основі [12–17].

Розвиток людського капіталу є одним із найважливіших чинників успіху підприємств, особливо у сучасних умовах швидкої цифровізації та глобалізації. Для забезпечення ефективного розвитку людського капіталу необхідно створити сприятливе середовище, яке включає наступні ключові аспекти: інвестування в освіту та навчання, створення мотиваційної системи, створення комфортних умов праці, підтримка інновацій та креативності, забезпечення балансу між роботою та особистим життям, впровадження сучасних технологій, підтримка корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Врахування цих рекомендацій дозволить створити сприятливе середовище для розвитку людського капіталу, що є основою стабільного та успішного розвитку підприємств у сучасних умовах цифрової економіки.

Висновки. Таким чином, в умовах швидких змін технологічного ландшафту, аграрні підприємства стикаються з необхідністю адаптації до нових умов, що вимагає постійного розвитку та оновлення знань і навичок працівників. Впровадження цифрових інструментів, таких як автоматизовані системи управління фермою, аналіз великих даних та інтернет

речей, дозволяє значно покращити продуктивність та конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств.

Представлений процес вимагає значного інвестування в розвиток людського капіталу, включаючи навчання, підвищення кваліфікації, створення сприятливих умов праці та залучення молодих фахівців. Розуміння та ефективне використання потенціалу цифрових технологій є критично важливими для сталого розвитку сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах змін та трансформацій.

References

Література

1. Becker, G. (1993). Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. Chicago: University of Chicago Press. 266 p.
1. Becker G. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. Chicago: University of Chicago Press, 1993. 266 p.
2. Desyatnyuk, O., Naumenko, M., Lytovchenko, I., Beketov, O. (2024). Impact of Digitalization on International Financial Security in Conditions of Sustainable Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*, No. 1, P. 104–114. URL: <https://ph.pollub.pl/index.php/preko/article/view/5325/4341>.
2. Desyatnyuk O., Naumenko M., Lytovchenko I., Beketov O. Impact of Digitalization on International Financial Security in Conditions of Sustainable Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*. 2024. No. 1. P. 104–114. URL: <https://ph.pollub.pl/index.php/preko/article/view/5325/4341>.
3. Krysovaty, A., Ptashchenko, O., Kurtsev, O., Arutyunyan, O. (2024). The Concept of Inclusive Economy as a Component of Sustainable Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*, No. 1, P. 164–172. URL: <https://ph.pollub.pl/index.php/preko/article/view/5755/4346>.
3. Krysovaty A., Ptashchenko O., Kurtsev O., Arutyunyan O. The Concept of Inclusive Economy as a Component of Sustainable Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*. 2024. No. 1. P. 164–172. URL: <https://ph.pollub.pl/index.php/preko/article/view/5755/4346>.
4. Savvides, A., Stengos, T. (2009). Human capital and economic growth. Stanford, Calif: Stanford Economics and Finance. 240 p.
4. Savvides A., Stengos T. Human capital and economic growth. Stanford, Calif: Stanford Economics and Finance, 2009. 240 p.
5. Shevchenko, I., Zavadskykh, H., Ptashchenko, O., Zvonar, V., Vishka, I. (2023). The Application of Digitization in the Economy as a Promising Direction in the Growth of Human Capital. *Econ. Aff.*, No. 68(01s), P. 345–352. DOI: 10.46852/0424-2513.1s.2023.37. URL: <http://ndpublisher.in/admin/issues/EAv68n1sz11.pdf>.
5. Shevchenko I., Zavadskykh H., Ptashchenko O., Zvonar V., Vishka I. The Application of Digitization in the Economy as a Promising Direction in the Growth of Human Capital. *Econ. Aff.* 2023. No. 68(01s). P. 345–352. DOI: 10.46852/0424-2513.1s.2023.37. URL: <http://ndpublisher.in/admin/issues/EAv68n1sz11.pdf>
6. Shtal, T., Ptashchenko, O., Rodionov, S., Kurtsev, O. (2023). Implementation of modern marketing tools in entrepreneurial activity. *Economics of Development*, No. 22 (4), P. 53–63, DOI: 10.57111/devt/4.2023.53. URL: <https://ecdev.com.ua/uk/journals/t-22-4-2023/implementatsiya-suchasnogo->
6. Shtal T., Ptashchenko O., Rodionov S., Kurtsev O. Implementation of modern marketing tools in entrepreneurial activity. *Economics of Development*. 2023. No. 22 (4). P. 53–63. DOI: 10.57111/devt/4.2023.53. URL: <https://ecdev.com.ua/uk/journals/t-22-4-2023/implementatsiya-suchasnogo->

- marketingovogo-instrumentariyu-v-pidpriyemnitstvu-diyalnist.
7. Boiko, V. V. et al. (2016). Napriamy ta zasoby rozvytku silskykh terytorii v konteksti zmitsnennia sotsialno-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia [Directions and means of development of rural areas in the context of strengthening social and economic security of Ukraine: monograph]. Ed. T. H. Vasylytsiv, V. V. Boiko. Lviv: Liha-Pres. 260 p. [in Ukrainian].
7. Бойко В. В. та ін. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: монографія. За ред. Т. Г. Васильціва, В. В. Бойка. Львів: Ліга-Прес, 2016. 260 с.
8. Varchenko, O. M., Svytnous, I. V., Ponedilchuk, T. V. (2021). Rozvytok pidpriyemnytstva na bazi osobystykh selianskykh gospodarstv yak zasib pokrashchennia yakisnoi skladovoi liudskoho kapitalu silskykh terytorii [Development of entrepreneurship on the basis of personal peasant farms as a means of improving the quality of human capital in rural areas]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu = Actual problems of the development of the economy of the region*, Vol. 16, Part 2, P. 114–125 [in Ukrainian].
8. Варченко О. М., Свиноус І. В., Понедільчук Т. В. Розвиток підприємництва на базі особистих селянських господарств як засіб покращення якості складової людського капіталу сільських територій. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2021. Вип. 16. Т. 2. С. 114–125.
9. Lych, V. M., Bondar, I. K., Liutyi, I. O., Hrishnova, O. A. et al. (2009). Liudskyi kapital Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy vidtvorennia: monohrafiia [Human capital of Ukraine: state, problems, prospects of reproduction: monograph]. Ed. V. M. Lych. Kyiv: KNUBA. Part I. 224 p. [in Ukrainian].
9. Лич В. М., Бондар І. К., Лютий І. О., Грішнова О. А. та ін. Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: монографія. За ред. В. М. Лича. К.: КНУБА, 2009. Ч. I. 224 с.
10. Zinchuk, T. O., Kotenko, N. M., Prokopchuk, O. A. (2017). Evoliutsiiniest prioritytetiv investuvannia rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [The evolutionary nature of investment priorities for the development of rural areas of Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky = Global and national economic problems*, Vol. 16. P. 139–144 [in Ukrainian].
10. Зінчук Т. О., Котенко Н. М., Прокопчук О. А. Еволюційність пріоритетів інвестування розвитку сільських територій України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 139–144.
11. Lytvynov, A. I. (2016). Liudskyi kapital v systemi vidtvorennia silskohospodarskykh pidpriyemstv [Human capital in the reproduction system of agricultural enterprises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo = Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*, Vol. 8 (2), P. 5–8 [in Ukrainian].
11. Литвинов А. І. Людський капітал в системі відтворення сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 8 (2). С. 5–8.
12. Luchyk, S. D. (2008). Sotsialno-ekonomichniy mekhanizm upravlinnia trudovym potentsialom sela [Socio-economic mechanism of managing the labor potential of the village]. Kamianets-Podilskyi: journals/t-22-4-2023/implementatsiya-suchasnogo-marketingovogo-instrumentariyu-v-pidpriyemnitstvu-diyalnist.
12. Лучик С. Д. Соціально-економічний механізм управління трудовим потенціалом села. Кам'янець-Подільський: Абетка-Світ, 2008. 284 с.

Abetka-Svit. 284 p. [in Ukrainian].

13. Marmul, L. O., Romaniuk, I. A. (2015). Rynok pratsi ta zainiatist naseleння silskykh terytorii: teoriia i praktyka rehuliuвання [Labor market and employment of rural population: theory and practice of regulation]. Kherson: Ailant. 265 p. [in Ukrainian].

14. Mykhailova, L. I. (2008). Liudskyi kapital: formuvannya ta rozvytok v silskykh rehionakh [Human capital: formation and development in rural regions]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 388 p. [in Ukrainian].

15. Pronko, L. M. (2022). Osoblyvosti vidtvorennia liudskoho kapitalu silskykh terytorii [Peculiarities of human capital reproduction in rural areas]. *Prodovolchi resursy = Food resources*, No. 10 (18), P. 266–275. <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-26> [in Ukrainian].

16. Ptashchenko, O. V., Shersheniuk, O. M. (2023). Methodological bases of management of business activity of enterprises in the conditions of globalization. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva: Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho avtomobilno-dorozhnoho universytetu = Problems and prospects of entrepreneurship development: Collection of scientific works of the Kharkiv National Automobile and Road University*, No. 1 (30), P. 38–57.

17. Rossokha, V. V., Krysko, V. F. (2012). Vidtvorennia trudovoho potentsialu ahrarnoi sfery [Reproduction of the labor potential of the agrarian sphere]. Kyiv: NNTs "IAE". 230 p. [in Ukrainian].

13. Мармуль Л. О., Романюк І. А. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання. Херсон: Айлант, 2015. 265 с.

14. Михайлова Л. І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 388 с.

15. Пронько Л. М. Особливості відтворення людського капіталу сільських територій. *Продовольчі ресурси*. 2022. No. 10 (18). С. 266–275. <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-26>.

16. Птащенко О. В., Шершенюк О. М. Methodological bases of management of business activity of enterprises in the conditions of globalization. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2023. No. 1 (30). С. 38–57.

17. Россоха В. В., Крисько В. Ф. Відтворення трудового потенціалу аграрної сфери. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2012. 230 с.

УДК 330.534

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.7

Yuliia O. Rusina

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

IMPACT OF A FULL-SCALE WAR ON THE BUDGET SYSTEM OF UKRAINE

It is established that Ukraine is in a difficult geopolitical situation, as the full-scale war has already caused serious losses to the country's financial stability and budgetary resources. It is proved that the war has led to the need for a significant increase in defence and security expenditures, including financing the army, purchasing weapons, maintaining military infrastructure and other costs associated with the conduct of hostilities. It has been established that war damages the country's economy and leads to a decrease in tax revenues. War forces the government to borrow and increase public debt to finance defence and military operations, which can have serious consequences in the future, as rising public debt can lead to higher interest payments and restrictions on funding other programmes. It has been proven that the war has a serious, multifaceted impact on the budget system of Ukraine, changing priorities in the use of resources, forcing the search for new sources of funding and leading to a significant increase in public debt. To ensure stability and economic development of the country, it is necessary to effectively manage budgetary resources and look for ways to minimise the negative impact of the war on the economy. It is proved that a full-scale war has led to significant economic losses due to the destruction of infrastructure, production stoppages, business destruction, etc., which makes it impossible for the financial basis of the budget to function properly. The state's defence measures require significant expenditures on defence, military equipment, weapons, salaries for military personnel and other expenses, which significantly increase budget expenditures. It is established that the prospects for further research remain extremely relevant, since the war will have a long-term impact on the budget system of Ukraine and even after its end, Ukraine will need time to restore the economy and the budget system. The main ways to overcome the crisis of Ukraine's budgetary system in the context of war are as follows: reforming the budget system; increasing the efficiency of budget expenditures; increasing budget revenues; and cooperation with international partners.

Keywords: *full-scale war; budgetary system of Ukraine; public expenditures; defence; security; infrastructure; economy; tax revenues; public debt; reforms; international cooperation.*

Юлія О. Русіна

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

ВПЛИВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ НА БЮДЖЕТНУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Встановлено, що Україна знаходиться в складній геополітичній ситуації, оскільки повномасштабна війна вже нанесла серйозні втрати для фінансової стабільності та бюджетних ресурсів країни. Доведено, що війна призвела до необхідності значного збільшення видатків на оборону і безпеку, що включає в себе фінансування армії, закупівлю озброєнь, утримання військової інфраструктури та інших витрат, пов'язаних з веденням бойових дій. Встановлено, що війна шкодить економіці країни і призводить до зменшення обсягу податкових надходжень у бюджет. Війна змушує уряд брати позики та збільшувати державний борг для забезпечення фінансування оборони та військових операцій, що може мати серйозні наслідки у майбутньому, оскільки зростання державного боргу може призвести до збільшення виплат по відсотках та обмежень у фінансуванні інших програм. Доведено, що війна має серйозний, багатогранний вплив на бюджетну систему України, змінює пріоритети у використанні ресурсів, змушує шукати нові джерела фінансування та призводить до значного збільшення державного боргу. Для забезпечення стабільності та

економічного розвитку країни необхідно ефективно управляти бюджетними ресурсами та шукати шляхи мінімізації негативного впливу війни на економіку. Доведено, що повномасштабна війна призвела до значних економічних збитків через знищення інфраструктури, зупинку виробництва, руйнування бізнесу тощо, що унеможливило нормальне функціонування фінансової основи бюджету. Оборонні заходи держави потребують значних витрат на оборону, військову техніку, зброю, зарплату військовослужбовцям та інші витрати, які значно збільшують витрати бюджету. Встановлено, що перспективи подальших досліджень залишаються надзвичайно актуальними, оскільки війна матиме довгостроковий вплив на бюджетну систему України і навіть після її закінчення Україні знадобиться час для відновлення економіки та бюджетної системи. Серед основних шляхів подолання кризи бюджетної системи України в умовах війни визначено: реформування бюджетної системи; підвищення ефективності бюджетних видатків; збільшення доходів бюджету та співпраця з міжнародними партнерами.

Ключові слова: повномасштабна війна; бюджетна система України; видатки держави; оборона; безпека; інфраструктура; економіка країни; податкові надходження; державний борг; реформування; міжнародна співпраця.

Statement of the problem. The impact of the war on Ukraine's budget system is extremely significant and complex. Military conflict in economic and financial terms always leads to major changes in budget priorities and resource allocation. For Ukraine, which has been at war since 2014, these changes are of particular relevance and importance. First, the war necessitates a significant increase in defence and security spending, which includes financing the army, purchasing weapons, maintaining military infrastructure and other costs associated with the conduct of hostilities. This can lead to a reduction in resources that can be allocated to other areas, such as education, healthcare, infrastructure and social support. Secondly, war damages the country's economy, which can lead to a decrease in tax revenues. Economic difficulties, reduced production and exports, and the destruction of infrastructure all have a negative impact on the country's financial situation. Lower tax revenues limit the government's ability to spend on social protection, investment and other important areas. Third, the war is forcing the government to borrow and increase public debt to finance defence and military operations, which could have serious consequences in the future, as rising public debt could lead to higher interest payments and restrictions on funding other programmes. In addition, the war requires increased spending on damage compensation and assistance to the affected cities and regions, which also puts an additional burden on the budget system. Overall, the war has a serious and multifaceted impact on Ukraine's budget system, which shifts priorities in the use of resources, forces the country to look for new sources of funding and may lead to a significant increase in public debt. To ensure stability and economic development of the country, it is necessary to effectively manage budgetary resources and look for ways to minimise the negative impact of the war on the economy.

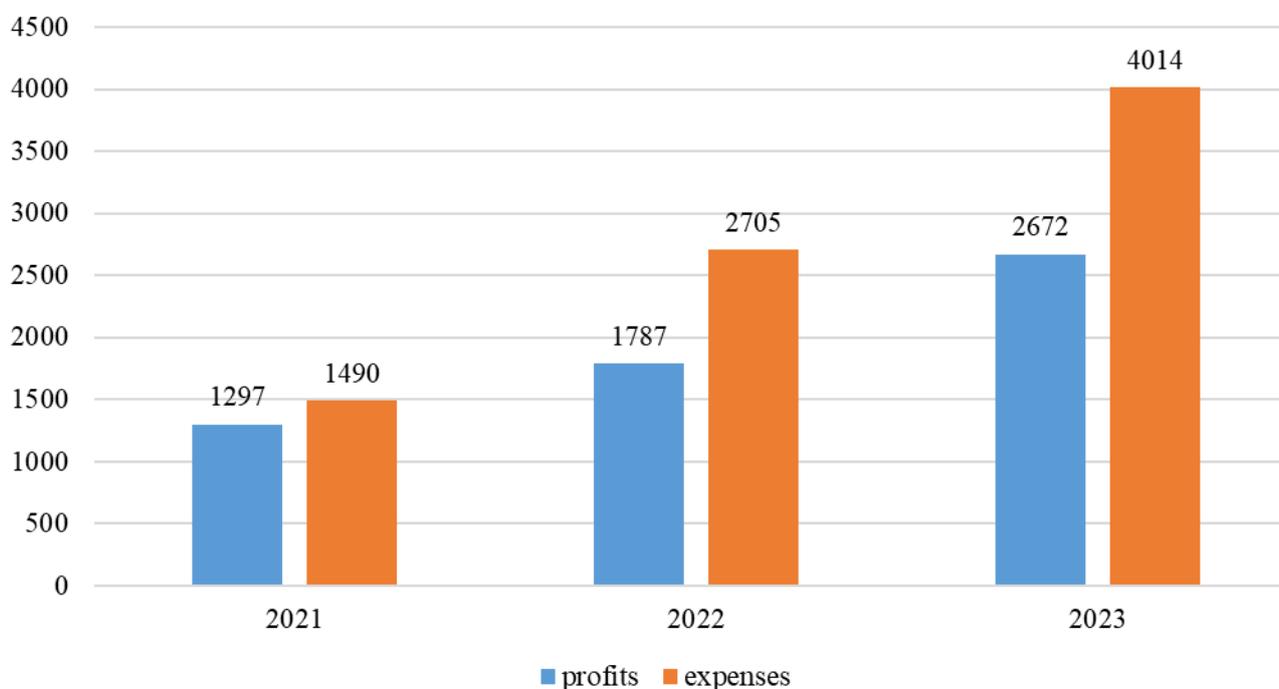
Analysis of the latest research. Since the beginning of the full-scale war in Ukraine, the publication output of economists is very significant, as evidenced by the works of such scholars as: N. Bak, R. Balakin, S. Bartosh, O. Bilorus, T. Bui, N. Bundz, H. Vozniak, N. Holych, V. Horyn, O. Dzhyhora, O. Zakhidna, M. Zinchenko, O. Ivashchenko, V. Koval, O. Kvasnytsia, I. Korsun, Yu. Lutsyk, S. Makhno, D. Myronenko, O. Murzabulatova, A. Nikitishyn, K. Olefirenko, K. Pavliuk, M. Pasichnyi, O. Panukhnyk, T. Polozova, K. Primierova, Yu. Radionov, A. Romankiv, S. Ratushniak, I. Tarasenko, N. Ukhna, Ya. Fedotova, A. Kharovska, O. Chubka, T. Cherevatyi, I. Chuhunov, and others. Scientists pay attention to the armed conflict, which leads to significant costs for the state, including defence, rehabilitation of victims and reconstruction of destroyed

infrastructure. However, the ways to overcome the problems faced by the budget system of Ukraine in the course of a full-scale war are not clearly defined.

The purpose of research – to study and analyse the impact of a full-scale war on the budgetary system of Ukraine and to propose possible ways to overcome the crisis in the budgetary system of Ukraine in the context of war.

The main results. Ukraine, like any other country, faces numerous challenges in managing its economy and budget. However, one of the most complex and unpredictable challenges was the war that began in February 2022. It should be noted that Ukraine has been experiencing a conflict on its territory for more than 10 years, which has a serious impact on its budget system [1–4].

The impact of the war on Ukraine's budget system is a significant problem that affects all spheres of life in the country. The armed conflict leads to significant expenditures by the state for defence, as well as for rehabilitation of the victims and rebuilding of the destroyed infrastructure. These costs are reflected in the budget both directly and indirectly through a decrease in tax revenues and an increase in social spending (Fig. 1) [10].

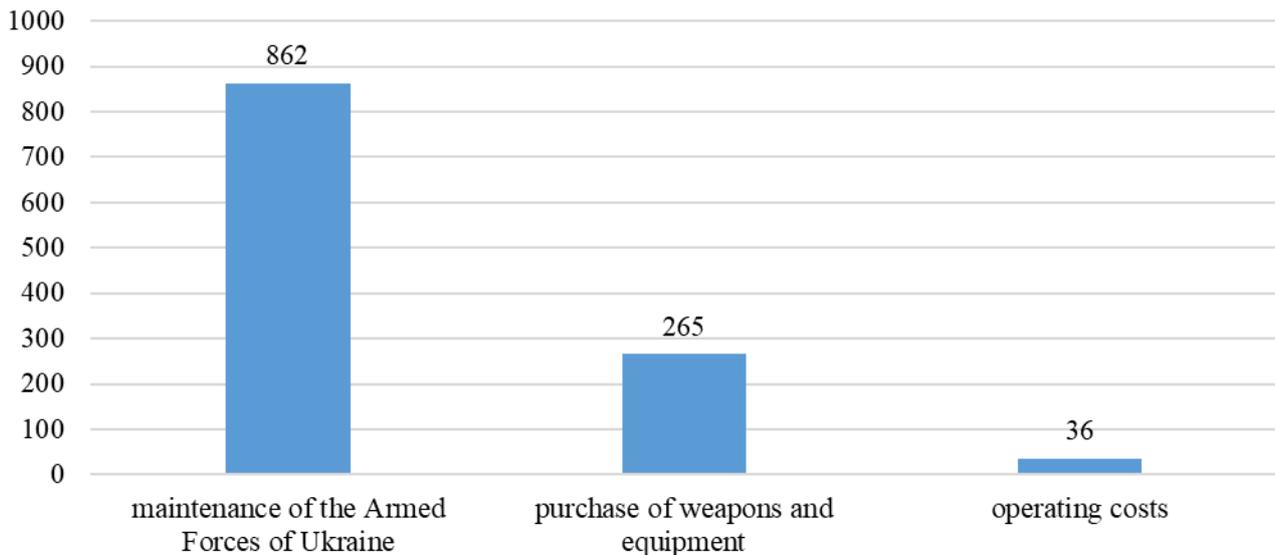
Source: [10].

Fig. 1. Execution of the state budget of Ukraine for 2021–2023, UAH billion

A full-scale war on the territory of Ukraine would require great financial efforts on the part of the state, as the country is forced to invest significant resources in the defence of its territory, provision of military equipment and support for the military, which leads to huge expenditures on the purchase of weapons, maintenance of military personnel and the military-industrial complex [5–7]. According to the Ministry of Defence, Ukraine's defence spending in 2024 will amount to UAH 1 trillion 164 billion (Fig. 2). In 2024, Ukraine envisages budget expenditures for the war in the amount of UAH 3 trillion 355 billion. Of this amount, UAH 1 trillion 692.6 billion will be spent on the defence sector, which is 22.1% of GDP. Additionally, the budget for 2024 includes UAH 94.3 billion for the production of weapons and drones [13].

Defence spending consumes a significant portion of the state budget. The money that could have been spent on social development, education, healthcare and infrastructure is now spent on the

needs of the army, which leads to a decrease in investment in the country's development and a deterioration in living standards. The armed conflict leads to a decrease in tax revenues due to lower production and economic instability. Many businesses may cease operations due to destroyed infrastructure or lack of sales markets, leading to increased unemployment and reduced tax revenues. In addition, the war requires significant expenditures for rehabilitation of victims and rebuilding of destroyed infrastructure, which also reduces resources available for other areas of the state's activities [8–14].

Source: [13].

Fig. 2. Defence expenditures in Ukraine's budget for 2024, UAH billion

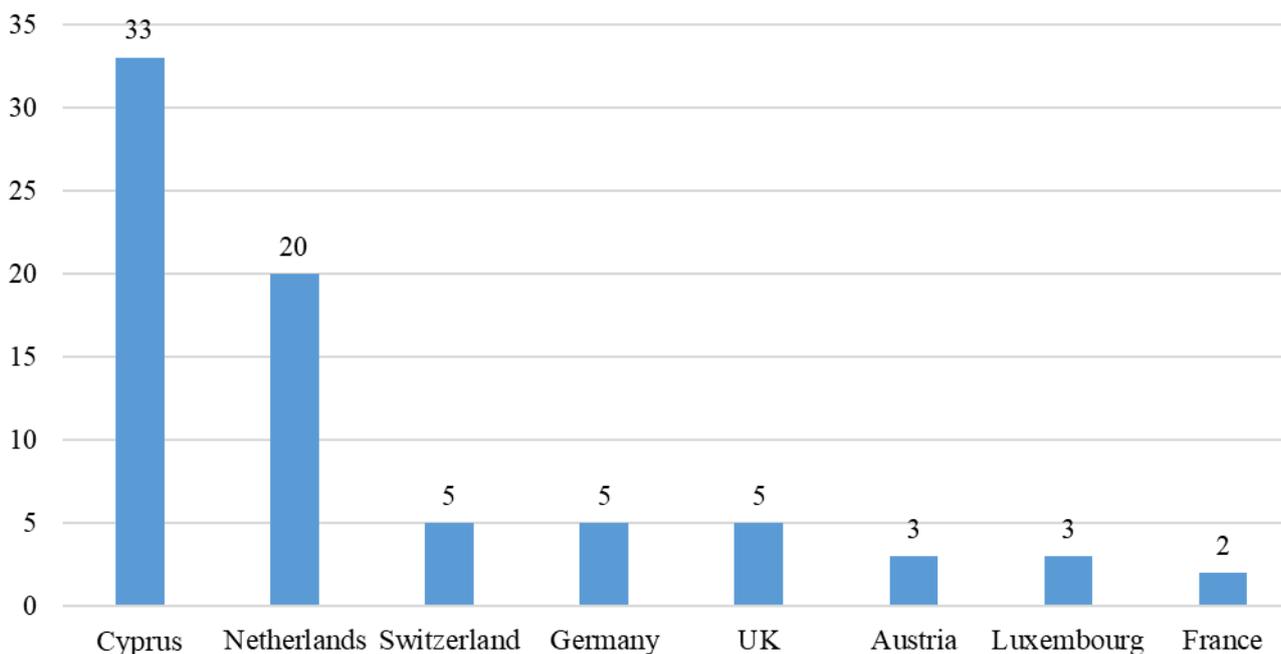
The full-scale war in Ukraine has also affected investors' income. The constant threat of missile attacks has a negative impact on the psychological and physical condition of employees of companies inside the country. Investors are unable to make investments due to the fear of uncertainty and insecurity, which leads to a decrease in government revenues from taxes and other sources. In addition, hostilities can cause serious damage to infrastructure and investment facilities, which also leads to economic decline [15–18].

According to the National Bank of Ukraine, the volume of foreign direct investment in Ukraine's economy as of the beginning of 2023 was USD 51 billion. The main investor countries were Cyprus, the Netherlands, Switzerland, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Germany, Austria, Luxembourg, and France (Fig. 3) [9].

According to the balance of payments, in the first eight months of 2023, the net inflow of foreign direct investment amounted to USD 2.9 billion. (including reinvestment of earnings of USD 2.3 billion). As of the beginning of 2023, the volume of capital investments by Ukrainian enterprises totalled UAH 410 billion. The leading sectors of economic activity in terms of capital investment in 2022 were: industry; agriculture, forestry and fisheries; transport, warehousing, postal and courier activities; wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles; public administration and defence; compulsory social insurance; construction; healthcare and social assistance; information and telecommunications; real estate transactions [17–20].

The conditions of military aggression by the Russian Federation and the introduction of martial law in Ukraine in accordance with the Decree of the President of Ukraine No. 64 "On the Introduction of Martial Law in Ukraine" dated 24.02.2022 prompted the Verkhovna Rada of Ukraine and the Government to work on resuscitating the economy, providing support to Ukrainian

entrepreneurs and creating favourable conditions for attracting investments to the country. The Law of Ukraine "On State Support of Investment Projects with Significant Investments", which came into force on 9 August 2023, and its amendments adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine, are aimed at facilitating the attraction of strategic investors to the Ukrainian economy, increasing the country's attractiveness for investment, creating new high-paying jobs and enhancing competitiveness. These legislative acts simplify the requirements for investment projects with significant investments, improve the forms of state support for their implementation and promote the development of the regions where these projects will be implemented.

Source: [9].

Fig. 3. Investment volumes in percentage terms by major investor countries as of the beginning of 2023

The main purpose of the Law "On State Support of Investment Projects with Significant Investments" is to encourage the attraction of both foreign and domestic investments by simplifying the requirements for projects with significant investments, improving the forms of state support for their implementation, which creates favourable conditions for attracting more investors and increasing the number of investment projects with significant investments, which also contributes to the development of the regions where these projects will be implemented [8–12].

Prospects for overcoming the crisis in a state of full-scale war in Ukraine require a comprehensive approach to overcome complex economic challenges:

- it is necessary to intensify international cooperation and receive support from partners and allies, which may include financial assistance, technical support and participation in post-war reconstruction projects. International cooperation will help to reduce the financial and economic burden of the war and contribute to strengthening Ukraine's budget;
- structural reforms in the budget system are needed to optimise spending and increase the efficiency of resource use, which includes reviewing social welfare programmes, optimising public procurement, fighting corruption and increasing the tax base;

– it is important to create favourable conditions for business development and investment attraction, which implies lowering tax rates, simplifying bureaucratic procedures, developing infrastructure and creating a stable and transparent legal environment.

In summary, Ukraine has the potential to overcome the crisis and strengthen its fiscal system, but this requires decisive measures to ensure peace, stability and economic development.

Conclusions. Ukraine is in a difficult geopolitical situation due to the conflict with Russia, as the full-scale war is already having serious consequences for the country's financial stability and budgetary resources. The full-scale war has led to significant economic losses due to the destruction of infrastructure, production stoppages, business disruption, etc., which makes it impossible for the financial basis of the budget to function properly. The state's defence measures require significant expenditures on defence, military equipment, weapons, military salaries and other expenses, which significantly increase budget expenditures. Thus, the government is forced to make changes in tax policy to raise additional funds for military operations and economic recovery after the war. We also found that a full-scale war scares away investors, causing a decline in economic growth and negatively affecting the country's financial stability. Thus, the prospects for further research remain extremely relevant, as the war will have a long-term impact on Ukraine's budgetary system and even after its end, Ukraine will need time to recover its economy and budgetary system. Among the main ways to overcome the crisis of Ukraine's budget system in the context of the war are: reforming the budget system; increasing the efficiency of budget expenditures; increasing budget revenues; and cooperation with international partners.

References

Література

1. Bak, N., Kharovska, A. (2023). Viina yak chynnyk formuvannia podatkovykh nadkhodzen biudzhetu Ukrainy [War as a factor in the formation of tax revenues of the budget of Ukraine]. <i>Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky = Bulletin of the Chernivtsi Institute of Trade and Economics. Economic Sciences</i>, Issue 1, P. 21–37 [in Ukrainian]. 2. Bilorus, O. H., Balakin, R. L., Ukhna, N. M., Bartosh, S. V., Ivashchenko O. B. (2023). Finansuvannia defitsytu Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Financing the deficit of the State Budget of Ukraine under martial law]. <i>Naukovi pratsi NDFI = Scientific works of the Research Institute of Finance</i>, Issue 3, P. 5–36 [in Ukrainian]. 3. Bui, T. H., Primierova, O. K. (2023). Biudzhetna systema Ukrainy: vplyv viiny ta vyklyky povoiennoi vidbudovy [Budget system of Ukraine: the impact of the war and the challenges of post-war reconstruction]. <i>Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky = Scientific Notes of NaUKMA. Economic Sciences</i>, Vol. 8, Issue 1, P. 17–24 [in Ukrainian]. 4. Vozniak, H. V., Koval, V. M. (2022). Vydatky mistsevykh biudzhativ cherez pryzmu viiny v Ukraini [Local budget expenditures through the prism of the	1. Бак Н., Харовська А. Війна як чинник формування податкових надходжень бюджету України. <i>Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки</i>. 2023. Вип. 1. С. 21–37. 2. Білорус О. Г., Балакін Р. Л., Ухналь Н. М., Бартош С. В., Іващенко О. Б. Фінансування дефіциту Державного бюджету України в умовах воєнного стану. <i>Наукові праці НДФІ</i>. 2023. Вип. 3. С. 5–36. 3. Буй Т. Г., Прімерова О. К. Бюджетна система України: вплив війни та виклики повоєнної відбудови. <i>Наукові записки НаУКМА. Економічні науки</i>. 2023. Т. 8, Вип. 1. С. 17–24. 4. Возняк Г. В., Коваль В. М. Видатки місцевих бюджетів через призму війни в Україні. <i>Соціально-економічні проблеми</i>

- war in Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy = Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, Issue 2, P. 9–14 [in Ukrainian].
5. Horyn, V. P., Kvasnytsia, O. V., Romankiv, A. A. (2023). Tendentsii finansuvannia biudzhethnoho defitsytu ta priorytety borhovoї polityky ukrainy v umovakh viiny [Tendencies of financing the budget deficit and priorities of the debt policy of Ukraine in the conditions of war]. *Efektivna ekonomika = Effective Economy*, No. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_9_15 [in Ukrainian].
6. Dzhyhora, O. M. (2022). Osoblyvosti zabezpechennia biudzhethnoho protsesu ta biudzhethnoi bezpeky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Features of ensuring the budget process and budgetary security of Ukraine under martial law]. *Ekonomichniy visnyk Dniprovskoi politekhniki = Economic Bulletin of Dnipro Polytechnic*, № 2, P. 136–147 [in Ukrainian].
7. Zakhidna, O. R., Bundz, N. B. (2022). Analiz dokhidnoi chastyny mistsevykh biudzhethiv Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Analysis of the revenue part of local budgets of Ukraine under martial law]. *Molodyi vchenyi = Young scientist*, № 12, P. 84–91 [in Ukrainian].
8. Korsun, I. M., Zinchenko, M. M., Makhno, S. V., Myronenko, D. Yu. (2023). Paradyhma finansuvannia vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh voiennoi ta pisliavoiennoi sotsialno-oriientovanoi rynkovoї ekonomiky [Paradigm of financing the expenditures of the state budget of Ukraine in the conditions of wartime and post-war socially oriented market economy]. *Akademichniy ohliad = Academic review*, № 2, P. 103–112 [in Ukrainian].
9. Ministry of Economy of Ukraine (2023). Website. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> [in Ukrainian].
10. Ministry of Finance of Ukraine (2023). Website. URL: <https://index.minfin.com.ua/> [in Ukrainian].
11. Pavliuk, K. V., Bartosh, S. V. (2022). Biudzhethna detsentralizatsiia v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Budget decentralisation in Ukraine under martial law]. *Naukovi pratsi NDFI = Scientific works of the Research Institute of Fiscal Studies*, Issue 2, P. 79–99 [in Ukrainian].
12. Panukhnyk, O., Fedotova, Ya., Holych, N. (2022). Derzhavnyi biudzheth Ukrainy-2023: osoblyvosti suchasnoho periodu Ukrainy. 2022. Vip. 2. С. 9–14.
5. Горин В. П., Квасниця О. В., Романків А. А. Тенденції фінансування бюджетного дефіциту та пріоритети боргової політики України в умовах війни. *Ефективна економіка*. 2023. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_9_15.
6. Джигора О. М. Особливості забезпечення бюджетного процесу та бюджетної безпеки України в умовах воєнного стану. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2022. № 2. С. 136–147.
7. Західна О. Р., Бундз Н. Б. Аналіз дохідної частини місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2022. № 12. С. 84–91.
8. Корсун І. М., Зінченко М. М., Махно С. В., Мироненко Д. Ю. Парадигма фінансування видатків державного бюджету України в умовах воєнної та післявоєнної соціально-орієнтованої ринкової економіки. *Академічний огляд*. 2023. № 2. С. 103–112.
9. Міністерство економіки України. Вебсайт. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
10. Міністерство фінансів України. вебсайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/>
11. Павлюк К. В., Бартош С. В. Бюджетна децентралізація в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові праці НДФІ*. 2022. Vip. 2. С. 79–99.
12. Панухник О., Федотова Я., Голич Н. Державний бюджет України-2023:

- rehuliuвання фінансово-економічних процесів в умовах повномасштабної війни [State Budget of Ukraine-2023: features of regulation of financial and economic processes in a full-scale war]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava = Socio-economic problems and the state*, Issue 2, P. 63–71 [in Ukrainian].
13. Parlament.UA (2023). Website. URL: <https://parlament.ua/> [in Ukrainian].
14. Pro robotu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu: Postanova pravlinnia Natsionalnoho Banku Ukrainy vid 24.02.2022 № 18 [On the operation of the banking system during the period of martial law: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine of 24.02.2022 No. 18] [in Ukrainian].
15. Radionov, Yu. D. (2023). Priorityty biudzhethnoi polityky v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Priorities of budget policy in the conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine]. *Finansy Ukrainy = Finance of Ukraine*, № 9, P. 24–47 [in Ukrainian].
16. Ratushniak, S. O., Lutsyk, Yu. O., Cherevatyi, T. V. (2023). Analiz zmin u pidkhodakh shchodo formuvannia ta rozpodilu biudzhethnykh vydatkiv na potreby Ministerstva oborony Ukrainy pid chas dii voiennoho stanu [Analysis of changes in approaches to the formation and distribution of budget expenditures for the needs of the Ministry of Defence of Ukraine during martial law]. *Modern economics = Modern economics*, № 41, P. 93–104 [in Ukrainian].
17. Tarasenko, I. O., Olefirenko, K. S., Polozova, T. V., Murzabulatoва, O. V. (2023). Stratehichne upravlinnia stiikym rozvytkom promyslovykh pidpriemstv v umovakh pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Strategic management of sustainable development of industrial enterprises in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo = Ekonomika. Finansy. Law*, № 7, P. 73–77 [in Ukrainian].
18. Chubka, O. M. (2023). Dzherela finansuvannia derzhavnogo biudzhetu v umovakh povnomasshtabnoi viiny v Ukraini [Sources of financing of the state budget in the conditions of a full-scale war in Ukraine]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia = Eastern Europe: Economics, Business and Management*, Issue 2, P. 85–90 [in Ukrainian].
- особливості регулювання фінансово-економічних процесів в умовах повномасштабної війни. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 2. С. 63–71.
13. Парламент.UA. Вебсайт. URL: <https://parlament.ua/>
14. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова правління Національного Банку України від 24.02.2022 № 18.
15. Радіонов Ю. Д. Пріоритети бюджетної політики в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2023. № 9. С. 24–47.
16. Ратушняк С. О., Луцик Ю. О., Череватий Т. В. Аналіз змін у підходах щодо формування та розподілу бюджетних видатків на потреби Міністерства оборони України під час дії воєнного стану. *Modern economics*. 2023. № 41. С. 93–104.
17. Тарасенко І. О., Олефіренко К. С., Полозова Т. В., Мурзабулатова О. В. Стратегічне управління стійким розвитком промислових підприємств в умовах післявоєнного відновлення України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 7. С. 73–77.
18. Чубка О. М. Джерела фінансування державного бюджету в умовах повномасштабної війни в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2023. Вип. 2. С. 85–90.

19. Chuhunov, I., Pasichnyi, M., Nikitishyn, A. (2022). Dokhody Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Revenues of the State Budget of Ukraine under martial law]. *Scientia Fructuosa = Scientia Fructuosa*, № 5, P. 124–137 [in Ukrainian].
19. Чугунов І., Пасічний М., Нікітшин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 5. С. 124–137.
20. Rusina, Yu. (2023). The assessment and analysis of Ukraine's budget for 2023 in conditions of full-scale war. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini = Formation of market relations in Ukraine*, № 2, P. 16–23.
20. Rusina Yu. The assessment and analysis of Ukraine's budget for 2023 in conditions of full-scale war. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. № 2. С. 16–23.

УДК 37.015:005.336:006.44

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.8

Лариса В. Городянська

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна
МОДЕЛЮВАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ВІДТВОРЕННЯ
КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИ

Існуючі методики й способи моделювання та оперативного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи потребують розвитку та вдосконалення, підвищення об'єктивності та фахової спрямованості результатів оцінки. Тому метою дослідження є моделювання та розробка способу кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи за їх видами. Методологія дослідження базується на застосуванні методів аналізу, синтезу, багатомірного моделювання, діалектики, а також системного, логічного, структурно-функціонального, порівняльного, абстрактно-логічного та інших підходів. Функціональна модель системи оцінювання, факторно-критеріальна модель, алгоритм та спосіб кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу людини за видами, розроблені в дослідженні, відрізняється від інших тим, що компетентність особи за кожним фактором визначається відповідно до умов кваліметричної факторно-критеріальної моделі як сума компетентностей за критеріями, що характеризують даний фактор. В моделі факторами виступають складові базових, ключових або інших компетентностей особи, а критеріями – перелік умінь, здатностей, ставлень, творчих навичок та інших особистих і професійних якостей, що оцінюються, виходячи зі структури кожної компетентності. Ефект моделювання та способу кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи продемонстровано на прикладах. Практичне застосування моделювання та способу кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи, що пропонується, з використанням інтерактивних онлайн-платформ, електронного тестування та штучного інтелекту має важливе значення для оперативного, об'єктивного і всебічного оцінювання й вимірювання професійних якостей особи. Отримані результати наукових досліджень щодо способу оцінювання та вимірювання рівня відтворення компетентностей людини за видами дозволяє підприємству ефективно використовувати наявний інтелектуальний потенціал трудових ресурсів шляхом проведення атестації і переатестації персоналу, а також здійснювати оцінювання знань з предметної області шляхом проведення співбесід при прийнятті на роботу та проведенні конкурсів на заміщення посад та інше.

Ключові слова: моделювання; факторно-критеріальна модель; компетентнісні завдання; спосіб кількісного оцінювання; рівень відтворення; оперативне оцінювання.

Larysa V. Gorodianska

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine
MODELING AND ASSESSMENT OF RENEWAL LEVEL
OF PERSON'S COMPETENCE POTENTIAL

The existing methods and techniques of modeling and operational assessment of the renewal level of a person's competence potential requires improvement to develop the assessments' results of objectivity and professional orientation. Therefore, the purpose of the research is to a modeling and develop the method of quantitative assessment of the renewal level of a person's competence potential according to their types. The methodology is based on the application of analysis, synthesis, multidimensional modeling methods, dialectics, as well as systemic, logical, structural-functional, comparative, abstract-logical, and other approaches. The functional model of the evaluation system, the factor-criterion model, the algorithm and the method of quantitative

assessment of the types of the renewal level of the human competence potential, developed in the study, differs from others in that the competence of a person for each factor is determined according to the conditions of the qualitative factor-criterion model as a sum of competencies according to the criteria characterizing this factor. The model factors are the components of the basic, key, or other competencies of a person. The model criteria are the list of skills, abilities, attitudes, creative skills, and other personal and professional qualities that are evaluated based on the structure of each competency. The examples contains the effect of modeling, and the method of a quantitative assessment of the person's competence potential level renewal. The practical application of the modeling and the method of a quantitative assessment of the renewal level of the person's competence potential, which is proposed to use online interactive platforms, electronic testing, and artificial intelligence, is important for operational, objective and comprehensive assessment and measurement of a person's professional qualities. The obtained results of the method of assessments of scientific studies and quantitative assessment of the types of the renewal level competence potential of the human allows the enterprise to use available intellectual potential by holding attestation and re-attestation of personnel. Results also allows to conduct objective area knowledge assessment with job applicant's by interviewing and holding tenders for vacancy replacements.

Keywords: *modeling; the factor-criterion model; competence tasks; method of quantitative assessment; renewal level; operational assessment.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку цифрових технологій та штучного інтелекту домінуючим видом виробництва стає інформаційне, а праця, її результати та власність набувають все більш інтелектуального характеру. Вирішальна роль надається людському розуму, інтелектуальному капіталу підприємства, який є похідним від інтелектуальних ресурсів. Інтелектуальні ресурси належать до нематеріальних ресурсів, виробником і носієм яких є людина. Вони являють собою сукупність накопичених знань, ідей, навичок, досвіду, результатів науково-технічної діяльності, що мають наукову й комерційну цінність і можуть бути використані для створення матеріальних та інтелектуальних продуктів. Актуальною є розробка способу оцінювання та вимірювання рівня відтворення інтелектуального потенціалу людини за видами компетентностей, особливо в процесі оцінювання знань з предметної області, співбесід при прийнятті на роботу, атестації і переатестації персоналу, проведення конкурсів на заміщення посад та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань інтелектуальних ресурсів, інтелектуального капіталу й потенціалу, процесів їх створення та відтворення як на макро-, так і на мікроекономічному рівні, присвячено цілу низку праць, наприклад [1, 2] та праці інших науковців. На мікроекономічному рівні, тобто на рівні підприємства, інтелектуальні ресурси є первинною ланкою в інноваційному процесі й слугують джерелом людського та інтелектуального капіталу суб'єкта господарювання. Тому набуває актуальності завдання підтримки інтелектуальних ресурсів, збільшення інтелектуального потенціалу особистості, пошук і розкриття прихованих талантів та можливостей їх відновлення та відтворення за принципом «знання породжують знання» [1, с. 27].

Оскільки творцем інтелектуальних ресурсів є людина, а в основі інтелектуальних ресурсів лежать знання, то відтворення цих ресурсів має здійснюватися переважно через сучасну систему освіти [3], науку й інновації [4], які безперервно розвиваються, оновлюються й мають певні особливості. Наприклад, характерною особливістю сучасної освіти є її неперервність, а складовими – освіта на основі життєвих навичок, набуття додаткової професійної освіти, забезпечення різнорідних груп населення можливістю адаптуватися до мінливих умов життя, задоволення різноманітних індивідуальних освітніх

потреб громадян [5]. Пріоритетними напрямками розвитку сучасної науки й інновацій, згідно з чинним законодавством України [4], є фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, сталого розвитку, національної безпеки України та підвищення якості життя населення. Відтворення інтелектуальних ресурсів має здійснюватися шляхом формування й набуття особистістю компетентнісного потенціалу, застосовуючи для цього всю сукупність можливостей освіти, науки й інновацій. До компетентнісного потенціалу особистості належать, в першу чергу, такі структурні компоненти, як загальні (базові, ключові) і спеціальні (предметні) компетентності [6]. Загальні (базові, ключові) компетентності забезпечують наступність і послідовність навчання впродовж усього життя людини, вони поступово поглиблюються і збагачуються залежно від рівня освіти. До спеціальних компетентностей можна віднести професійні, пов'язані із спеціальністю, та фахові, пов'язані із спеціалізацією.

Відповідно до п. 15 ст. 1 Закону України «Про освіту» «компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [3]. Загалом, компетентнісний підхід вважається основним методологічним інструментом, стрижнем у реалізації здатності особистості ефективно використовувати набуті компетентності у реальному житті, професійній діяльності.

Теорія компетентнісного підходу в освіті, в галузі сталого розвитку та професійній діяльності постійно розробляється і знаходить відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Конкретні питання формування предметних, ключових і фахових компетентностей досліджували українські науковці Ю.М. Рашкевич [5], Т.М. Смагіна [6] та інші. Теоретичні питання та перспективи реалізації компетентнісного підходу в середовищі освіти досліджували вітчизняні вчені Н.М. Бібік [7], Л.М. Ващенко [8], К.В. Рудніцька [9] та інші, а серед зарубіжних – R.J. Sternberg, C. Dweck, D. Perkins та інші. Ці вчені в своїх наукових працях досліджували різні аспекти формування предметних, ключових і фахових компетентностей у людини, віддзеркалюючи різноманітність підходів і теорій у даному полі.

Існуючі освітні інформаційні панелі [10] дають можливість управляти й контролювати певним чином діяльність тих, хто навчається, але їх реалізація потребує аналізу та пошуку оптимальних рішень щодо задоволення педагогічних, психологічних, аналітичних та інтерфейсних особливостей.

Аналіз відомих аналітичних підходів до визначення компетентності: за трьома теоремами Гілберта, викладеними в роботі Т.Ф. Gilbert «Human Competence – Engineering Worthy Performance»; ключових показників ефективності KPI (Key Performance Indicators) [11] та праці [12] дозволяють сформулювати систему показників, за допомогою яких роботодавці можуть оцінювати якість професійної віддачі своїх співробітників, але не рівень їх фахової компетентності. Така система має багато спільного із звичайним плановим підходом до аналізу результатів діяльності. В ній показники роботи кожного окремого співробітника прив'язують до загальних ключових показників ефективності всієї компанії (наприклад, прибуток, рентабельність або капіталізація). Але дослідити компетентнісний потенціал особистості за видами компетентностей (загальні, спеціальні або компетентності сталого розвитку чи трансверсальні) й за бажаними рівнями сформованості у кількісному вимірі така система неспроможна. В поодиноких наукових публікаціях, наприклад [13, 14], наведено деякі підходи й методи оцінювання рівня сформованості компетентностей, але вони стосуються специфічних сфер застосування й не можуть бути узагальнюючими.

Тому одним із шляхів вирішення цієї проблеми може бути запропонована в дослідженні методологія розробки багатомірної моделі компетентнісного потенціалу та діагностуючої програми, за допомогою якої можливе кількісне оцінювання рівня відтворення компетентностей особи за їх видами. Разом з тим, якісними показниками компетентнісного потенціалу слугують знання, навички та ставлення особистості, які характеризують когнітивну, емоційно-мотиваційну та діяльнісно-процесуальну складові відтворення компетентностей людини.

Мета статті та постановка завдань. З огляду на сказане, метою дослідження є моделювання та розробка способу кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи за їх видами.

В цьому дослідженні «спосіб» визначається як послідовність технологічних операцій над об'єктом дослідження та режимами виконання цих операцій.

Для досягнення поставленої мети належить розв'язати такі практичні завдання:

1. Провести аналіз складових компетентнісного потенціалу особи, їх структури, змісту й рівнів сформованості.
2. Розробити функціональну та факторно-критеріальну моделі оцінювання компетентнісного потенціалу особи.
3. Розробити алгоритм кількісного оцінювання рівня компетентнісного потенціалу особи та спосіб оцінювання (вимірювання) рівня відтворення компетентностей особи за видами.
4. Здійснити розрахунки показників компетентнісного потенціалу особи за різними структурними складовими й рівнями.

Опис методики проведення дослідження. В процесі виконання поставлених завдань застосовано наступні методи дослідження:

- метод системного аналізу літературних джерел, що дозволило дослідити наявні теоретичні підходи, поняття та визначити якісні показники компетентнісного потенціалу особистості та підготувати теоретичний фундамент для статті;
- діалектичний метод дозволив обґрунтувати новий підхід до розробки функціональної моделі кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи;
- метод аналізу і синтезу дозволили декомпонувати проблему на завдання та здійснити системний аналіз складових компетентнісного потенціалу особи;
- метод експертних оцінок застосовано при розробці кваліметричної факторно-критеріальної моделі, що покладена в основу способу кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи;
- метод багатомірного моделювання дає можливість моделювати комбінації критеріїв і факторів та прогнозувати тенденції їх впливу на очікуваний результат дослідження.

Загалом, методологія дослідження базується на застосуванні методів аналізу, синтезу, багатомірного моделювання, діалектики, а також системного, логічного, структурно-функціонального, порівняльного, абстрактно-логічного та інших підходів.

Виклад основних результатів дослідження. На даний час компетентнісний потенціал людини розуміють як складне соціально-психологічне поєднання, комбінацію різноманітних видів компетентностей – предметних, ключових, фахових, інтегральних, загальних та спеціальних компетентностей, компетентностей сталого розвитку, трансверсальних компетентностей та інших, змістовна частина яких розкривається в компетенціях. Тут поняття «компетентність» семантично розглядається як здатність особи вирішувати виробничі завдання конкретної організації, а «компетенція» – як можливість забезпечення цієї здатності.

Отже, сама сутність компетентності [3] та її різновидів (базових, ключових, професійних і фахових компетентностей тощо [5, 6]) дозволили нам сформулювати методологічні засади розв'язання надзвичайно важливої проблеми – кількісного вимірювання набутих компетентностей та на їх основі розробити спосіб кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи.

Зазначимо, що в основу розробки способу оцінювання рівня в кількісному вимірі відтворення компетентнісного потенціалу особи покладено кваліметричний факторно-критеріальний принцип [14, 15].

Визначено, що відтворення компетентнісного потенціалу доцільно розглядати за трьома рівнями: когнітивні уміння з предметної області; здатності застосовувати уміння з предметної області; творчі навички з предметної області. Загалом, компетентнісний потенціал є концентрованим відтворенням емерджентних властивостей особи та передумовою того, щоб особа могла свідомо і обґрунтовано здійснювати будь-які внутрішні й зовнішні комунікації; сформулювати й проаналізувати проблему; декомпонувати проблему на завдання; розв'язувати завдання, користуючись набутими знаннями; робити висновки й прогнозувати перспективний розвиток подій.

Зазвичай у діяльності навчальних закладів та організацій, де здійснюється контроль навчання та перевірка рівня професійної підготовки персоналу, виникає необхідність в удосконаленні традиційної системи оцінки якості підготовки фахівців й пошук нових форм і методів такої роботи. Вважаємо, що від ефективності й об'єктивності системи оцінки якості підготовки фахівців залежить рівень організації їх професійної підготовки та успішність подальшої діяльності. Тому всебічна теоретична розробка напрямів та видів контролю і створення відповідних ефективних технологій подолання проблем традиційної системи оцінки підготовки фахівців набувають особливої значущості. Набором окремих тестів або інструментів незалежного оцінювання неможливо об'єктивно оцінити весь спектр компетентностей особи та скласти вичерпне судження про її професійний чи розумовий рівень. Слід розробляти комплексні, всеохоплюючі, компетентнісні технології оцінювання. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми може бути розробка багатомірної моделі діагностуючої програми, за допомогою якої будуть оцінюватись як зміст підготовки, так і професійні досягнення особистості у формі компетенцій.

Сутність моделювання, зокрема компетентностей особи, як одного з ефективних засобів пізнання законів і закономірностей навколишнього світу, полягає в заміні реального процесу певною конструкцією, яка відтворює основні, найістотніші риси досліджуваного явища, абстрагуючись від вторинних, неістотних. Будь-яка конструкція – фізична чи математична – це спрощений, схематичний образ реального явища. Мистецтво моделювання саме й полягає в тому, щоб знати, що, де, коли та як можна і треба спрощувати. Особливого значення набувають моделі при вивченні закономірностей масових процесів, які недоступні прямому спостереженню і не піддаються експериментуванню. Передусім це стосується соціально-економічних явищ і процесів, закономірності яких формуються під впливом безлічі взаємопов'язаних факторів і за складністю переважають закони природничих наук.

За своєю природою соціально-економічні явища і процеси, до яких належать компетентності людини як комбінація знань, навичок та ставлень, – стохастичні, ймовірнісні, їх внутрішньою властивістю є невизначеність. Вивчення цих процесів, передбачення перспектив їх подальшого розвитку, прийняття оптимальних управлінських рішень мають спиратися на такі моделі, які й в умовах невизначеності забезпечують сталість і надійність висновків. Такими є статистичні моделі. Вони належать до класу математичних, виражаються у формі рівнянь, функцій, алгоритмів, при їх розв'язуванні поєднуються логіко-алгебраїчні та ймовірнісні методи.

Характерною особливістю моделювання та прогнозування соціально-економічних процесів є також багатоваріантність, тобто можливість використання різних методів, моделей, інформаційного забезпечення, критеріїв оцінювання адекватності моделі тощо. Вибір між конкуруючими варіантами базується на певній системі правил, що забезпечують надання обґрунтованих оцінок кожному варіанту. Для цього може бути застосовано методи експертних оцінок та кваліметрії. Експертна оцінка необхідна у випадку відсутності належної теоретичної основи для оцінювання рівня розвитку об'єкта дослідження, а кваліметрія здійснює громадські кваліметричні оцінки вимірюванням і порівнянням фізичних, економічних, естетичних та інших показників з еталонами.

Спираючись на наведений аналіз та керуючись діалектичною логікою, до формування статистичної моделі компетентнісного потенціалу особи нами застосовано факторно-критеріальну модель як кваліметричну [16, 17], що передбачає розчленування об'єкта на структурні елементи. Такий підхід дає змогу розглядати об'єкт дослідження як систему, оцінюючи його не загалом, а як сукупність взаємопов'язаних складників. За цим принципом сформовано функціональну модель системи кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи (рис. 1).

Джерело: авторська розробка.

Рис. 1. Функціональна модель системи кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи

За нашим баченням система кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи складається з двох частин: предметної частини – структурних складових компетентнісного потенціалу та процедурної, де реалізується сам процес оцінювання та аналіз результатів.

Основні структурні складові компетентнісного потенціалу – загальні (базові, ключові), професійні й фахові компетентності, що обрано для оцінювання, характеризуються відповідними якісними показниками, які набуваються особою і мають бути кількісно оцінені відповідно до мети дослідження. Пропонується в системі кількісного оцінювання для кожного якісного показника структурної складової компетентнісного потенціалу визначити рівні їх сформованості та розробити відповідні компетентнісні (тестові) завдання [18]. Ці завдання призначені для кількісної оцінки якісних показників на уміння з предметної області, здатності застосовувати уміння й демонструвати творчі навички (ідентифікувати дані, застосовувати, відтворювати, аналізувати-оцінювати, перетворювати, синтезувати, створювати нові тощо). Обов'язковою умовою є те, що компетентнісні завдання мають бути адаптованими до сучасних ІКТ та обраної системи управління електронним навчанням / оцінюванням [19, 20].

Далі розробляється кваліметрична факторно-критеріальна модель за структурними складовими компетентнісного потенціалу (табл. 1), алгоритм розрахунку рівня відтворення компетентності за факторами (рис. 2) та спосіб кількісного оцінювання рівня компетентнісного потенціалу особи за критеріями й факторами (рис. 3).

Вважаємо, що параметром розробленої факторно-критеріальної моделі компетентностей та алгоритму кількісного оцінювання рівня компетентностей особи є інтегральний показник P – сумарний рівень відтворення компетентностей особи, який треба якісно й кількісно оцінити за обраною шкалою.

Фактори F_i факторно-критеріальної моделі (табл. 1) – це предметна область, структурні складові компетентностей, що оцінюються, кожна з яких має питому вагу m_{Fi} , а їх сума відповідає умові:

$$\sum m_{Fi} = 1, \quad (1)$$

де i – порядковий номер фактору.

Критерії K_{it} (табл. 1) – орієнтовний перелік умінь, здатностей і творчих навичок з предметної області, що оцінюються. Критерії також мають відповідну питому вагу m_{Kit} та в межах структурної складової компетентності відповідають умові:

$$\sum m_{Kit} = 1, \quad (2)$$

де t – порядковий номер критерію, що характеризує відповідний фактор.

Кількість і зміст критеріїв визначається відповідно до змісту структурних складових компетентностей (предметної області), які формуються залежно від поставленої задачі.

Для кількісної оцінки якісних показників критеріїв в дослідженні пропонується скласти для кожного критерію відповідні компетентнісні завдання. Такі завдання мають відповідати вимогам до рівня сформованості кожної складової компетентності F_i , бути спрямованими на оцінку інтелектуальної спроможності особи щодо когнітивних умінь, здатності їх застосовувати й творчих навичок з предметної області та інших здібностей особистості і об'єднаними в блоки компетентнісних завдань до факторів.

Таблиця 1

Факторно-критеріальна модель оцінювання компетентнісного потенціалу особи

Фактори F_i – структурні складові компетентнісного потенціалу		Критерії K_{it} – орієнтовний перелік умінь, здатностей і творчих навичок, що оцінюються		База компетентнісних завдань
Назва фактору	Вагомість фактору	Назва критерію	Вагомість критерію	
F_1 – Загальні (базові, ключові) компетентності	$m_{F1} = \dots$	K_{11} – Когнітивні уміння з предметної області	$m_{K11} = \dots$	Блок компетентнісних завдань до фактору F_1
		K_{12} – Здатності застосовувати уміння з предметної області	$m_{K12} = \dots$	
		
		K_{1t} – Творчі навички з предметної області	$m_{K1t} = \dots$	
F_2 – Професійні компетентності	$m_{F2} = \dots$	K_{21} – Когнітивні уміння з предметної області	$m_{K21} = \dots$	Блок компетентнісних завдань до фактору F_2
		K_{22} – Здатності застосовувати уміння з предметної області	$m_{K22} = \dots$	
		
		K_{2t} – Творчі навички з предметної області	$m_{K2t} = \dots$	
F_3 – Фахові компетентності	$m_{F3} = \dots$	K_{31} – Когнітивні уміння з предметної області	$m_{K31} = \dots$	Блок компетентнісних завдань до фактору F_3
		K_{32} – Здатності застосовувати уміння з предметної області	$m_{K32} = \dots$	
		
		K_{3t} – Творчі навички з предметної області	$m_{K3t} = \dots$	
...
F_i – ...	$m_{Fi} = \dots$	K_{i1} – Когнітивні уміння з предметної області	$m_{Ki1} = \dots$	Блок компетентнісних завдань до фактору F_i
		K_{i2} – Здатності застосовувати уміння з предметної області	$m_{Ki2} = \dots$	
		
		K_{it} – Творчі навички з предметної області	$m_{Kit} = \dots$	

Джерело: авторська розробка.

Кількість компетентнісних завдань до кожного критерію має бути пропорційною до питомої ваги відповідного критерію. Наприклад, якщо N_i – загальна кількість призначених компетентнісних завдань в блоці до фактору, то кількість компетентнісних завдань n_t за його критеріями буде:

$$n_1 = N_i \times m_{K11}; n_2 = N_i \times m_{K12}; n_3 = N_i \times m_{K13}; \dots; n_t = N_i \times m_{Kit} \quad (3)$$

за умови

$$\sum n_t = N_i \quad (4)$$

Компетентнісні завдання мають бути адаптивними до використання в автоматизованих системах управління електронним навчанням / оцінюванням, як зазначено вище. Розробники такої системи оцінювання повинні досконало володіти предметною галуззю, мати досвід складання тестових або творчих завдань і вміти користуватися обраною автоматизованою системою управління електронним навчанням / оцінюванням.

Результати тестування відображаються у вигляді абсолютних оцінок (балів) R_{it} за кожний критерій в межах відповідного фактору з подальшою трансформацією їх у відносні A_{it} згідно з алгоритмом:

$$A_{it} = R_{it} / R_t, \quad (5)$$

де R_t – максимальна оцінка, призначена за t -й критерій.

Відносна оцінка за відповідний критерій з урахуванням його вагомості у факторі вважається еквівалентом компетентності за критерієм

$$KK_{it} = A_{it} \times m_{Kit}, \quad (6)$$

а їх сума в межах фактору – еквівалентом компетентності за відповідним фактором:

$$K_{Fi} = \sum KK_{it} \times m_{Fi}. \quad (7)$$

Сума компетентностей за всіма факторами (8) дозволяє визначити рівень відтворення компетентнісного потенціалу особи P за певним видом:

$$P = \sum K_{Fi}. \quad (8)$$

Джерело: авторська розробка.

Рис. 2. Алгоритм розрахунку рівня відтворення компетентності за фактором F_i

На рис. 2 наведено розроблений в дослідженні алгоритм розрахунку рівня відтворення компетентності за фактором F_i згідно із факторно-критеріальною моделлю (табл. 1). За цим алгоритмом здійснюються покрокові розрахунки рівнів відтворення компетентностей за структурними складовими, критеріями і факторами відповідно до їх питомої ваги. Кінцевим етапом формування кваліметричної факторно-критеріальної системи оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу є встановлення оціночних рівнів компетентності особи (діапазонів значень компетентностей) – кількісного і якісного – та їх аналіз залежно від поставленої мети. Наприклад, можна прийняти такі діапазони значень для рівнів компетентності: $P = 1,00 \dots 0,90$ – «високий»; $P = 0,89 \dots 0,75$ – «достатній»; $P = 0,74 \dots 0,60$ – «задовільний»; $P =$ менше $0,60$ – «незадовільний». Можна прийняти й інші оціночні рівні.

На рис. 3 наведено загальний вигляд розробленого в дослідженні способу кількісного оцінювання рівня компетентностей (компетентнісного потенціалу) особи. Слід зазначити, що всі розрахунки за цим способом можуть здійснюватися автоматично з можливістю наочного відображення результатів.

Характерною особливістю розробленого способу кількісного оцінювання рівня компетентності особи є його багатоваріантність. Вона визначається як кількістю й вагомістю факторів і критеріїв вихідної моделі оцінювання, так і якісним їх складом, тобто видами компетентностей та переліком умінь, здатностей, творчих навичок та ін., що оцінюються. Зрозуміло, що результати кількісного оцінювання рівня компетентнісного потенціалу особи залежать від якості виконання компетентнісних завдань в процесі тестування.

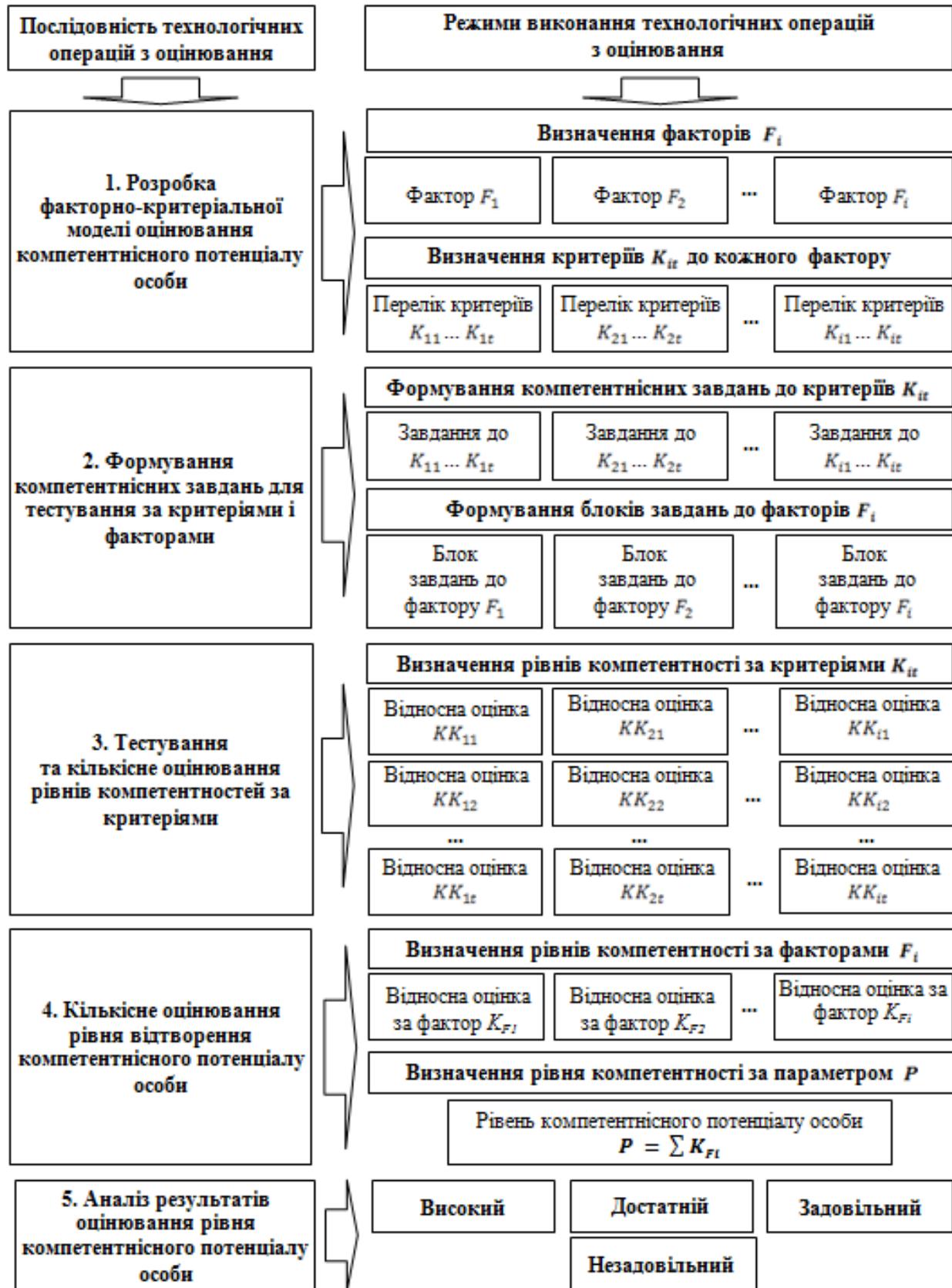
Результати дослідження. В дослідженні для прикладу наведено результати двох варіантів практичного застосування розробленого способу кількісного оцінювання рівня компетентності особи.

Варіант 1. Оцінювання рівня компетентності групи із чотирьох осіб за певними факторами (наприклад, загальними F_1 , професійними F_2 й фаховими F_3 компетентностями) та кількома критеріями в межах кожного фактору (наприклад, K_{i1} – когнітивні уміння, K_{i2} – здатності застосовувати уміння й K_{i3} – творчі навички з певної предметної області). Для спрощення розрахунків і облегшення порівняння результатів прийнято однаковими вагові коефіцієнти факторів і критеріїв. Результати дослідження за цим варіантом наведено в табл. 2 і на рис. 4.

Аналіз результатів дослідження показав, що Особа 1 має найкращі показники із загальних, професійних і фахових компетентностей, а його компетентнісний потенціал відповідає високому рівню за прийнятою шкалою. Особа 4 має гірші показники, її компетентнісний потенціал відповідає незадовільному рівню. Особа 2 має кращі фахові компетентності, а Особа 3 – загальні.

Отже, числові значення рівнів компетентностей особи за зазначеними факторами дають можливість визначити, якими компетентностями вона краще чи гірше володіє, і як підсумок, – якою мірою вона відповідає поставленим вимогам. Також дозволяють визначити рівень компетентнісного потенціалу особи за прийнятою шкалою й зробити якісний висновок.

Варіант 2. Оцінювання рівня ключових компетентностей однієї особи за декількома факторами (наприклад, видами ключових компетентностей $F_1 \dots F_8$ [6]) і кількома критеріями в межах кожного фактору (наприклад, K_{i1} – знання, K_{i2} – навички, K_{i3} – ставлення). Для спрощення розрахунків і облегшення порівняння результатів прийнято однаковими значення вагових коефіцієнтів факторів m_{Fi} . Результати дослідження рівнів ключових компетентностей особи за варіантом 2 наведено в табл. 3 і на рис. 5 і 6.

Джерело: авторська розробка.

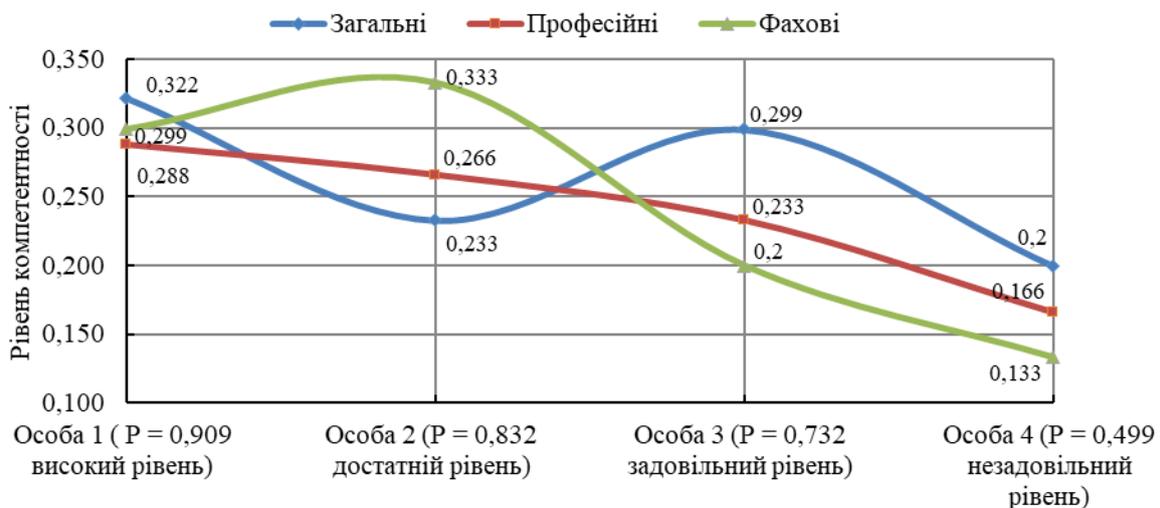
Рис. 3. Спосіб кількісного оцінювання рівня компетентнісного потенціалу особи

Таблиця 2

Вихідні дані й результати кількісного оцінювання рівня компетентнісного потенціалу особи за різними структурними складовими й рівнями (Варіант 1)

Фактори	F_i	F_1			F_2			F_3		
	m_{Fi}	0,333			0,333			0,333		
Критерії	K_{it}	K_{11}	K_{12}	K_{13}	K_{21}	K_{22}	K_{23}	K_{31}	K_{32}	K_{33}
	m_{Kit}	0,333	0,333	0,333	0,333	0,333	0,333	0,333	0,333	0,333
	R_t	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Особа 1	R_{it}	10	10	9	10	9	7	9	10	8
	KK_{it}	0,333	0,333	0,300	0,333	0,300	0,233	0,300	0,333	0,266
	KF_i	0,322			0,288			0,299		
	P	0,909	Високий рівень							
Особа 2	R_{it}	7	8	6	8	7	9	10	10	10
	KK_{it}	0,233	0,266	0,200	0,266	0,233	0,300	0,333	0,333	0,333
	KF_i	0,233			0,266			0,333		
	P	0,832	Достатній рівень							
Особа 3	R_{it}	9	10	8	7	6	8	7	6	5
	KK_{it}	0,300	0,333	0,266	0,233	0,200	0,266	0,233	0,200	0,167
	KF_i	0,299			0,233			0,200		
	P	0,732	Задовільний рівень							
Особа 4	R_{it}	7	6	5	6	5	4	5	4	3
	KK_{it}	0,233	0,200	0,167	0,200	0,167	0,133	0,167	0,133	0,100
	KF_i	0,200			0,166			0,133		
	P	0,499	Незадовільний рівень							

Джерело: авторська розробка.

Джерело: авторська розробка.

Рис. 4. Рівні загальних, професійних й фахових компетентностей осіб, що тестувалися (Варіант 1)

Таблиця 3

Вихідні дані й результати кількісного оцінювання рівнів ключових компетентностей особи за факторами (видами) й критеріями (Варіант 2)

Фактори	F _i	F ₁	F ₂	F ₃	F ₄	F ₅	F ₆	F ₇	F ₈	
	m _{F_i}	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125
	R _t	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Критерій: знання	m _{Ki1}	0,4	0,5	0,6	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	
	R _{i1}	9	10	7	10	10	9	7	9	
	KK _{i1}	0,36	0,50	0,42	0,20	0,20	0,18	0,14	0,36	
навички	m _{Ki2}	0,3	0,3	0,3	0,6	0,2	0,2	0,2	0,3	
	R _{i2}	6	9	6	9	8	8	6	8	
	KK _{i2}	0,18	0,27	0,18	0,54	0,16	0,16	0,12	0,24	
ставлення	m _{Ki3}	0,3	0,2	0,1	0,2	0,6	0,6	0,6	0,3	
	R _{i3}	8	10	6	10	10	10	9	10	
	KK _{i3}	0,24	0,20	0,06	0,20	0,60	0,60	0,54	0,30	
Види	KF _i	0,098	0,121	0,083	0,118	0,120	0,118	0,100	0,113	
Сумарний рівень	P	0,869	Достатній рівень							

Джерело: авторська розробка.

Аналіз результатів дослідження (рис. 5) показав, що знання особи переважають у мовній компетентності, навички – у цифровій, а ставлення – у особистій, громадянській та підприємницькій. В математичній компетентності ставлення та навички мають низькі значення. Також низькі значення мають знання та навички у особистій, громадянській та підприємницькій компетентностях.

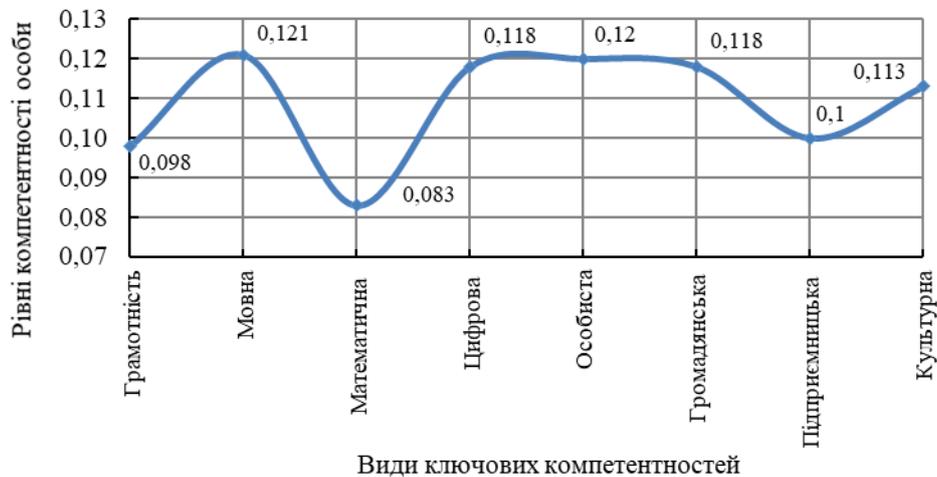

Джерело: авторська розробка.

Рис. 5. Рівні ключових компетентностей особи за критеріями: знання, навички, ставлення (Варіант 2)

Рівні ключових компетентностей особи за видами (рис. 6) свідчать про те, що кращі показники досліджувана особа має у мовній, цифровій, особистій, громадянській та

культурній компетентностях, гірші – у математичній. Сумарний кількісний рівень компетентності складає 0,869, що відповідає рівню «Достатній».

Джерело: авторська розробка.

Рис. 6. Рівні ключових компетентностей особи за видами з урахуванням впливу критеріїв (Варіант 2)

Отже, навіть такі результати аналізу дозволяють зробити відповідні висновки щодо особливостей компетентнісного рівня досліджуваної особи. Практичне застосування розробленого способу кількісного оцінювання рівня компетентності людини показала, що за його допомогою можна вирішувати цілий комплекс дослідницьких задач, таких як:

- визначати рівень загальних, професійних, фахових, ключових та ін. компетентностей людини та здійснювати порівняння таких рівнів в групі людей;
- визначати, якою мірою в кількісному вимірі людина володіє тою чи іншою структурною складовою компетентності;
- встановлювати рівні знань, навичок та ставлень за кожним видом ключової компетентності особи;
- за допомогою вагових коефіцієнтів віддавати перевагу тим чи іншим видам компетентностей та критеріям, що їх характеризують, залежно від завдань дослідження;
- змінювати параметри тестових або творчих завдань, рівні сформованості, їх питому вагу в блоці та інші критерії.

Слід зазначити, що всі розрахунки за способом кількісного оцінювання рівня компетентностей (компетентнісного потенціалу) особи можуть здійснюватися автоматично з можливістю наочного відображення результатів. Особливістю розробленого способу є його багатоваріантність, яка визначається як кількістю й вагомістю факторів і критеріїв вихідної моделі оцінювання, так і якісним їх складом, тобто видами компетентностей та переліком умінь, здатностей, творчих навичок та інших здібностей особистості, що оцінюються. Зрозуміло, що результати кількісного оцінювання рівня компетентнісного потенціалу особи залежить від якості виконання компетентнісних завдань в процесі тестування.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Спосіб кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи є оригінальною авторською розробкою, публікується вперше і дозволяє кількісно оцінювати рівні компетентностей особи будь-яких видів. Основне призначення способу – визначити в кількісному вимірі рівень відтворення компетентнісного потенціалу особи після проходження відповідних заходів з відтворення й оцінити їх ефективність. Спосіб може також застосовуватися під час

поглиблених співбесід при прийнятті на роботу працівників різних спеціальностей, для поточної атестації і переатестації персоналу, проведення конкурсів на заміщення посад, в оперативному оцінюванні компетентностей працівників, в процесі незалежного оцінювання знань та інших заходів. Метод експертних оцінок, застосований в кваліметричній факторно-критеріальній моделі, що покладена в основу способу кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи, дозволяє визначати тенденції впливу критеріїв і факторів на очікуваний результат дослідження.

Спосіб кількісного оцінювання є адаптивним до вихідних даних загалом, дозволяє варіювати кількістю факторів і критеріїв, що забезпечують їх, а також ваговими коефіцієнтами залежно від поставленої мети дослідження. Це вказує на певну універсальність системи і широкі можливості щодо її застосування. Так, кількість компетентнісних завдань N_i для тестування і максимальна оцінка R_i за кожний тест може бути не однакою за видами компетентностей. Також питома вага компетентнісних завдань може бути не однакою між компетентностями. Кількість і види компетентностей (факторів) F_i , критеріїв K , що їх забезпечують, та їх вагові коефіцієнти m_{Fi} , m_{Ki} також не є сталими і визначаються відповідно до мети дослідження. Діапазони оціночних рівнів компетентностей – якісні й кількісні – встановлюються для кожного конкретного оцінювання у відносних одиницях в межах 1,00–0,01.

Спосіб кількісного оцінювання є простим до застосування, легко програмується і реалізується засобами інтерактивних онлайн-платформ навчання, електронного тестування, штучного інтелекту та будь-якої автоматизованої системи управління електронним навчанням / оцінюванням типу Moodle або табличного процесора Microsoft Office Excel, що дозволяє подавати результати розрахунків у формі таблиць, графіків, гістограм та діаграм. Наочне подання результатів дослідження дає можливість їх аналізувати, співставляти, порівнювати, демонструвати, робити висновки та інше.

Інструментами способу кількісного оцінювання можна визначати рівні сформованості, наприклад, кожної ключової компетентності за трьома показниками – знання, навички та ставлення. В свою чергу, знання характеризує репродуктивний рівень сформованості, на якому визначається здатність зрозуміти, перетворити, перефразувати, інтерпретувати та застосовувати відомості. Навички характеризують варіативно-конструктивний рівень, де встановлюється здатність визначати суттєві деталі та уміння винаходити та розрізняти компоненти, складові, їх перетворювати, трансформувати та узагальнювати. Ставлення характеризують творчий, вищий рівень сформованості компетентності, на якому оцінюється здатність визначати цінність чи можливість ефективно використовувати інформацію, її оцінювати та створювати нову.

Напрямами подальших досліджень можуть бути застосування розробленого способу щодо кількісного оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи в царині трансверсальних компетентностей та компетентності сталого розвитку.

References

1. Bazylevych, V. D., Lukashova, O. P. (2019). Sutnist ta osoblyvosti vidtvorennia intelektualnoho kapitalu v Ukraini [The essence and peculiarities of reproduction of intellectual capital in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu = Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, Vol. 28, Part 1, P. 25–31. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/28_1_2019ua/6.pdf [in Ukrainian].

Література

1. Базилевич В. Д., Лукашова О. П. Сутність та особливості відтворення інтелектуального капіталу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 28, Ч. 1. С. 25–31. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/28_1_2019ua/6.pdf.

2. Burlan, S. A., Katkova, N. V. (2019). Rozkryttia informatsii pro intelektualnyi kapital u zvitnosti pidpriemstva [Disclosure of information about intellectual capital in enterprise reporting]. *Biznes Inform = Business Inform*, № 2, P. 354–361. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-2_0-pages-354_361.pdf [in Ukrainian].
2. Бурлан С. А., Каткова Н. В. Розкриття інформації про інтелектуальний капітал у звітності підприємства. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 354–361. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-2_0-pages-354_361.pdf.
3. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
4. Gorodianska, L. V. (2022). *Struktura vidtvorennia intelektualnoho potentsialu liudyny: innovatsiinyi aspekt* [Structure of reconstitution of the human intellectual potential: innovative aspect]. *Osvitnia analityka Ukrainy: naukovo-praktychnyi zhurnal = Educational analytics of Ukraine: a scientific and practical journal.*, Vol. 2 (18), P. 99–111. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/24921> [in Ukrainian].
4. Городянська Л. В. Структура відтворення інтелектуального потенціалу людини: інноваційний аспект. *Освітня аналітика України: науково-практичний журнал*. 2022. Вип. 2 (18). С. 99–111. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/24921>.
5. Rashkevych, Yu. M. (2014). Bolonskyi protses ta nova paradyhma vyshchoi osvity: monohrafiia [The Bologna process and the new paradigm of higher education: a monograph]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniky. 168 p. URL: [https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/nauk%20method%20rada/BolonskyiProcessNewParadigm\(%D0%AE_%D0%A0%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87\).pdf](https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/nauk%20method%20rada/BolonskyiProcessNewParadigm(%D0%AE_%D0%A0%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87).pdf) [in Ukrainian].
5. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. 168 с. URL: [https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/nauk%20method%20rada/BolonskyiProcessNewParadigm\(%D0%AE_%D0%A0%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87\).pdf](https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/nauk%20method%20rada/BolonskyiProcessNewParadigm(%D0%AE_%D0%A0%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87).pdf).
6. Smahina, T. M. (2020). Karta realizatsii kompetentnisnogo potentsialu v osvitnomu protsesi [Map of realization of competence potential in the educational process]. *Narodna osvita: elektronne naukove fakhove vydannia = Public education: electronic scientific publication*, Vol. 2 (41). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6174 [in Ukrainian].
6. Смагіна Т. М. Карта реалізації компетентнісного потенціалу в освітньому процесі. *Народна освіта: електронне наукове фахове видання*. 2020. Вип. 2 (41). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6174.
7. Bibik, N. M. (2015). Perevahy i ryzyky zaprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhodu v shkilnii osviti [Advantages and risks of introducing the competence approach in school education]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal = Ukrainian Pedagogical Journal*, № 1, P. 47–58. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9772/1/10-35-1-PB%20%281%29.pdf> [in Ukrainian].
7. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 47–58. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9772/1/10-35-1-PB%20%281%29.pdf>.
8. Vashchenko, L. M. (2017). Problemy naukovoho analizu innovatsiinoho rozvytku zahalnoi serednoi osvity [Problems of scientific analysis of innovative
8. Ващенко Л. М. Проблеми наукового аналізу інноваційного розвитку загальної середньої освіти. *Педагогічна освіта:*

- development of general secondary education]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika = Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy*, № 28, P. 4–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2017_28_3 [in Ukrainian].
9. Rudnitska, K. V. (2016). Sutnist poniat "kompetentnisnyi pidkhid", "kompetentnist", "kompetentsiia", "profesiina kompetentnist" u svitli suchasnoi osvithoi paradyhmy [The essence of the concepts "competence approach", "competence", "competence", "professional competence" in the light of the modern educational paradigm]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu = Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, Vol. 1 (38), P. 241–243. URL: <http://surl.li/eybqz> [in Ukrainian].
10. Furman, V. D., Tarelkina, M. O., Tytenko, S. V. (2020). Ohliad vykorystannia panelei analizu navchannia v osvithnikh systemakh [An overview of the use of learning analysis panels in educational systems]. *Stalyi rozvytok – KhKhI stolittia. Dyskusii 2020: kolektyvna monohrafiia = Sustainable development – 21st century. Discussions 2020: a collective monograph*. Kyiv: Nats. un-t "Kyievo-Mohylianska akademiia". P. 424–429. URL: <http://www.setlab.net/?view=Terelkina-Furman-Tytenko.pdf-2020> [in Ukrainian].
11. Key Performance Indicators, KPI. *IT enterprise*: веб-сайт. URL: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/key-performance-indicators-kpi>.
12. Petiukh, V. M., Voloboieva, I. O. (2019). Metodichni zasady otsiniuvannia kompetentnosti funktsionalnoho personalu banku [Methodological principles of assessing the competencies of the bank's functional staff]. *Efektivna ekonomika = Efficient economy*, № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7173> [in Ukrainian].
13. Velychko, O., Gordiyenko, T., Gaber, A. (2018). Comparative assessment of the competence of experts in the field of higher education by different methods. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, Vol. 5, № 3 (95), P. 25–32. URL: https://www.researchgate.net/publication/328568304_Comparative_assessment_of_the_competence_of_experts_in_the_field_of_higher_education_by_different_methods.
- теорія і практика. *Психологія. Педагогіка*. 2017. № 28. С. 4–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2017_28_3.
9. Рудніцька К. В. Сутність понять "компетентнісний підхід", "компетентність", "компетенція", "професійна компетентність" у світлі сучасної освітньої парадигми. *Науковий вісник ужгородського університету*. 2016. Вип. 1 (38). С. 241–243. URL: <http://surl.li/eybqz>.
10. Фурман В. Д., Тарелкіна М. О., Титенко С. В. Огляд використання панелей аналізу навчання в освітніх системах. *Сталий розвиток – XXI століття. Дискусії 2020: колективна монографія*. Київ: Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", 2020. С. 424–429. URL: <http://www.setlab.net/?view=Terelkina-Furman-Tytenko.pdf-2020>.
11. Key Performance Indicators, KPI. *IT enterprise*: веб-сайт. URL: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/key-performance-indicators-kpi>.
12. Петюх В. М., Волобоєва І. О. Методичні засади оцінювання компетентностей функціонального персоналу банку. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7173>.
13. Velychko O., Gordiyenko T., Gaber A. Comparative assessment of the competence of experts in the field of higher education by different methods. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2018. Vol. 5. № 3 (95). P. 25–32. URL: https://www.researchgate.net/publication/328568304_Comparative_assessment_of_the_competence_of_experts_in_the_field_of_higher_education_by_different_methods.

14. Luniachek, V. E., Ruban, N. P., Kravchuk, N. L. (2020). Otsiniuvannia sformovanosti kompetentnosti v sferi okhorony i zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti u pratsivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity zasobamy kvalimetrii [Assessment of the formation of competence in the field of protection and protection of intellectual property rights among employees of general secondary education institutions by means of qualitative methods]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity = Problems of engineering and pedagogical education*, № 67, P. 108–119. <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2020-67-108-119> [in Ukrainian].
14. Лунячек В. Е., Рубан Н. П., Кравчук Н. Л. Оцінювання сформованості компетентності в сфері охорони і захисту прав інтелектуальної власності у працівників закладів загальної середньої освіти засобами кваліметрії. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2020. № 67. С. 108–119. <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2020-67-108-119>.
15. Martynets, L. A. (2019). Faktorno-kryterialna model yak osnova otsiniuvannia parametriv upravlinnia osvitim seredovyschem profesiinoho rozvytku vchyteliv [The factor-criterion model as a basis for evaluating the parameters of the management of the educational environment for the professional development of teachers]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchyi yi zahalnoosvitnii shkolakh = Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, № 65, Vol. 1, P. 53–56. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/65/part_1/13.pdf [in Ukrainian].
15. Мартинець Л. А. Факторно-критеріальна модель як основа оцінювання параметрів управління освітнім середовищем професійного розвитку вчителів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 65. Т. 1. С. 53–56. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/65/part_1/13.pdf.
16. Kapustin, I. V. (2014). Vyznachennia rivnia sformovanosti okremykh skladovykh monitorynhovoi kompetentnosti kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z vykorystanniam faktorno-kryterialnoi modeli [Determining the level of formation of individual components of the monitoring competence of heads of general educational institutions using the factor-criterion model]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky = Scientific notes of the department of pedagogy*, Vol. 34, P. 95–105. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/issue/view/243> [in Ukrainian].
16. Капустін І. В. Визначення рівня сформованості окремих складових моніторингової компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів з використанням факторно-критеріальної моделі. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 34. С. 95–105. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/issue/view/243>.
17. Litkevych, A. M. (2020). Praktychni aspekty vykorystannia modeli systemy upravlinnia rozvytkom konkurentospromozhnosti zakladu zahalnoi serednoi osvity [Practical aspects of the use of the management system model for the development of the competitiveness of the institution of general secondary education]. *ScienceRise: Pedagogical Education*, № 1 (34), P. 54–60. URL: https://journals.uran.ua/sr_edu/article/view/193192 [in Ukrainian].
17. Літкевич А. М. Практичні аспекти використання моделі системи управління розвитком конкурентоспроможності закладу загальної середньої освіти. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2020. № 1 (34). С. 54–60. URL: https://journals.uran.ua/sr_edu/article/view/193192.
18. Melnyk, O. M., Lytvynova, S. H., Zaiets, S. V. (2023). Otsiniuvannia yakosti elektronnykh zasobiv [Evaluation of the quality of electronic resources]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity = Problems of engineering and pedagogical education*, № 69, P. 108–119. <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-69-108-119> [in Ukrainian].
18. Мельник О. М., Литвинова С. Г., Заєць С. В. Оцінювання якості електронних засобів. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2023. № 69. С. 108–119. <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-69-108-119>.

navchalnykh kursiv dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv [Evaluation of the quality of electronic educational courses for higher educational institutions]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia = Information technologies and teaching aids*, № 1 (93), P. 117–134. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/5032> [in Ukrainian].

19. Spirin, O. M., Kolos, K. R. (2020). Tekhnolohiia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia studentiv v umovakh karantynu na osnovi platformy MOODLE [Technology for organizing distance learning of students in quarantine conditions based on the MOODLE platform]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia = Information technologies and teaching aids*, № 5 (79), P. 29–58. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4090> [in Ukrainian].

20. Zaichko, O. P., Kruhlyi, D. V., Tytenko, S. V. (2020). Heneratsiia bahatovariantnykh testovykh zavdan na bazi ontolohichnoho opysu u navchalnykh systemakh z vykorystanniam mobilnykh prystroiv [Generation of multivariate test tasks based on ontological description in educational systems using mobile devices]. *Stalyi rozvytok – KhKhI stolittia. Dyskusii 2020: kolektyvna monohrafiia = Sustainable development – 21st century. Discussions 2020: a collective monograph*. Kyiv: Nats. un-t "Kyievo-Mohylianska akademiia". P. 448–453. URL: <https://fatcat.wiki/release/4ekehkbo4ndavb4r5ozzn6leju> [in Ukrainian].

електронних навчальних курсів для вищих навчальних закладів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. № 1 (93). С. 117–134. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/5032>.

19. Спірін О. М., Колос К. Р. Технологія організації дистанційного навчання студентів в умовах карантину на основі платформи MOODLE. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. № 5 (79). С. 29–58. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4090>.

20. Заїчко О. П., Круглий Д. В., Титенко С. В. Генерація багатоваріантних тестових завдань на базі онтологічного опису у навчальних системах з використанням мобільних пристроїв. *Сталий розвиток – XXI століття. Дискусії 2020: колективна монографія*. Київ: Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", 2020. С. 448–453. URL: <https://fatcat.wiki/release/4ekehkbo4ndavb4r5ozzn6leju>.

УДК 338.24

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.9

Микола В. Давидюк

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна

**СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ
ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ**

Стаття присвячена систематизації підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій. Обґрунтовано роль сільських територій: як базису ведення сільського господарства та добробуту сільського населення; як фактору інтенсифікації аграрного виробництва та підґрунтя реалізації однієї з Цілей сталого розвитку (Подолання голоду) через забезпечення продовольчої безпеки; як об'єкту цілеспрямованого впливу з боку держави і приватного сектору та фундаменту національної конкурентоспроможності. Досліджено та узагальнено сучасні нормативно-правові та наукові підходи щодо трактування категорій «сільські території», «сталій розвиток», «сталій розвиток сільських територій». На підставі проведеного аналізу запропоновано та обґрунтовано авторське визначення поняття «сільські території» як історично та природно сформованої багатофункціональної системи, що включає в себе географічний простір з природними умовами та ресурсами (матеріальними та нематеріальними), сільськими населеними пунктами відповідно до адміністративно-територіального устрою (селами, селищами, хуторами, а можливо й малими містечками), де у переважній більшості проживає сільське населення, що займається диверсифікованою господарською діяльністю (як сільськогосподарськими видами діяльності, так і несільськогосподарськими (наприклад, сільський туризм, надання деяких промислових та інших послуг тощо), комунікації, а також відповідні міжселенські території (ті, що знаходяться поза межами сільських населених пунктів, але не відносяться в силу їх сільськогосподарського призначення, природно-історичного значення чи інших причин до міських територій). Окреслено структурні складові сільських територій. Обґрунтовано сутність сталого розвитку сільських територій, виокремлено ряд ключових проблем сталого розвитку останніх, поглиблених воєнними діями на території нашої держави. Наголошено на необхідності розробки відповідних механізмів та закріплення на законодавчому рівні (у якості закону, а не підзаконних актів) відповідної стратегії сталого розвитку сільських територій.

Ключові слова: *сільські території; сталій розвиток; концепція сталого розвитку; сталій розвиток сільських територій; сільський розвиток.*

Mykola V. Davydyuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

**SYSTEMATIZATION OF APPROACHES TO THE RESEARCH
OF THE CONCEPTUAL AND CATEGORICAL FRAMEWORK
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS**

The article is devoted to the systematization of approaches to the research of the conceptual and categorical framework of sustainable development of rural areas. The role of rural areas is substantiated: as a basis for conducting agriculture and the well-being of the rural population; as a factor in the intensification of agricultural production and the basis for the implementation of one of the Sustainable Development Goals (End hunger) through ensuring food security; as an object of purposeful influence on the part of the state and the private sector and the foundation of national competitiveness. Modern legal and scientific approaches to the interpretation of the categories

"rural areas", "sustainable development", "sustainable development of rural areas" have been studied and summarized. On the basis of the conducted analysis, the author's definition of the concept of "rural areas" as a historically and naturally formed multifunctional system, which includes a geographical space with natural conditions and resources (material and immaterial), rural settlements in accordance with the administrative-territorial system (villages, hamlets and possibly small towns), where the overwhelming majority of the rural population lives, engaged in diversified economic activities (both agricultural and non-agricultural activities (for example, rural tourism, provision of some industrial and other services, etc.), communications, as well as relevant inter-village areas (those that are outside the boundaries of rural settlements, but do not belong to urban areas due to their agricultural purpose, historical significance, or other reasons). The structural components of rural areas are outlined. The essence of the sustainable development of rural areas is substantiated, a number of key problems of the sustainable development of the latter, deepened by military actions on the territory of our state, are singled out. The need to develop appropriate mechanisms and establish at the legislative level (as a law, not by-laws) an appropriate strategy for the sustainable development of rural areas was emphasized.

Keywords: rural areas; sustainable development; concept of sustainable development; sustainable development of rural areas; rural development.

Постановка проблеми. Сучасні напрями розвитку суспільства в усьому світі неможливі без подолання натеper гострої суперечності між необхідністю раціонального та ощадливого використання наявних природних благ і ресурсів планети та ростом економічного та соціального благополуччя населення. До цієї суперечності додаються проблеми продовжуваного стрімкого росту народонаселення земної кулі, значної кількості малорозвинених країн, зростання бідності та голоду, дефіциту продовольства та водних ресурсів для споживання тощо. Вирішити цю проблематику, створивши баланс між екологічним, соціальним та економічним чинниками сучасного глобального розвитку соціуму, покликана підтримана усіма країнами-учасницями ООН концепція сталого розвитку, відповідно до якої людство має «забезпечити задоволення потреб сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [11], а також дотримуватися «соціально-відповідальної поведінки з боку суспільства, держави і бізнес-спільноти» [24].

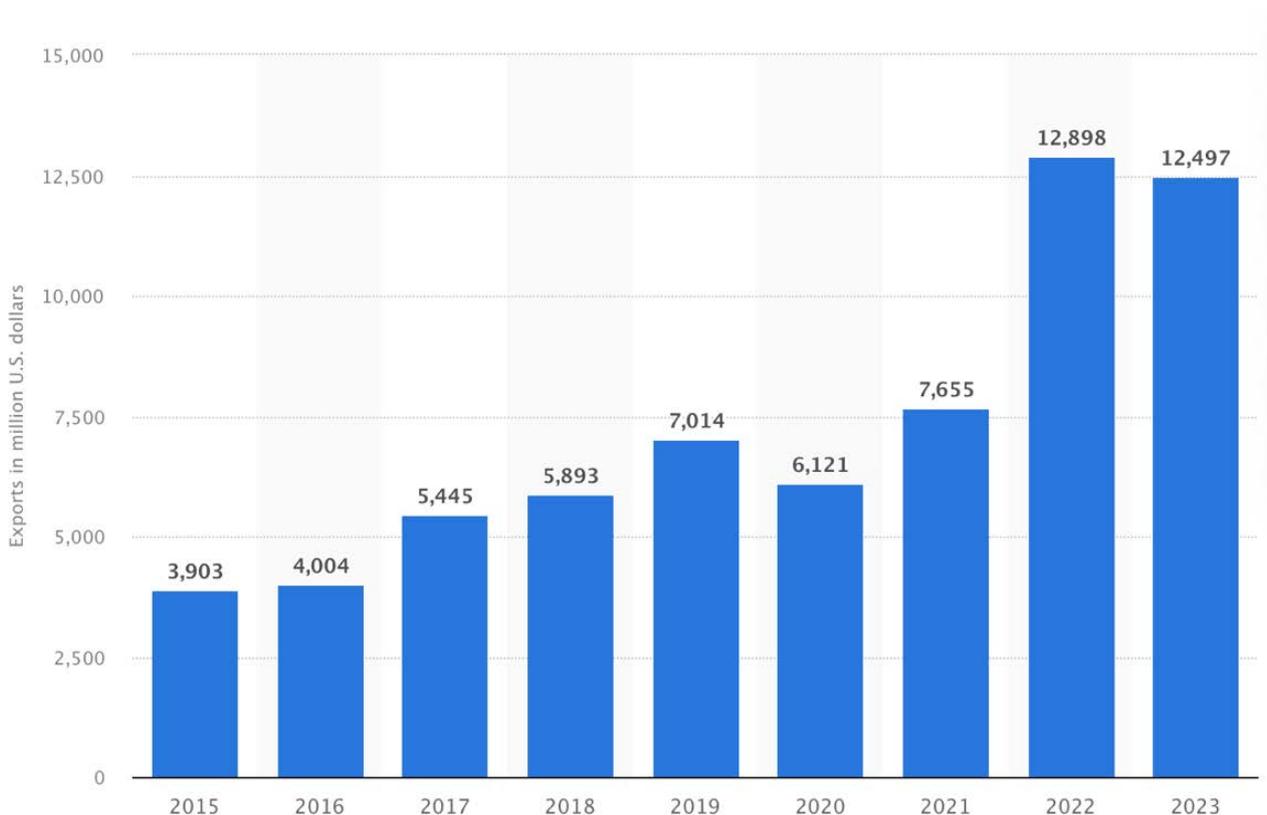
Концепція сталого розвитку передбачає певні обмеження, що накладаються сучасним станом технологій і суспільного устрою на природні ресурси та здатність біосфери поглинати наслідки людської діяльності. Оскільки технологією і соціальною організацією можна керувати та вдосконалювати, щоб прокласти шлях до нової ери економічного зростання, відтак сталий розвиток вимагає задоволення базових потреб усіх і надання всім можливості реалізувати свої прагнення до кращого життя, що забезпечить подолання широкомасштабної бідності, яка є каталізатором екологічних та інших катастроф [8, с. 131].

У 2015 році країни-учасниці ООН на Генеральній Асамблеї ухвалили підсумковий документ під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», в якому до виконання на наступні 15 років окреслено 17 Глобальних цілей або Цілей сталого розвитку (ЦСР) таких як подолання бідності, подолання голоду, міцне здоров'я, якісна освіта, гендерна рівність, доступна та чиста енергія, інновації та інфраструктура, гідна праця та економічне зростання та інші цілі [16, с. 14]. Україна у 2019–2020 рр. підтримала досягнення ЦСР: Президент України – через указ №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [39], Кабінет Міністрів України – через внесення змін до Регламенту Кабінету Міністрів України, відповідно до 3 параграфу якого

тепер при розробці та реалізації державної політики Глобальні цілі мають обов'язково враховуватись [35].

Однією з ключових ЦСР є подолання голоду, втілення якої передбачає покінчити з голодом, досягти продовольчої безпеки та поліпшення харчування, а також сприяти сталому розвитку сільського господарства, зокрема, приділяє особливу увагу росту інвестицій (у тому числі шляхом посилення міжнародного співробітництва) у сільську інфраструктуру, сільськогосподарські дослідження та дорадчі послуги, розвиток технологій і банків генів рослин і тварин з метою зміцнення виробничого потенціалу сільського господарства в країнах, що розвиваються, а також зменшенню диспропорцій та розривів розвитку між сільськими та міськими районами (на момент ухвалення ЦСР приблизно 2,8 мільярда людей у світі не мали доступу до сучасних енергетичних послуг, а понад 1 мільярд не мали доступу до електроенергії). Слід зазначити, що здебільшого ця проблематика припадає на сільську місцевість, де відсутність доступу до сучасних енергетичних послуг негативно впливає на продуктивність, рівень освіти і навіть здоров'я і, зрештою, поглиблює пастку бідності [14].

В Україні частка сільського населення складає близько 31% [43, с. 15], а сільськогосподарські (с/г) угіддя займають до 70 % від загального земельного фонду або 41310,9 тис. га [43, с. 47]. Частка сільськогосподарських товарів (у більшій мірі зерна) станом на 2023 рік у зовнішньоторговельному обороті товарів була найбільшою та склала 21,8 млрд доларів або 60,5% [42], з них до Європейського Союзу експортовано на суму майже 12,5 мільярда доларів США (рис. 1), порівняно з 12,9 мільярда доларів США у 2022 році [4].

Джерело: [4].

Рис. 1. Обсяг експорту сільськогосподарської продукції з України до Європейського Союзу у період з 2015 по 2023 роки, млн доларів США

Навіть в умовах війни, незважаючи на транспортну блокаду та фізичне руйнування сільськогосподарської інфраструктури, Україна є гарантом продовольчої безпеки, оскільки забезпечує продовольством 400 мільйонів людей у світі та залишається ключовим гравцем на експортних ринках зерна та соняшникової олії (понад 10% міжнародної торгівлі) [3; 5]. У 2023 році наша держава продала 16,1 млн т пшениці, понад 26,2 млн т кукурудзи та близько 6 млн т соняшникової олії у 65, 80 та 130 держав світу відповідно [28]. Більш того, до 2030 року стратегія розвитку аграрного сектору України має на меті забезпечити продовольчу безпеку для 1 мільярда людей у всьому світі [18, с. 3]. Наразі вітчизняний аграрний сектор економіки гарантує не лише продовольчу безпеку нашої держави, а й може суттєво вплинути на парадигму глобального позитивного вирішення ЦСР номер 2 – подолання голоду, оскільки Україна вже посідає вагомe місце серед глобальних експортерів продовольства на міжнародному рівні.

Отже, подальший розвиток сільського господарства та, відповідно, покращення добробуту сільського населення та сільської інфраструктури, а особливо у повоєнний період, потребує розробки комплексних заходів та нових підходів до реалізації потенціалу сільських територій нашої держави. Саме сільські території (СТ) є базисом для ведення сільського господарства, а селяни – ключовим фактором для інтенсифікації аграрного виробництва [45, с. 100]. Крім того, відповідно до проєкту Концепції сільського розвитку до 2030 року головною компонентою у побудові ефективної аграрної сфери держави є «комплексний розвиток сільських територій, спрямований на стабільне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва, поліпшення умов праці та проживання населення, збереження природного середовища» [41]. Володіючи економічним, природним, культурно-історичним, трудовим, інноваційним потенціалами СТ як об'єкт цілеспрямованого впливу з боку держави та приватного сектору являється фундаментом національної конкурентоспроможності.

Враховуючи прагнення України до вступу до Європейської спільноти, а також необхідні на цьому шляху законодавчі, інституціональні, соціально-економічні зміни задля адаптації до вимог з боку європейських партнерів, дослідження теоретичних підходів до сталого розвитку вітчизняних сільських територій з метою їх практичного втілення компетентними органами влади та підприємствами, що розташовані у сільській місцевості, вбачаються вкрай актуальними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням сутності поняття «сільські території», їх функцій та завдань розвитку присвячені наукові праці таких зарубіжних та вітчизняних вчених як R.P. Souza [15], E. Guinjoan, A. Badia, A.F. Tulla [7], М.О. Барановський, О.В. Барановська [20], І.З. Сторонянська, І.Р. Залуцький, Х.О. Патицька [44], О. Павлов [30], В.В. Бойко [22], Н.Л. Хомюк [46], Р. Корінець [26], О.В. Штепа [47] та інші. Проблематикою категорії «сталий розвиток» займалися E. Holden, K. Linnerud, D. Banister [8], F.A.N. Valverde, E.C. Garcia, J.A.C. Perez [19], М.О. Соколов [45], Д.С. Богданов [21], І.В. Перезова, М.В. Поленкова [31], В.С. Загорський, Є.М. Борщук [23], інші вчені. Науковий доробок з питань стану, концептуальних засад, стратегії сталого розвитку сільських територій належить С. Bryant, D. Granjon [2], F.C. Mihai, C. Iatu [10], Ю.О. Лупенку, М.Й. Маліку, О.Г. Булавці [27], М.О. Кизиму, О.Ю. Поляковій, В.Є. Хаустовій [25], О.В. Надоші [29], Л.О. Зайцевій [24]. Не зменшуючи цінність та ґрунтовність наявних наукових напрацювань, зазначимо, що питання дослідження понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій є недостатньо висвітленими, більшість наукового доробку присвячено або дефініції сталого розвитку, або сутнісній характеристиці та функціям сільських територій як таких. Також багато напрацювань стосується довоєнного періоду, тому важливо здійснити систематизацію

підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій України, враховуючи воєнний фактор впливу та можливості повоєнного відновлення цих територій.

Мета дослідження полягає у визначенні сутності та систематизації підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій, ключових викликів їх сталого розвитку у контексті повоєнного відновлення України.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Як вже зазначалося раніше, на с/г угіддя в нашій країні припадає близько 70% від всієї загальної площі, відтак говорити про надважливість оптимального використання наявного потенціалу сільських територій для зростання добробуту як сільського населення, так і народу України в цілому не доводиться. Якість вітчизняного продовольства вже давно зарекомендувала себе на міжнародних ринках, що підтверджують статистичні дані експорту [43], проте розвиток сільських територій не можна прив'язувати лише до ведення с/г господарства. Він має органічно поєднуватися із комплексним інтегрованим розвитком усіх сфер життя селянина: економічної (отримання найбільш можливого сукупного доходу за умови дбайливого ставлення й примноження наявного інтегрованого капіталу та зростання виготовлення конкурентоздатних товарів і надання послуг), екологічної (збереження природи, біологічних систем, сприяння їх самовідтворенню), соціальної (створення безпечних гідних соціальних умов, ріст добробуту населення, подолання бідності, зростання якості життя соціуму [41], що й лежить в основі Цілей сталого розвитку, прийнятих ООН та підтриманих Україною як її учасником.

Формування концептуальних засад, стратегій, завдань, механізмів сталого розвитку СТ України неможливе без чіткого розуміння сутності ключових категорій, що, власне, й визначають саму можливість ефективного управління розвитком сільських територій як об'єкту втілення таких стратегій, механізмів, вирішення поставлених завдань у практичній площині. Тому зосередимо свою увагу на розкритті сутності ключових дефініцій понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій та подальшої систематизації підходів до його вивчення.

Ключовими поняттями у дослідженні сталого розвитку сільських територій виступають дві дефініції: сільські території та сталий розвиток. На базі них формується єдине комплексне багатоаспектне поняття «сталий розвиток сільських територій».

Територія згідно з Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» являє собою частину земної поверхні, включаючи повітряний простір та надра під нею у певних кордонах, з визначеним географічним розташуванням, природними і створеними людьми ресурсами та умовами [36]. Що ж стосується законодавчо закріпленого тлумачення саме «сільської території», то на сьогодні його не існує. Спробою дати нормативно-правове визначення цієї категорії на рівні закону був законопроект «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості», відповідно до якого під сільською розуміли територію, де у загальній структурі населення частка сільського перевищує 15–50%. Вона, у свою чергу розподіляється на чітко виражену сільську місцевість (у загальній структурі частка сільського населення становить більше 50%) та, власне, сільську місцевість (частка сільського населення становить від 15 до 50%) [40].

Натомість законодавець часто замість або поряд з лексемою «сільські території» вживає поняття «сільська місцевість». Так, Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» поки єдиний закон, що надає визначення сільській місцевості як «території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови» [37]. На наш погляд, такий підхід до трактування СТ є доволі обмеженим, оскільки по суті зводить сутність життя селян на таких територіях лише

до праці з землею, нехтуючи несільськогосподарськими видами діяльності, сільським туризмом та іншими аспектами багатофункціонального сільського буття.

Ще одне трактування СТ, але саме «у несприятливих умовах» міститься у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, згідно якого до сільських територій віднесено територіальні громади з густотою сільських мешканців менше 15 осіб на 1 км², відстань до найближчого міста(-т) від 50 тисяч населення становить 40 кілометрів або близько 30 хвилин автомобільної їзди. Зменшення показника чисельності населення на цих територіях склало більше 30% за 2008–2018 роки [32]. Відповідно до такого тлумачення взагалі не зрозуміло, що саме тоді вважати сільською територією «у нормальних умовах», а сам термін занадто «вузький» та обмежується лише територіальними громадами.

Щодо інших нормативних документів, як наприклад, Концепція розвитку сільських територій до 2025 року (2015 р.) [38], Національної економічної стратегії на період до 2030 року (2021 р.) [34], Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року (в редакції від 2013 р.) [33], Концепції сільського розвитку до 2030 року (проект розпорядження Кабміну України, 2020 р.) [41], то сільська територія та сільська місцевість вживаються як рівнозначні, тобто можуть вважатися синонімічними. Варто зауважити, що сама їх суть у наведених правових джерелах не розкривається.

Відсутність чітко визначеного офіційного тлумачення СТ в Україні дає поштовх вченим використовувати вже розроблену логічно обґрунтовану методологію їх виокремлення Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зі списком конкретних показників [9; 12; 20]. Відповідно до критеріального підходу ОЕСР в ідентифікації сільських територій головними показниками віднесення тієї чи іншої території до сільської є густота населення до 150 осіб/км², а також частка такого населення у порівнянні з міським. Іншими словами, сільські території або сільський район включає в себе населення, територію, а також ресурсну базу невеличких населених пунктів та суспільний ландшафт поза межами безпосередньої економічної активності великих міських центрів [44, с. 21]. Недоліком, на наш погляд, такого трактування СТ є недостатнє врахування господарської активності певних територій, а також нюансів розміщення людей на територіях. Тим не менш, така ідентифікація сільських територій широко використовується країнами ЄС.

Відсутність юридичної визначеності підходів до категорії сільських територій компенсується значним науковим доробком вітчизняних та зарубіжних вчених з приводу їх тлумачення. Систематизація підходів щодо проблематики визначення категорії СТ наведена у табл. 1.

Таблиця 1

Сучасні підходи до трактування дефініції «сільські території»

Джерело (Автор/Організація /Нормативний акт)	Зміст дефініції «сільські території»	Підхід
1	2	3
Організація економічного співробітництва та розвитку, 2003 рік (внесено зміни в 2017 р.)	території з густотою населення до 150 осіб/км ² . Сільські території або сільський район включає в себе населення, територію, а також ресурсну базу невеличких населених пунктів та суспільний ландшафт поза межами безпосередньої економічної активності великих міських центрів [44, с. 27; 13]	Критеріальний

Продовження табл. 1

1	2	3
Законопроект «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості», 2005 р.	«території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови» [40]	Просторово-виробничий
Павлов О. І., 2010 р.	сегмент простору, географічне середовище, антропогенний ландшафт, «...розвиток якого відбувається за часовими параметрами», що включає в себе сукупність природних умов та ресурсів та є антропосферою державної території з економічними, соціальними та політичними властивостями [30, с. 26]	Системно-структурний
Бойко В. В., 2015 р.	«...багатофункціональна соціально-економічна структура, складовими елементами якої є природно-екологічний, адміністративно-управлінський, господарсько-виробничий та соціокультурний сектори, що функціонують на засадах автономних взаємозв'язків з метою задоволення потреб та інтересів сільського населення, підвищення рівня його добробуту, подолання диспропорцій регіонального розвитку та формування сировинно-ресурсної бази для забезпечення продовольчої безпеки держави» [22, с. 66]	Структурно-секторальний
Богданов Д. С., 2017 р.	«складні природно-господарські територіальні системи, розвиток яких визначається, головним чином, ступенем зрілості внутрішньо-системних інтеграційних зв'язків природного, економічного, соціального середовищ та органів управління» [21].	Системний
Штепа О. В., 2017 р.	характеризує СТ у розрізі досягнення балансу, де центральним є «розвиток екосистеми – людини, бізнесу та природи» [47].	Збалансований
Statistics Division of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 2018 р.	Тракування СТ стосуються одного або більше з трьох вимірів, які характеризують відмінності між міськими та сільськими територіями: густота розселення (відображає ідею про те, що міські території – це ті, де проживає найбільше людей і де вони найбільш щільно заселені, тоді як сільські території є менш заселеними і менш щільно заселеними; земний покрив – це фізичний покрив землі, включаючи рослинність (як насаджену, так і природну), а також будь-які будівлі та споруди, створені людиною. Земний покрив відображає і визначає використання землі, яке пов'язане з діяльністю людини, що відбувається на ній; віддаленість до послуг (впливає на можливості	Просторово-критеріальний

Продовження табл. 1

1	2	3
	людей отримати доступ до ринків та державних послуг. Найчастіше вона виражається у труднощах фізичного пересування до місць, де ринки та послуги є більш доступними) [6, с. 18]	
Хомюк Н. Л., 2018 р.	«просторова соціально-економічна система, яка сформована на території поза межами міста, характеризується взаємодією і взаємозалежністю таких її складових підсистем, як природничі, соціально-трудова, фінансово-інвестиційні, матеріально-технічні, екологічні тощо, й яка розвивається під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників» [46, с. 118]	Системний
Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г., 2020 р.	«історично сформована у законодавчих межах системна сукупність, що знаходиться під юрисдикцією сільських рад і поєднує в собі адміністративно-територіальну (малі, середні сільські поселення та великі села) та територіально-функціональну приналежність (сільськогосподарське виробництво, переробка сільськогосподарської і промислової продукції, її зберігання та реалізація)» [27, с. 8]	Диференційований (системно-функціональний, системно-адміністративний, територіально-функціональний)
Кизим М. О., Полякова О. Ю., Хаустова В. Є. та ін. з [25], 2020 р.	«...певний земельний простір у складі з сільських населених пунктів (село або селище, або їх поєднання) та земель сільськогосподарського призначення (в межах і за межами населених пунктів), на якому проживає сільське населення (селяни), що зайняте у сільському господарстві, та (або) здійснює сільськогосподарську діяльність (виробництво, переробка, зберігання, реалізація сільськогосподарської продукції) у складі різних форм власності» [25, с. 70 – 71].	Просторово-виробничий
Перезовова І. В., Поленкова М. В., 2020 р.	Ототожнює СТ з сільським районом або регіоном, що «охоплює людей, територію та інші ресурси суспільного ландшафту і маленькі населені пункти за межами безпосередньої сфери економічної активності великих міських центрів; критерієм віднесення поселення до міста чи села є густина населення» [31, с. 71]	Критеріальний
Корінець Р., 2023 р.	«складна багатофункціональна соціальна, виробнича, екологічна система зі своїм просторово географічним середовищем, населення якої у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване переважно у межах окремого сільського населеного пункту зі своїм представницьким органом місцевого самоврядування (сільською радою), а також є просторовою	Диференційований (системно-виробничий, системно-адміністративний, просторово-територіальний)

Продовження табл. 1

1	2	3
	базою для розміщення виробничих та рекреаційних ресурсів, що є необхідним для життєдіяльності та розвитку населення, яке на ній проживає» [26, с. 22].	

Джерело: авторська розробка на основі [6; 13; 21; 22; 25–27; 30; 31; 40; 44; 46; 47].

Так, узагальнюючи різноманітні погляди вчених та організацій до трактування категорії СТ, можна констатувати, що є значна кількість підходів до систематизації сутності даного поняття. Серед переважаючих можна виокремити системний (розглядає СТ як систему чи системну сукупність, компоненти якої включають сільське населення, функції, підсистеми, інтеграційні зв'язки із зовнішнім середовищем) (О.І. Павлов, Д.С. Богданов, Н.Л. Хомюк) та диференційований підходи (комплексний підхід, що поєднує в собі виробничий, адміністративний, управлінський, просторовий підходи) (Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Булавка, Р. Корінець). Простежуючи розвиток поглядів на змістовну характеристику сільських територій за останні 20–25 років, можна стверджувати, що категорія СТ набула більш поглибленого виміру (від простого географічного простору, де проживає сільське населення – до комплексної інтегрованої виробничо-соціально-екологічної системи із власними завданнями, функціями та комунікаціями).

Отже, зважаючи на ключові характеристики, без яких неможливо уявити собі сільські території за сучасних умов глобального переходу цивілізованих країн світу до сталого розвитку усіх сфер життя, а саме: наявність сільського населення із значно меншим показником щільності його розселення порівняно з міським, розгляд СТ як інтегрованої системи або системної структури; територіальний географічний простір з повнотою наявних ресурсів та природних умов цього простору, можемо надати таке визначення сільських територій.

Під сільською територією розуміється історично та природно сформована багатофункціональна система, що включає в себе географічний простір з природними умовами та ресурсами (матеріальними та нематеріальними), сільськими населеними пунктами відповідно до адміністративно-територіального устрою (селоми, селищами, хуторами, а можливо й малими містечками), де у переважній більшості проживає сільське населення, що займається диверсифікованою господарською діяльністю (як сільськогосподарськими видами діяльності, так і несільськогосподарськими (наприклад, сільський туризм, надання деяких промислових та інших послуг тощо), комунікації, а також відповідні міжселенські території (ті, що знаходяться поза межами сільських населених пунктів, але не відносяться в силу їх сільськогосподарського призначення, природно-історичного значення чи інших причин до міських територій).

Слід зауважити, що СТ не є тотожністю до території, де ведуть виключно сільськогосподарську діяльність як вид економічної діяльності, оскільки галузевий підхід обмежує наукове коло досліджень їх змісту, хоча не відкидаємо фундаментальність існування сільських територій у тісному взаємозв'язку з агропромисловим комплексом.

До структурних складників СТ належать: сільське поселення (село, селище, невеличке місто), сільська об'єднана територіальна громада (ОТГ), сільськогосподарські підприємства та інші сервісні підприємства цієї території, органи місцевого самоврядування, громадські організації, сільськогосподарські угіддя, міжселенські території, соціально-виробнича та транспортна інфраструктури (рис. 2).

Джерело: удосконалено автором на основі [23].

Рис. 2. Структурні складники сільських територій

Якщо говорити, про співвідношення сільських територій з поняттями сільської місцевості, сільського району, сільських поселень, села, то погоджуємося з думкою М.О. Кизима, О.Ю. Полякової, В.Є. Хаустової [25, с. 70], що СТ більш широке поняття, а відтак може включати («поглинати») усі названі лексеми.

Ще однією ключовою дефініцією в межах нашого дослідження понятійно-категоріального апарату сталого розвитку СТ є, власне, саме поняття «сталий розвиток» (СР). Як вже згадувалося раніше, СР найчастіше пов'язують із концепцією сталого розвитку та Цілями сталого розвитку. В Україні це підтверджується діючою Концепцією розвитку сільських територій, згідно якої головна проблематика розвитку СТ лежить в площині застосування комплексного підходу до її розв'язання, «в основу якого закладаються принципи сталого розвитку» [38].

Під сталим розвитком розуміють послідовний процес, що забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних проблем, а також проблем, пов'язаних зі збереженням сприятливого навколишнього середовища і природних ресурсів для задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. У теорії екосистем стійкість – це здатність протистояти зовнішнім «шоковим» ситуаціям. Чим вище видове різноманіття екосистеми – тим більше варіантів розвитку, «ступенів свободи», тим вища її стійкість. Якщо брати до розгляду складні територіальні соціально-економічні системи (як наприклад, сільські території), то стійкість означає здатність ефективно виконувати свої функції за будь-якого впливу внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку. Існують різні ступені стійкості розвитку соціально-економічних систем, враховуючи їх природну основу. Виходячи з цього сталий розвиток можна представити як взаємодію трьох складових: «населення (соціум)» – «природа (екологія)» – «економіка». У концепції сталого розвитку ця тріада набуває нових пріоритетів: мета – добробут і майбутні покоління, основа – природно-екологічна система життєзабезпечення, а економіка є рушієм розвитку.

Економічна складова сталого розвитку націлена на ощадливе використання наявних ресурсів. Соціальна складова спрямована на збереження базового добробуту, соціальної

стабільності та культурного розмаїття. Для екологічної безпеки та забезпечення постійної продуктивності екосистем необхідно забезпечити стійкість природних систем, їх здатність до самовідновлення та адаптації до мінливих зовнішніх умов, адже біорізноманіття – це та валюта, яка забезпечує адаптивність екосистем та їхніх процесів [10].

Систематизація наукових підходів щодо визначення поняття «сталого розвитку» достатньо висвітлена у працях [29; 24], згідно яких науковці виділяють такі підходи як еволюційно-циклічний, системний, антропоцентричний, інфраструктурний, інституціональний та інші. Аналізуючи ці підходи, можна стверджувати, що сучасні трактування дефініції «сталий розвиток» відрізняються одне від одного різноспрямованістю розставлення акцентів на проблемах, увагу до яких хотіли б привернути їхні автори: зміна характеру економічного зростання, якість життя, захист довкілля, взаємовідносини розвинених країн і країн, що розвиваються, необхідність управління глобальними процесами, раціональне використання ресурсів, збалансованість сфер суспільного розвитку тощо. Загалом на підставі аналізу наявних категорій сталого розвитку представників різних сфер діяльності можна констатувати, що більшість із них є вільним перекладом тлумачення, поданого у Доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» [11], а категорію «стійкість» можна означити як упорядкування технічних, наукових, екологічних, економічних і соціальних ресурсів у спосіб, коли результуюча система підтримується у стані рівноваги в часі та просторі. У найзагальнішому вигляді (за всього наявного розмаїття акцентів) основна сутність обговорюваного поняття зводиться до прогресивного розвитку, який не призводить до незворотних змін біосфери.

Отже, сталий розвиток – це розвиток, який не спричиняє незворотних змін біосфери; парадигма людського розвитку, що визначається знаннями, розумом і мораллю; гуманістичний антропоцентризм. СР спрямований на досягнення паритету економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства.

Досліджуючи сталий розвиток сільських територій, варто зазначити, що у розвинених країнах світу проблеми сільського розвитку згруповані у два напрямки: «сталий розвиток» із яскраво вираженою екологічною спрямованістю та «сільський розвиток», який пов'язаний із соціальною орієнтацією та складністю сільських територій [25].

Вітчизняні науковці В.С. Загорський та Є.М. Борщук, розглядаючи СТ в якості еколого-економічної системи, під сталим розвитком сільських територій розуміють спроможність СТ тривало оптимально функціонувати, зберігаючи властиві їм характеристики, при цьому володіючи певною системою управління, яка націлена на підтримку сталого розвитку власних підсистем (виробничої, екологічної, соціальної) [23, с. 18]. Д.С. Богданов трактує сталий розвиток СТ як «процес якісних змін, спрямованих на стабільне соціально-економічне зростання сільських територій, підвищення ефективності сільської економіки, рівня зайнятості та якості життя сільського населення на основі реалізації комплексу економічних, соціальних і екологічних заходів державного та місцевого рівня» [21, с. 61].

Бразильський вчений R.P. Souza розглядає сучасний розвиток СТ через головну мету – покращити добробут сільського населення [15], іспанські науковці E. Guinjoan, A. Badia, A.F. Tulla розкривають зміст сталого розвитку СТ через покращення умов життя та праці в сільській місцевості, при цьому поважаються соціальні, культурні та екологічні цінності територій, а сам сільський розвиток робить позитивний внесок у якість життя населення та території [7]. Канадські вчені C. Bryant, D. Granjon визначають СР сільських територій як безперервний пошук стратегій розвитку (спрямованих на загальне покращення умов життя людей) для підтримки та створення «здорових» сільських громад, в яких економічні,

соціокультурні, політичні та екологічні цінності є сумісними і які відповідають будь-яким імперативам у цих вимірах, принаймні в довгостроковій перспективі [2, с. 162].

Згідно з концепцією ендегенного розвитку (характеризується місцевим контролем над процесом розвитку, використанням наявних ресурсів території та залишенням прибутків на місцях їх походження), сільський розвиток виникає відповідно до місцевих особливостей та потреб і є самокерованим місцевим населенням, яке саме й виступає суб'єктом такого розвитку, тому ендегенність прямопропорційно пов'язана з конкурентоспроможністю територій. Чим вища ендегенність, тим вища конкурентоспроможність сільських територій [19].

У цілому з позицій системного підходу сталий розвиток сільських територій можна розглядати як процес зміни різних сфер життєдіяльності сільської громади (соціальної, економічної та екологічної), але з обов'язковим урахуванням механізмів впливу на процес розвитку сільських територій (фінансово-інвестиційна стратегія, обов'язкова участь місцевих ініціатив, ефективні дії органів місцевого самоврядування тощо).

Нестабільність сільських територій є наслідком процесів урбанізації та підвищення мобільності населення, що зумовлено проникненням досягнень науково-технічного прогресу в сільське господарство при переході від аграрного типу суспільства до індустріального та постіндустріального. А сукупний вплив зазначених процесів створює виклики та проблеми, що знаходять своє відображення у докорінній трансформації села (зміні економічної основи села, його функцій, зростанні територіальної мобільності сільських мешканців) [15].

Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України у 2021 році, місією та метою якої є «інноваційне випереджальне економічне зростання з урахуванням Цілей сталого розвитку та необхідності досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 року» [34], одним з пріоритетних завдань політики щодо розвитку АПК є підтримка та розвиток СТ, що включає:

- забезпечення сільського розвитку, зберігаючи традиційний спосіб життя у сільській місцевості;
- покращення життя сільського населення, сприяння його самореалізації та саморозвитку;
- диверсифікація діяльності сільських територій, розвиток рекреаційно-культурного сектору (сільський туризм), підтримка бізнесу та формування оптимальних умов для його функціонування;
- розширення та поліпшення соціальної інфраструктури на селі;
- запровадження Фонду розвитку СТ [34].

Сьогодні сталий розвиток сільських територій України стикається з рядом проблем, поглиблених війною на території нашої держави. Так, згідно з даними *Ukraine Rapid Damage and Needs* (Швидка оцінка завданої шкоди та потреб стосовно України) протягом 2022–2023 рр. через повномасштабні воєнні дії прямі збитки активам агросектору нашої країни становили 8,7 млрд доларів США, а непрямі збитки (втрата виробничого потенціалу) склали 31,5 млрд доларів США, тобто всього у сумі 40,2 млрд доларів США. На початок 2023 року затрати на розмінування сільських територій Світовий банк оцінив у 37,6 мільярдів доларів США. Відновлення сільського господарства, його реконструкція на 2024–2033 роки вже становлять близько 30 млрд доларів США, з яких на невідкладне відновлення агросектору вже треба 600 млн доларів США [17]. Через війну у 2022 році на 21% скоротився посів зернових весною та на 41% зменшилася посівна площа озимих культур восени. Сумарна площа, придатна до вирощування овочів, через окупацію зменшилася на 25% [1].

Повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України завдало шкоди не лише вітчизняній, але й міжнародній продовольчій безпеці, зокрема тимчасово немає доступу до окупованих сільськогосподарських угідь, пошкоджено/зруйновано багато суб'єктів підприємницької діяльності, що займалися с/г виробництвом, інфраструктурних об'єктів. Відбувся ріст інфляції, втрачені чи погіршилися ланцюги постачання продукції, що привело до скорочення загального експорту продовольства України.

У цілому на підставі аналізу джерел [5; 8; 23–25; 32; 34; 38; 39; 41; 43; 44] можна виділити ряд ключових проблем та викликів, що негативно впливають на сталий розвиток сільських територій та потребують адекватного вирішення, серед яких:

- окупація значної частини територій Півдня та Сходу країни, у тому числі сільських, їх замінування та забруднення небезпечними речовинами, залишками боєприпасів, уламками ракет тощо;

- мобілізація працездатних чоловіків, що проживають у сільській місцевості у зв'язку з воєнними діями;

- «вимирання» села: старіння мешканців села, депопуляція, малолюдність, відтік сільського населення до міст;

- низький рівень якості соціально-побутової та транспортної інфраструктури сільських територій, низький добробут населення СТ, слабо розвинені територіальні громади, інертність лідерства на селі;

- слабка диверсифікація видів господарської діяльності сільських територій, низький рівень розвитку несільськогосподарських видів діяльності, сільського туризму тощо;

- складність ведення бізнесу, особливо для суб'єктів малого підприємництва, монополізація продовольчих та споживчих ринків агрохолдингами, деградація малого фермерства;

- значна диспропорція доходів між сільським та міським населенням, що спричиняє обезлюднення та занепад сіл, селищ;

- низький «імідж» проживання у селах та ведення сільського господарства;

- поганий рівень освіти селян, низький рівень кваліфікації робочої сили;

- інші проблеми сталого розвитку сільських територій.

Вирішення цих та інших проблем потребує розробки відповідних механізмів та закріплення на законодавчому рівні (у якості закону, а не підзаконних актів) певної стратегії сталого розвитку сільських територій, де головною метою визначено створення умов для досягнення добробуту населення шляхом формування саморозвиваючої соціо-еколого-економічної територіальної системи на засадах ЦСР, що забезпечує: збереження та примноження культурної спадщини, відтворення та довгострокове використання природних ресурсів, збереження видового різноманіття, диверсифікації діяльності в сільській місцевості шляхом розвитку місцевої промисловості, ремесел, рибальства, туризму та інших видів економічної діяльності.

Висновки. Розвиток сільського господарства та, відповідно, покращення добробуту сільського населення та сільської інфраструктури, а особливо у повоєнний період, потребує розробки комплексних заходів та нових підходів до реалізації потенціалу сільських територій нашої держави. Саме сільські території є базисом для ведення сільського господарства, а селяни – ключовим фактором для інтенсифікації аграрного виробництва. Автором проведено систематизацію підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій, де ключовими дефініціями визначено «сільські території» та «сталий розвиток». Сформульовано авторське бачення категорії «сільські території», досліджено ряд ключових проблем та викликів, що негативно

впливають на сталий розвиток сільських територій та потребують адекватного вирішення у контексті повоєнного відновлення України.

References

1. Agribusiness Ukraine (2023). Agribusiness of Ukraine during the war. 9th edition of the infographic guide. URL: <https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2022-eng/>.
2. Bryant, C., Granjon, D. (2009). Rural sustainability. In: *Human settlement development. Encyclopedia of life support systems* (EOLSS), P. 158–167. Ed. Saskia Sassen. Montreal: Eolss Publisher. URL: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c14/E1-18-04-00.pdf>.
3. Cherniavskiy, S. (2024). Food Security for Ukraine and the World in the Context of the Peace Formula. Committee on Agrarian and Land Policy of Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://komagropolit.rada.gov.ua/news/main_news/75536.html.
4. Statista Research Department (2024). Export value of agricultural products from Ukraine to the European Union (EU-27) from 2015 to 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/876118/ukraine-agricultural-exports-to-the-eu/>.
5. Gay, H., Frezal, C., Adenäuer, M. (2024). The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-impacts-and-policy-implications-of-russia-s-aggression-against-ukraine-on-agricultural-markets-0030a4cd/>.
6. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2018). Guidelines on defining rural areas and compiling indicators for development policy. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/5fc6bb8d-32a7-4c5e-ac71-81c1f19d13e4/content>.
7. Guinjoan, E., Badia, A., Tulla, A. F. (2016). Noves ruralitats i desenvolupament rural. Estat de la qüestió i aplicació d'un nou mètode d'anàlisi a Catalunya: la rural web. *Doc. d'Anàlisi Geogràfica*, Vol. 62, Is. 3, P. 503–530. URL: <https://doi.org/10.5565/rev/>

Література

1. Agribusiness of Ukraine during the war. 9th edition of the infographic guide. *Agribusiness Ukraine*. 2023. URL: <https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2022-eng/>.
2. Bryant C., Granjon D. Rural sustainability. In: *Human settlement development. Encyclopedia of life support systems* (EOLSS), ed. Saskia Sassen. Montreal: Eolss Publisher, 2009. P. 158–167. URL: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c14/E1-18-04-00.pdf>.
3. Cherniavskiy S. Food Security for Ukraine and the World in the Context of the Peace Formula. Committee on Agrarian and Land Policy of Verkhovna Rada of Ukraine. 2024. URL: https://komagropolit.rada.gov.ua/news/main_news/75536.html.
4. Export value of agricultural products from Ukraine to the European Union (EU-27) from 2015 to 2023. *Statista Research Department*. 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/876118/ukraine-agricultural-exports-to-the-eu/>.
5. Gay H., Frezal C., Adenäuer M. The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets. *OECD*, 2024. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-impacts-and-policy-implications-of-russia-s-aggression-against-ukraine-on-agricultural-markets-0030a4cd/>.
6. Guidelines on defining rural areas and compiling indicators for development policy. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. 2018. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/5fc6bb8d-32a7-4c5e-ac71-81c1f19d13e4/content>.
7. Guinjoan E., Badia A., Tulla A. F. Noves ruralitats i desenvolupament rural. Estat de la qüestió i aplicació d'un nou mètode d'anàlisi a Catalunya: la rural web. *Doc. d'Anàlisi Geogràfica*. 2016. Vol. 62, Is. 3.

dag.366.

8. Holden, E., Linnerud, K., Banister, D. (2014). Sustainable development: Our Common Future revisited. *Global Environmental Change*, No. 26, P. 130–139.

9. Eurostat (2018). Methodological manual on territorial typologies 2018 edition. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9507230/KS-GQ-18-008-EN-N.pdf>.

10. Mihai, F. C., Iatu, C. (2020). Sustainable Rural Development under Agenda 2030. In: *Sustainability Assessment at the 21st century* (pp. 9–18). M. J. Bastante-Ceca (Ed.). London: IntechOpen Limited. URL: <https://doi.org/10.5772/intechopen.90161>.

11. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. The World Commission on Environment and Development. *42nd Session of General Assembly of the United Nations*. 1987. URL: <https://sustainable-development.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.

12. Regulation (EC) № 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). Access current version (01/01/2024). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1059>.

13. Regulation (EU) 2017/2391 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 amending Regulation (EC) № 1059/2003 as regards the territorial typologies (Tercet). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32017R2391>.

14. United Nations (2024). Rural Development. Sustainable Development. Department of Economic and Social Affairs. Date of application 10.04.2024. URL: <https://sdgs.un.org/topics/rural-development#description>.

15. Souza, R. P. O. (2019). Desenvolvimento rural no estado do Rio de Janeiro a partir de uma análise

P. 503–530. URL: <https://doi.org/10.5565/rev/dag.366>.

8. Holden E., Linnerud K., Banister D. Sustainable development: Our Common Future revisited. *Global Environmental Change*. 2014. No. 26. P. 130–139.

9. Methodological manual on territorial typologies 2018 edition. *Eurostat*. 2018. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9507230/KS-GQ-18-008-EN-N.pdf>.

10. Mihai F. C., Iatu C. Sustainable Rural Development under Agenda 2030. In: *Sustainability Assessment at the 21st century*. M. J. Bastante-Ceca (Ed.) London: IntechOpen Limited, 2020. P. 9–18. URL: <https://doi.org/10.5772/intechopen.90161>.

11. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. The World Commission on Environment and Development. *42nd Session of General Assembly of the United Nations*. 1987. URL: <https://sustainable-development.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.

12. Regulation (EC) № 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). Access current version (01/01/2024). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1059>.

13. Regulation (EU) 2017/2391 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 amending Regulation (EC) № 1059/2003 as regards the territorial typologies (Tercet). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32017R2391>.

14. Rural Development. Sustainable Development. Department of Economic and Social Affairs. *United Nations*. Date of application 10.04.2024. URL: <https://sdgs.un.org/topics/rural-development#description>.

15. Souza R. P. O. Desenvolvimento rural no estado do Rio de Janeiro a partir de uma

- multidimensional. *Rev. Econ. e Soc. Rural*, No. 57 (1), P. 100–126, <https://doi.org/10.1590/1234-56781806-94790570107>.
16. General Assembly (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>.
17. Ukraine Rapid Damage and Needs. World Bank Group, Government of Ukraine, European Union, United Nations. March 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>.
18. Ukrainian Commodities for Global Food Security and Ukrainian Farmer Security. World Trade Institute. 2023. URL: https://www.wti.org/media/filer_public/e9/3e/e93e0bb0-b58f-4a68-97ba-5c97736c13cd/mats_wti_october_2023.pdf.
19. Valverde, F. A. N., García, E. C., Perez, J. A. C. (2018). A long-run analysis of neoendogenous rural development policies: the persistence of businesses created with the support of leader and proder in three districts of andalusia (Spain). *Ager*, 2018 (25), P. 189–219. URL: <https://doi.org/10.4422/ager.2018.09>.
20. Baranovskyi, M. O., Baranovska, O. V. (2024). Silski terytorii Sumskoi oblasti: pidkhody do identyfikatsii, osoblyvosti rozvytku, typizatsiia [Rural territories of the Sumy region: approaches to identification, features of development, typification]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk = Slobozhan Scientific Bulletin*, № 1. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/natural/article/view/286> [in Ukrainian].
21. Bohdanov, D. S. (2017). Zавдання сталого розвитку silskykh terytorii [The task of sustainable development of rural areas]. *Ahrosvit = Agroworld*, № 7, P. 60–62 [in Ukrainian].
22. Boiko, V. V. (2015). Silski terytorii u formuvanni ekonomichnoi bezpeky derzhavy: teoretychnyi aspekt [Rural areas in the formation of economic security of analyse multidimensional. *Rev. Econ. e Soc. Rural*. 2019. No. 57 (1). P. 100–126. <https://doi.org/10.1590/1234-56781806-94790570107>.
16. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. *General Assembly*. 2015. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>.
17. Ukraine Rapid Damage and Needs. World Bank Group, Government of Ukraine, European Union, United Nations. March 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>.
18. Ukrainian Commodities for Global Food Security and Ukrainian Farmer Security. World Trade Institute. 2023. URL: https://www.wti.org/media/filer_public/e9/3e/e93e0bb0-b58f-4a68-97ba-5c97736c13cd/mats_wti_october_2023.pdf.
19. Valverde F. A. N., García E. C., Perez J. A. C. A long-run analysis of neoendogenous rural development policies: the persistence of businesses created with the support of leader and proder in three districts of andalusia (Spain). *Ager*. 2018. No. 25. P. 189–219. URL: <https://doi.org/10.4422/ager.2018.09>.
20. Барановський М. О., Барановська О. В. Сільські території Сумської області: підходи до ідентифікації, особливості розвитку, типізація. *Слобожанський науковий вісник*. 2024. № 1. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/natural/article/view/286>.
21. Богданов Д. С. Завдання сталого розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2017. № 7. С. 60–62.
22. Бойко В. В. Сільські території у формуванні економічної безпеки держави: теоретичний аспект. *Науковий*

- the state: theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia "Ekonomika i menedzhment" = Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. "Economics and Management" series*, Vol. 11, P. 64–68 [in Ukrainian].
23. Zahorskyi, V. S., Borshchuk, Ye. M. (2019). Teoretyko-prykladni aspekty doslidzhennia staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Theoretical and applied aspects of the study of sustainable development of rural areas of Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia = Efficiency of public administration.*, Vol. 2 (59), Part 1, P. 13–28 [in Ukrainian].
24. Zaitseva, L. O. (2019). Skladovi kontseptsii staloho rozvytku [Constituent concepts of sustainable development]. *Efektivna ekonomika = Efficient economy*, № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.55. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7401> [in Ukrainian].
25. Kyzym, M. O., Poliakova, O. Yu., Khaustova, V. Ye. et al. (2020). Kontseptualni zasady rozvytku ahrarnoi sfery ta silskykh terytorii Ukrainy: kol. monohr. [Conceptual foundations of the development of the agrarian sphere and rural areas of Ukraine: a collective monograph]. Ed. M. O. Kyzym. Kharkiv: FOP Liburkina L. M. 280 p. [in Ukrainian].
26. Korinets, R. (2023). Silskyi rozvytok: posibnyk dlia fakhivtsiv z ahrarnoho ta silskoho rozvytku terytorialnykh hromad: monohraf. [Rural development: a guide for specialists in agrarian and rural development of territorial communities: a monograph]. Kyiv. 177 p. URL: <https://hromady.org/wp-content/uploads/2023/04/Posibnyk-silskyi-rozvytok.pdf> [in Ukrainian].
27. Lupenko, Yu. O., Malik, M. Y., Bulavka, O. H. et al. (2020). Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2030 r. [Strategic directions of sustainable development of rural areas until 2030]. Ed. Yu. O. Lupenko. Kyiv: NNTs IAE. 60 p. [in Ukrainian].
28. Verkhovna Rada Ukraine (2024). Na rozminovanykh zemliakh Ukrainy vzhe mozna vyrostyty 1 mln t zerna [It is already possible to grow 1 million tons of grain on demined lands of Ukraine]. *Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 17.01.2024. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html [in Ukrainian].
- вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Економіка і менеджмент". 2015. Вип. 11. С. 64–68.
23. Загорський В. С., Борщук Є. М. Теоретико-прикладні аспекти дослідження сталого розвитку сільських територій України. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 2 (59). Ч. 1. С. 13–28.
24. Зайцева Л. О. Складові концепції сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.55. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7401>.
25. Кизим М. О., Полякова О. Ю., Хаустова В. Є. та ін. Концептуальні засади розвитку аграрної сфери та сільських територій України: кол. моногр. За ред. М. О. Кизима. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2020. 280 с.
26. Корінець Р. Сільський розвиток: посібник для фахівців з аграрного та сільського розвитку територіальних громад: монограф. К., 2023. 177 с. URL: <https://hromady.org/wp-content/uploads/2023/04/Посібник-сільський-розвиток-.pdf>.
27. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 р. За ред. Ю. О. Лупенка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2020. 60 с.
28. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України*. 17.01.2024. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html.

29. Nadosha, O. V. (2011). Teoretyko-metodolohichniy analiz staloho rozvytku u konteksti suchasnykh doslidnytskykh pidkhodiv [Theoretical and methodological analysis of sustainable development in the context of modern research approaches]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok = Public administration: improvement and development*, № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=341> [in Ukrainian].
29. Надоша О. В. Теоретико-методологічний аналіз сталого розвитку у контексті сучасних дослідницьких підходів. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=341>.
30. Pavlov, O. (2010). Teoretychni zasady ta metodolohiia upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom silskykh terytorii Ukrainy [Theoretical principles and methodology of management of socio-economic development of rural areas of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia = Actual problems of public administration*, Vol. 3 (2), P. 23–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2010_3%282%29__8 [in Ukrainian].
30. Павлов О. Теоретичні засади та методологія управління соціально-економічним розвитком сільських територій України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. Вип. 3 (2). С. 23–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2010_3%282%29__8.
31. Perevozova, I. V., Polenkov, M. V. (2020). Stalyi rozvytok silskykh terytorii: suchasnyi stan problemy [Sustainable development of rural areas: the current state of the problem]. *Prychornomorski ekonomichni studii = Black Sea Economic Studies*, Vol. 59-1. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/59_1_2020/13.pdf [in Ukrainian].
31. Перевозова І. В., Поленкова М. В. Сталий розвиток сільських територій: сучасний стан проблеми. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 59-1. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/59_1_2020/13.pdf.
32. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 serpnia 2020 r. № 695 [On the approval of the State Regional Development Strategy for 2021–2027: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 5, 2020 No. 695]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text> [in Ukrainian].
32. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text>.
33. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ukraïnskoho sela na period do 2015 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 veresnia 2007 r. № 1158 (Potochna redaktsiia vid 20.12.2013 r.) [On the approval of the State target program for the development of the Ukrainian countryside for the period up to 2015: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 19, 2007 No. 1158 (Current version dated December 20, 2013)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p#Text> [in Ukrainian].
33. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 (Поточна редакція від 20.12.2013 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p#Text>.
34. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 179. (Potochna redaktsiia vid 04.05.2023 r.) [On the
34. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179.

- approval of the National Economic Strategy for the period until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2021 No. 179. (Current version dated May 4, 2023)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#Text> [in Ukrainian].
35. Pro zatverdzhennia Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 lypnia 2007 r. № 950 [On the approval of the Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 18, 2007 No. 950]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-p#Text>.
36. Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17.02.2011 r. № 3038-VI (Potochna redaktsiia vid 28.05.2024) [On the regulation of urban planning activities: Law of Ukraine dated February 17, 2011 No. 3038-VI (current version dated May 28, 2024)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> [in Ukrainian].
37. Pro silskohospodarsku doradchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 17.06.2004 r. № 1807-IV (Potochna redaktsiia vid 09.12.2012) [On agricultural advisory activities: Law of Ukraine dated 17.06.2004 No. 1807-IV (current edition dated 09.12.2012)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> [in Ukrainian].
38. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku silskykh terytorii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 veresnia 2015 r. № 995-r. (Potochna redaktsiia vid 15.12.2020 r.) [On the approval of the Concept for the Development of Rural Territories: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 23, 2015 No. 995. (Current version dated 12/15/2020)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-r#Text> [in Ukrainian].
39. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy №722/2019 vid 30.09.2019 r. [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030: Decree of the President of Ukraine No. 722/2019 dated September 30, 2019.]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> [in Ukrainian].
40. Proiekt Zakonu pro planuvannia terytorialnoi infrastruktury silskoi mistsevosti vid 07.04.2005 № 7334 [Draft Law on Planning of Territorial Infrastructure of Rural Areas dated 04/07/2005 No. 7334]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5.
- (Поточна редакція від 04.05.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#Text>.
35. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-p#Text>.
36. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI (Поточна редакція від 28.05.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>.
37. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV (Поточна редакція від 09.12.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>.
38. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. (Поточна редакція від 15.12.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p#Text>.
39. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України №722/2019 від 30.09.2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
40. Проект Закону про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості від 07.04.2005 № 7334. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5.

- webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5 [in Ukrainian].
41. Projekt Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia kontseptsii silskoho rozvytku do 2030 roku" [Draft Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the concept of rural development until 2030"]. *Directorate of Rural Development*. 2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaKontseptsiiSilskogoRozvitkuDo2030-Roku-> [in Ukrainian].
42. Samoiliuk, M., Levchenko, Ye. (2024). *Ekonomika Ukrainy u 2023 rotsi: holovne* [The economy of Ukraine in 2023: the main thing]. *Center for Economic Strategy*. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-economy-in-2023-tracker-overview/> [in Ukrainian].
43. State Statistics Service of Ukraine (2023). *Silske gospodarstvo Ukrainy 2022: Statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine 2022: Statistical collection]. Kyiv, 2023. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf [in Ukrainian].
44. Storonianska, I. Z., Zalutskyi, I. R., Patytska, Kh. O. (2021). *Silski terytorii v Ukraini: praktyka identyfikatsii ta instrumenty rozvytku: naukovo-analitychna dopovid* [Rural territories in Ukraine: identification practice and development tools: scientific and analytical report]. Lviv: DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. Dolishnoho NAN Ukrainy". 137 p. (Serii "Problemy rehionalnoho rozvytku" = Series "Problems of regional development") [in Ukrainian].
45. Sokolov, M. O., Slavkova, O. P. (2016). *Ahrarnyi biznes ta yoho vplyv na stalyi rozvytok silskykh terytorii* [Agrarian business and its impact on the sustainable development of rural areas]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo = Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*, Vol. 7 (3), P. 99–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_7%283%29__27 [in Ukrainian].
46. Khomiuk, N. L. (2018). *Osoblyvosti formuvannia katehorii "silski terytorii"* [Peculiarities of the formation of the "rural territories" category]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. URL: https://www.nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_7%283%29__27
41. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення концепції сільського розвитку до 2030 року". *Директорат сільського розвитку*. 2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaKontseptsiiSilskogoRozvitkuDo2030-Roku->
42. Самойлюк М., Левченко Є. *Економіка України у 2023 році: головне*. *Центр економічної стратегії*. 2024. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-economy-in-2023-tracker-overview/>.
43. Сільське господарство України 2022: Статистичний збірник. Київ, 2023. *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf.
44. Сторонянська І. З., Залуцький І. Р., Патицька Х. О. *Сільські території в Україні: практика ідентифікації та інструменти розвитку: науково-аналітична доповідь*. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України", 2021. 137 с. (Серія "Проблеми регіонального розвитку").
45. Соколов М. О., Славкова О. П. *Аграрний бізнес та його вплив на сталий розвиток сільських територій*. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 7(3). С. 99–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_7%283%29__27.
46. Хоміюк Н. Л. *Особливості формування категорії "сільські території"*. *Науковий вісник Ужгородського національного*

- Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo = Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy, Vol. 17 (2), P. 117–120 [in Ukrainian].*
47. Shtepa, O. V. (2017). Oriientyry innovatsiinoho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy v umovakh transformatsii ekonomiky [Landmarks of innovative development of rural areas of Ukraine in conditions of economic transformation]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky = Global and national economic problems, Vol. 15, P. 152–155 [in Ukrainian].*
- університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 17(2). С. 117–120.
47. Штепа О. В. Орієнтири інноваційного розвитку сільських територій України в умовах трансформації економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 15. С. 152–155.*

УДК 330.46:004.89

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.10

Алтан Ісмаїлов

*Національна академія наук України, Науково-дослідний центр
індустріальних проблем розвитку, Харків, Україна*

НОВІТНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: ПЕРЕХІД ВІД ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ДО ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Аналіз процесів зміни підходів до регіонального розвитку відбувається через детальний розгляд переходу з традиційної централізованої моделі управління до прогресивної децентралізації. У контексті сучасних викликів, зокрема триваючої війни в Україні, вивчаються можливості та переваги децентралізації як засобу підвищення ефективності управління регіональним розвитком. Особлива увага приділяється аналізу як децентралізація може сприяти активізації місцевих ініціатив, підвищенню участі громад у процесах прийняття рішень та залученню інвестицій, що в сукупності може значно покращити умови для сталого розвитку регіонів. Вивчення досвіду децентралізації в інших країнах, а також адаптація кращих практик до умов України, має велике значення для розробки ефективних стратегій регіонального розвитку, здатних відповісти на сучасні виклики та сприяти відновленню країни після війни. Гіпотеза полягає у тому, що децентралізація влади і передача більшої автономії на місцевий рівень в умовах війни може сприяти гнучкому реагуванню на регіональні виклики, активізації місцевих ініціатив та залученню інвестицій для відновлення і розвитку постраждалих регіонів. Метою дослідження є визначення стратегій ефективного розвитку регіонів через механізми децентралізації, з урахуванням викликів, спричинених воєнними діями в Україні. Для досягнення поставленої мети використовувались методи аналізу наукової літератури, порівняльного аналізу, кейс-стаді, а також методи експертних оцінок для вивчення досвіду децентралізації в різних країнах. Доведено, що децентралізація сприяє підвищенню ефективності управління, активізації місцевих ініціатив, залученню інвестицій, що є важливим для відновлення і розвитку регіонів України в постконфліктний період. Доведено, що децентралізація є ключовим фактором сталого розвитку регіонів. Важливим напрямком подальших досліджень є вивчення конкретних механізмів і інструментів децентралізації, які можуть бути ефективними в умовах війни та постконфліктного відновлення. Також актуальним є аналіз впливу децентралізації на залучення інвестицій та розвиток місцевих громад.

Ключові слова: децентралізація; регіональний розвиток; централізація; постконфліктне відновлення; місцеві ініціативи; інвестиції.

Altan Ismailov

*National Academy of sciences of Ukraine, Research Center for Industrial Problems
of Development, Kharkiv, Ukraine*

MODERN DEVELOPMENT STRATEGIES FOR REGIONS: TRANSITION FROM CENTRALIZED TO DECENTRALIZED GOVERNANCE

The analysis of the transformation processes in approaches to regional development is conducted through a detailed examination of the transition from a traditional centralized management model to progressive decentralization. In the context of contemporary challenges particularly the ongoing war in Ukraine, the possibilities and advantages of decentralization as a means to enhance the efficiency of regional development management are explored. Special attention is paid to analyzing how decentralization can promote the activation of local initiatives, increase community participation in decision-making processes, and attract investments, which

collectively can significantly improve conditions for the sustainable development of regions. Studying the experience of decentralization in other countries, as well as adapting best practices to the conditions of Ukraine, is of great importance for developing effective regional development strategies capable of responding to contemporary challenges and contributing to the country's post-war recovery. The hypothesis is that the decentralization of power and the transfer of greater autonomy to the local level under war conditions can facilitate flexible responses to regional challenges, activation of local initiatives, and attraction of investments for the recovery and development of affected regions. The aim of the study is to determine strategies for effective regional development through decentralization mechanisms, considering the challenges posed by military actions in Ukraine. To achieve the set goal, methods of scientific literature analysis, comparative analysis, case studies, and expert evaluation methods were used to study the experience of decentralization in different countries. It has been proven that decentralization contributes to the improvement of management efficiency, activation of local initiatives, and attraction of investments, which is important for the recovery and development of Ukraine's regions in the post-conflict period. It has been proven that decentralization is a key factor in the sustainable development of regions. An important direction for further research is the study of specific mechanisms and tools of decentralization that can be effective in conditions of war and post-conflict recovery. Also relevant is the analysis of the impact of decentralization on attracting investments and developing local communities.

Keywords: *decentralization; regional development; centralization; post-conflict recovery; local initiatives; investments.*

Постановка проблеми. У контексті глобалізації та зростаючої взаємозалежності світової економіки актуальністю набуває питання ефективності регіонального розвитку, який є ключовим фактором сталого соціально-економічного прогресу країни. В умовах нестабільності глобальних ринків та внутрішніх викликів, перед регіональними адміністраціями постає завдання не тільки адаптації до змінних умов, але й активного використання інноваційних підходів до розвитку. Це, у свою чергу, має позитивний вплив на соціально-економічне зростання регіонів та підвищення якості життя населення. Отже, дослідження актуальності децентралізації як інструменту регіонального розвитку і визначення її впливу на покращення управлінських процесів та економічні показники регіонів є ключовим для розробки ефективних стратегій регіонального розвитку. Сучасний стан регіонального розвитку в Україні з 2022 року ознаменований новими значними викликами та проблемами, що виникли в результаті війни. Военні дії призвели до масштабних руйнувань інфраструктури, переривання звичайних ланцюгів постачання, втрати робочих місць та міграції населення, що в сукупності вплинуло на соціально-економічний розвиток регіонів.

Проблеми, що постають перед регіонами, включають:

Руйнування інфраструктури. Багато регіонів зазнали значних руйнувань житлового фонду, транспортної інфраструктури та об'єктів соціальної сфери, що потребує великих обсягів інвестицій для відновлення.

Економічна нестабільність. Військові дії призвели до зменшення виробничих потужностей, зростання безробіття та зниження доходів населення, що впливає на купівельну спроможність та загальне економічне зростання.

Внутрішня та зовнішня міграція. Масштабна міграція населення з зони бойових дій створює додатковий тиск на соціальні служби в приймаючих регіонах та країнах, водночас викликаючи дефіцит робочої сили в регіонах, що постраждали від війни.

Проблеми з постачанням. Перебої в ланцюгах постачання та зростання цін на енергоносії та інші важливі товари спричиняють зростання виробничих витрат і скорочення обсягів виробництва.

Безпекові ризики. Постійна загроза військових дій обмежує можливості для інвестицій та розвитку бізнесу, а також вимагає значних витрат на забезпечення безпеки інфраструктурних об'єктів і населення.

Ці умови вимагають від регіональних та національних урядів адаптації існуючих стратегій розвитку та пошуку нових підходів до вирішення економічних та соціальних проблем, зумовлених війною. Актуальним стає пошук шляхів для швидкого відновлення постраждалих регіонів, стимулювання економічної активності та забезпечення стійкості регіонального розвитку в умовах нових викликів. Гіпотеза дослідження передбачає, що в умовах воєнного стану децентралізація влади та надання місцевим органам управління більшої автономії можуть значно покращити гнучкість та оперативність у відповіді на нагальні виклики регіонального розвитку, сприяти активізації громадських ініціатив та ефективному залученню інвестицій для відновлення і розвитку постраждалих регіонів.

Аналіз останніх досліджень та невирішена частина проблеми. Аналіз джерел вказує на важливість теми регіонального розвитку та впливу децентралізації в умовах війни для України. Автори висвітлюють різноманітні аспекти цієї проблематики, від відновлення постконфліктних територій до ефектів децентралізації на регіональну політику. О. Стойко та співавтори (2020) досліджують світовий досвід відновлення постконфліктних територій, акцентуючи на можливостях для України. Вони довели ефективність міжнародного співробітництва та інвестицій, проте залишили відкритим питання інтеграції цих підходів у внутрішню політику України [1]. О. Коркушко та Л. Кушнір (2019) аналізують наслідки та перспективи децентралізації в Україні, підкреслюючи її позитивний вплив на розвиток громад. Водночас, деталізація впровадження цих ініціатив на місцях залишається недослідженою [2]. І. Косач та О. Кулик (2022) розглядають тенденції та проблемні аспекти децентралізації, виокремлюючи необхідність подальшого вдосконалення законодавчої бази для її підтримки [3]. D. Dzvinchuk та інші (2023) зосереджуються на стратегічному управлінні регіональним розвитком в умовах війни, наголошуючи на адаптації підходів до сучасних викликів. Однак, конкретні рекомендації щодо управління залишаються загальними [4]. С. Ішук (2023) висвітлює новітні тенденції в економіці регіонів України в умовах війни, вказуючи на необхідність розробки цілеспрямованих заходів для підтримки економіки [5]. Міжнародні доповіді та аналітичні звіти (А. Aslund, 2018; World Bank Group, 2023; І. Сторонянська, 2022; Л. Дейнеко та інші, 2022) надають важливі дані щодо впливу війни на українську економіку та промисловість, але часто зосереджуються на макроекономічних показниках, залишаючи за межами аналізу конкретні механізми адаптації регіонів [6–10]. В цілому, проведений аналіз літературних джерел демонструє комплексний підхід до аналізу проблем регіонального розвитку та децентралізації в Україні, виокремлюючи ключові виклики та можливості. Проте, існує потреба в подальшому дослідженні конкретних стратегій і політик, спрямованих на подолання наслідків війни та використання потенціалу децентралізації для стимулювання регіонального розвитку.

Мета дослідження полягає у вивченні зміни підходів до управління розвитком регіонів України з централізованого на децентралізований, оцінці впливу цих змін на регіональний розвиток під час воєнного стану та розробленні стратегій для поліпшення процесу децентралізації.

Результати дослідження. У сучасному світі, де динамізм та адаптивність стають ключовими факторами успішного розвитку, концепції регіонального управління зазнають суттєвих трансформацій. Перехід від жорсткої централізації до децентралізованих моделей

стає рушійною силою прогресу, стимулюючи ефективне використання ресурсів, активізацію місцевих ініціатив та посилення відповідальності за прийняття рішень на регіональному рівні.

Історично, централізація відіграла важливу роль у становленні державного управління, забезпечуючи єдність та стабільність. Проте, з часом стало очевидним, що жорстке централізоване управління несе в собі певні недоліки. Єдиний підхід до розвитку часто не враховував локальні особливості та потреби регіонів, що призводило до нерівномірного розвитку, неефективного використання ресурсів та відсутності стимулів для місцевих ініціатив.

Децентралізація як шлях до стійкого розвитку в пошуку більш гнучких та адаптивних моделей управління виступила як ефективна альтернатива.

Передача повноважень на місцевий рівень дозволила суттєво змінити ситуацію.

Підвищити ефективність управління. Рішення приймаються з урахуванням глибокого розуміння місцевих умов, потреб та можливостей.

Стимулювати місцеву ініціативу. Активна участь громад у процесі прийняття рішень сприяє розвитку інноваційних та дієвих рішень для стимулювання регіонального розвитку.

Забезпечити більш відповідальне управління. Місцева влада стає більш підзвітною громаді, що підвищує якість та ефективність надання послуг.

Сучасні концепції децентралізації пропонують широкий спектр підходів до передачі владних повноважень, ресурсів та відповідальностей від центрального до місцевого рівня.

Найпоширенішими моделями є:

Адміністративна децентралізація, яка дозволяє здійснити передачу управлінських функцій та повноважень на місцевий рівень.

Фіскальна децентралізація, яка дозволяє здійснити передачу фінансових ресурсів та повноважень щодо оподаткування та витрачання коштів місцевим урядам.

Політична децентралізація, яка дозволяє надати місцевим громадам більшої автономії та можливості для участі у політичному процесі.

Економічна децентралізація, яка стимулює місцевий економічний розвиток через надання місцевим органам влади повноважень управління економічними ресурсами.

Соціальна децентралізація, яка розширює доступ громадян до освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та інших важливих послуг на місцевому рівні.

В контексті повоєнного відновлення України, децентралізація набуває особливої актуальності. Ця модель може стати ключовим інструментом для:

Ефективного відновлення пошкоджених регіонів. Місцеві органи влади, маючи більшу автономію, зможуть швидше реагувати на місцеві потреби та прискорити процес відновлення інфраструктури.

Мобілізації фінансових ресурсів. Фіскальна децентралізація сприятиме залученню інвестицій у відновлення та розвиток регіонів.

Зміцнення демократії та участі громадян. Політична децентралізація забезпечить прозорість та відповідальність у процесі прийняття рішень, а також сприятиме соціальній солідарності.

Стимулювання економічного розвитку. Економічна децентралізація створить сприятливі умови для розвитку місцевого бізнесу, за рахунок:

Зниження адміністративних бар'єрів. Спрощення процедур реєстрації та ведення бізнесу, скорочення бюрократичних процедур та отримання дозволів.

Підтримки малого та середнього підприємництва. Надання фінансової та нефінансової підтримки, сприяння доступу до кредитів, консультаційних та освітніх послуг.

Розвитку інфраструктури. Забезпечення доступу до якісних доріг, електроенергії, водопостачання, Інтернету та інших необхідних ресурсів.

Залучення інвестицій. Створення сприятливого інвестиційного клімату, стимулювання інвестицій у пріоритетні галузі економіки регіону.

Підтримки інновацій та підприємництва. Створення інкубаторів бізнесу, технопарків, розвиток венчурного капіталу, стимулювання дослідницької та інноваційної діяльності.

Розширення доступу до ринків збуту. Допомога місцевим підприємствам у виході на нові ринки, участь у міжнародних виставках та ярмарках.

Розвитку людського капіталу: Підтримка освітніх та профільних програм, підвищення кваліфікації робочої сили.

Створення сприятливого податкового середовища. Запровадження стимулів для розвитку пріоритетних галузей економіки, зниження податкового тиску на малий та середній бізнес.

Боротьба з корупцією. Створення прозорих та підзвітних механізмів державного управління, посилення контролю за використанням бюджетних коштів.

Підвищення доступності та якості соціальних послуг. Соціальна децентралізація дозволить покращити доступ до освіти, охорони здоров'я та соціального захисту для постраждалих від війни.

У результаті повномасштабної агресії Росії проти України, економіка країни в 2022 році зазнала значного спаду на 29,1%. Найбільше впало будівництво, показник якого знизився на 67,6%, що стало наслідком зменшення інвестицій, падіння доходів населення, обмеження бюджетних ресурсів, та руйнування будівельних об'єктів.

Таблиця 1

Зміни у структурі та динаміці ВВП України за 2022 рік

Вид діяльності	Зміна ВВП, %	Структура ВВП, 2021	Структура ВВП, 2022	Зміна структури, в.п.
ВВП у цілому	-29,1	100	100	-
Сільське господарство	-28,4	10,9	8,2	-2,7
Добувна промисловість	-32,2	6,4	5,7	-0,7
Переробна промисловість	-43,1	10,3	7,6	-2,7
Енергетика	-32,5	3,3	4,5	1,1
Будівництво	-67,6	2,8	1,2	-1,5
Торгівля	-30,9	13,6	12,4	-1,3
Транспорт	-44,3	5,4	3,9	-1,5
Інформаційні технології	-15,4	4,7	4,6	-0,1
Держуправління	35,4	6,2	21,1	15,0

Джерело: авторські розрахунки на основі даних Держстату України [11].

Дані табл. 1 довели, що війна спричинила значні втрати для економіки України, особливо в сфері будівництва. Водночас, сфера державного управління показала зростання, що свідчить про збільшення бюджетних витрат на оборону та безпеку. Подальші зусилля повинні бути спрямовані на відновлення економіки та реалізацію нових стратегій розвитку регіонів з акцентом на децентралізацію та залучення інвестицій.

Аналіз даних таблиці 2 доводить, що загальне падіння ВДВ у транспортній сфері України становить 44,3%. Це значне скорочення, яке негативно впливає на економіку країни. Найбільш постраждали Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська області. У цих регіонах ВДВ у транспортній сфері скоротився на 70%, а збитки сягають 25 млрд дол. США. Пошкоджено значну кількість транспортної інфраструктури: 88 залізничних станцій, 400+

залізничних мостів, 28 мостів на дорогах державного значення, 76 мостів на дорогах обласного і селищного значення, 250+ мостів і споруд вулично-дорожньої мережі. Знищення транспортної інфраструктури стало однією з причин звуження ділової активності у сфері торгівлі. Додана вартість торгівлі зменшилась на 30,9%.

Таблиця 2

Аналіз збитків у транспортній сфері України у 2022 році

Регіон	ВДВ у транспортній сфері, %	Збитки, млрд дол. США	Пошкоджені об'єкти
Україна	-44,3	35,7	88 залізничних станцій, 400+ залізничних мостів, 28 мостів на дорогах державного значення, 76 мостів на дорогах обласного і селищного значення, 250+ мостів і споруд вулично-дорожньої мережі
Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська	-70	25	88 залізничних станцій, 400+ залізничних мостів, 28 мостів на дорогах державного значення, 76 мостів на дорогах обласного і селищного значення

Джерело: авторські розрахунки на основі даних Держстату України [11].

Таблиця 3

Динаміка та структура реалізованої промислової продукції України

Вид промислової діяльності	Темп приросту, %	Частка у промисловості, %	
		2021	2022
Переробна промисловість	-31,5	61,3	53,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	-11,9	18,9	21,3
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	+8,5	0,8	1,1
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	-11,8	3,3	3,7
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	-45,3	2,9	2
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	-43	2,9	2,1
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	-15,3	1,4	1,5
Виробництво гумових і пластмасових виробів	-18,6	1,9	2
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	-49,6	3,8	2,4
Металургійне виробництво	-57,9	16	8,6
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	-24	1,8	1,8
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	-35,2	0,4	0,3
Виробництво електричного устаткування	-31,7	1,1	1
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	-47,1	2	1,3

Продовження табл. 3

Вид промислової діяльності	Темп приросту, %	Частка у промисловості, %	
		2021	2022
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	+9,2	0,9	1,3
Виробництво інших транспортних засобів	-10,4	1,3	1,4
Виробництво меблів	-22,1	0,8	0,8
Виробництво іншої продукції	-9,6	0,2	0,2
Ремонт і монтаж машин і устаткування	-36,6	0,9	0,7

Джерело: авторські розрахунки на основі даних Держстату України [11].

Аналіз даних таблиці 3 доводить, що переробна промисловість України зазнала значного падіння у 2022 році. ВДВ склало -31,5%, а частка у ВВП скоротилася на 2,7 в.п. (до 7,5%). Найбільше постраждала металургія. ВДВ у цьому секторі сягнуло -57,9%, а частка у ВВП України зменшилася на 7,4 в.п. (з 16,0% до 8,6%). Це пов'язано з руйнуванням потужних підприємств, таких як "Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча" та "Металургійний комбінат «Азовсталь»". Деякі сектори продемонстрували стійкість або навіть зростання. Легка промисловість (+8,5%), машинобудування (зокрема, виробництво автотранспортних засобів, +9,2%), харчова, деревообробна та фармацевтична промисловість продемонстрували незначне скорочення або зберегли свої обсяги.

Проведений аналіз свідчить про те, що війна суттєво вплинула на регіональну структуру промисловості. Найбільше постраждали східні та південні регіони, де зосереджена значна частина промислових потужностей України. Зокрема, за оцінками експертів, у Донецькій та Луганській областях обсяги промислового виробництва скоротилися на 80-90%. Значні руйнування зазнали також підприємства у Харківській, Запорізькій, Херсонській та інших областях. У той же час, у західних та центральних регіонах України спостерігається певне зростання промислового виробництва. Це пов'язано з релокацією підприємств з зони бойових дій, а також з переорієнтацією виробництва на потреби армії та експорт.

З огляду на дані таблиць та інші доступні дані, можна виділити наступні галузеві пріоритети для повоєнної відбудови промисловості України.

Легка промисловість продемонструвала стійкість під час війни і має потенціал для швидкого зростання. Розвиток легкої промисловості може сприяти створенню нових робочих місць та експортній виручці.

Харчова промисловість в Україні традиційно є одним з провідних виробників та експортерів сільськогосподарської продукції. Розвиток харчової промисловості може дозволити країні ще більше збільшити додану вартість своєї продукції.

Машинобудування має важливе значення для модернізації економіки України та підвищення її конкурентоспроможності. Пріоритетними напрямками розвитку машинобудування можуть бути виробництво сільськогосподарської техніки, транспортних засобів, а також обладнання для енергетики та інших галузей.

Фармацевтична промисловість України має значний науковий потенціал для розвитку фармацевтичної промисловості. Розвиток цієї галузі може дозволити країні зменшити залежність від імпорту ліків та медичних виробів.

Важливо зазначити, що це лише загальні пріоритети. Конкретні кроки з відбудови промисловості України мають бути розроблені з урахуванням численних факторів, таких як

стан інфраструктури, наявність ресурсів, кваліфікація робочої сили та кон'юнктура світового ринку, які сформуються під час закінчення війни.

Для залучення інвестицій в українську промисловість необхідно створити сприятливий інвестиційний клімат. Це передбачає політичну стабільність, захист прав власності, зниження бюрократичних бар'єрів та інші фактори. Для того, щоб бути конкурентоспроможною на світовому ринку, українська промисловість має бути інтегрована у світові ланцюги постачання. Це передбачає модернізацію виробництва, впровадження нових технологій та відповідність міжнародним стандартам якості. Для розвитку промисловості необхідні кваліфіковані кадри. Тому важливо інвестувати в освіту та підготовку кадрів.

Таблиця 4

Експортна спеціалізація регіонів України у 2022 році

Товарна група	2021	2022	Кількість регіонів з часткою > 10%
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	Київська	Київська	1
II. Продукти рослинного походження	Вінницька, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	17
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	Вінницька, Київська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська	Вінницька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська, Черкаська	7
IV. Готові харчові продукти	Кіровоградська, Херсонська	Херсонська	1
V. Мінеральні продукти	Дніпропетровська, Полтавська	Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Полтавська	4
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	Івано-Франківська, Миколаївська	Рівненська	1
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	Івано-Франківська	Івано-Франківська	1
IX. Деревина і вироби з деревини	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька	6

Продовження табл. 4

Товарна група	2021	2022	Кількість регіонів з часткою > 10%
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	Луганська	-	0
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Херсонська	Дніпропетровська, Запорізька	2
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Чернівецька	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Чернівецька	8
XX. Різні промислові товари	Волинська, Львівська, Чернівецька	Львівська	1

Джерело: авторські розрахунки на основі даних Держстату України [11].

Дані таблиці 4 доводять, що експортна спеціалізація регіонів України у 2022 році зазнала певних (але не суттєвих) трансформацій у порівнянні з 2021 роком. Так, зросла кількість регіонів, де частка продуктів рослинного походження у структурі товарного експорту перевищила 10% (з 14 до 17). Зернові культури домінували в експорті 9 регіонів, м'ясо та їстівні субпродукти – лише 1 регіону, жири та олії тваринного або рослинного походження – 7 регіонів. Донецька область втратила домінуючу позицію в експорті чорних металів, поступаючись місцем Дніпропетровській та Запорізькій областям. Зростання частки продукції агросектору: Збільшення кількості регіонів, де продукти рослинного походження (зернові, олії) домінують в експорті, свідчить про посилення ролі аграрного сектору в економіці України. Це може бути пов'язано з декількома факторами, такими як сприятливі погодні умови 2022 року. Врожай зернових та олійних культур був вище середнього, що дозволило Україні збільшити експорт цих товарів. Зростання світових цін на продовольство, а саме внаслідок війни в Україні та інших факторів ціни на продовольство на світовому ринку значно зросли, що зробило експорт аграрної продукції більш вигідним. Втрата Донецькою областю домінування в експорті чорних металів, що пов'язано з руйнуванням та окупацією значної частини промислових потужностей регіону. Збереження позицій деревообробної галузі, а саме деревина та вироби з неї залишаються важливою експортною позицією для 6 регіонів України. Це свідчить про стійкість та адаптивність деревообробної галузі до нових умов. Тобто, експортна спеціалізація регіонів України у 2022 році відображає вплив війни та інших факторів на економіку країни. Зростання частки аграрного сектору та втрата Донецькою областю домінування в експорті чорних металів є одними з найважливіших структурних змін. Незважаючи на війну, деякі галузі, такі як деревообробна, продемонстрували стійкість та адаптивність.

Війна в Україні та руйнування інфраструктури, яке вона спричинила, роблять перехід від централізованого до децентралізованого управління ще більш актуальним. Це пов'язано з наступними факторами. Децентралізоване управління може дозволити швидше відновлювати інфраструктуру та послуги на місцевому рівні, оскільки місцеві органи влади краще знають

потреби своїх громад. Децентралізоване управління може зробити регіони більш стійкими до майбутніх криз, оскільки вони матимуть більше можливостей для самостійного прийняття рішень та адаптації до нових умов. Децентралізоване управління може полегшити залучення ресурсів з різних джерел, таких як міжнародна допомога, приватні інвестиції та громадські ініціативи.

На основі вищезазначеного, пропонується наступні напрями вирішення проблеми переходу від централізованого до децентралізованого управління, з урахуванням війни та руйнування інфраструктури в Україні:

Створення тимчасових органів влади. У регіонах, де інфраструктура управління була зруйнована, необхідно створити тимчасові органи влади, які матимуть повноваження приймати рішення щодо відновлення та розвитку.

Залучення громадськості до прийняття рішень. Громадяни повинні мати більше можливостей для участі в процесі прийняття рішень щодо відновлення та розвитку своїх регіонів. Це може бути досягнуто шляхом проведення публічних консультацій, створення рад громадян та інших форм прямої демократії.

Використання цифрових технологій. Цифрові технології можуть бути використані для створення більш прозорих, ефективних та підзвітних систем управління. Це може включати використання онлайн-платформ для публічних консультацій, мобільних додатків для надання послуг та блокчейну для забезпечення прозорості використання коштів.

Залучення міжнародної допомоги. Міжнародна допомога може відігравати важливу роль у підтримці переходу до децентралізованого управління в Україні. Міжнародні організації та донорські країни можуть надавати фінансову та технічну допомогу місцевим органам влади.

Важливо зазначити, що перехід від централізованого до децентралізованого управління в умовах війни та руйнування інфраструктури є ще складнішим завданням, ніж у мирний час. Він потребуватиме ще більшої координації, співпраці та гнучкості з боку всіх зацікавлених сторін.

Очікується, що перехід від централізованого до децентралізованого управління в умовах війни та руйнування інфраструктури призведе до наступних результатів. Регіони зможуть швидше відновлювати інфраструктуру та послуги, що призведе до покращення життя людей. Регіони стануть більш стійкими до майбутніх криз. Збільшиться доступ до ресурсів для відновлення та розвитку. Громадяни матимуть більше можливостей для участі в процесі прийняття рішень, що призведе до зміцнення демократії.

Висновки:

Перехід від централізованого до децентралізованого управління є важливим кроком у розвитку України, особливо в умовах війни та руйнування інфраструктури. Він може призвести до покращення життя людей, підвищення стійкості регіонів, залучення ресурсів та зміцнення демократії. Однак цей процес буде непростим і потребуватиме значних зусиль з боку всіх зацікавлених сторін. Важливо, щоб центральний уряд, місцеві органи влади, громадянське суспільство та міжнародні партнери співпрацювали для успішного впровадження децентралізації. Важливо також враховувати ризики, пов'язані з децентралізацією. Деякі з цих ризиків включають недостатню координацію. Децентралізація може призвести до того, що різні регіони будуть приймати різні політики та програми, що може ускладнити координацію на національному рівні. Необхідність розвитку інституцій, а саме децентралізація потребуватиме розвитку сильних та ефективних інституцій на місцевому рівні. Збільшення нерівності, тобто децентралізація може призвести до збільшення нерівності між багатими та бідними регіонами. Важливо ретельно планувати та реалізовувати процес децентралізації, щоб мінімізувати ці ризики.

Крім того, важливо пам'ятати, що децентралізація не є панацеєю від усіх проблем. Вона є лише одним із інструментів, який може бути використаний для покращення розвитку регіонів. Необхідно також використовувати інші інструменти, такі як інвестиції в інфраструктуру, освіту та охорону здоров'я. В цілому, перехід від централізованого до децентралізованого управління є складним, але необхідним кроком у розвитку України. Він може призвести до покращення життя людей, підвищення стійкості регіонів, залучення ресурсів та зміцнення демократії.

References

Література

1. Stoiko, O. M., Kresina, I. O., Kresin, O. V. (2020). Vidrodzhennia postkonfliktnykh terytorii: svitovyi dosvid i Ukraina: naukova zapyska [Revival of post-conflict territories: world experience and Ukraine: scientific note]. Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Norma prava. 145 p. [in Ukrainian].
1. Стойко О. М., Кресіна І. О., Кресін О. В. Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна: наукова записка. Інститут держави і права імені В. М. Коретського НАН України. Київ: Норма права, 2020. 145 с.
2. Korkushko, O. N., Kushnir, L. A. (2019). Detsentralizatsiia v Ukraini: naslidky ta perspektyvy [Decentralization in Ukraine: consequences and prospects]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia = Eastern Europe: Economy, Business and Management*, No. 3 (20), P. 91–96. [in Ukrainian].
2. Коркушко О. Н., Кушнір Л. А. Децентралізація в Україні: наслідки та перспективи. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. № 3 (20). С. 91–96.
3. Kosach, I. A., Kulyk, O. S. (2022). Detsentralizatsiia v Ukraini: tendentsii ta problemni aspekty [Decentralization in Ukraine: trends and problematic aspects]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia = Problems of modern transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, No. 2 (11), P. 61–65 [in Ukrainian].
3. Косач І. А., Кулик О. С. Децентралізація в Україні: тенденції та проблемні аспекти. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 2 (11). С. 61–65.
4. Dzvinchuk, D., Hladii, V., Popovych, V., Petrenko, V. (2023). Pro dotsilni zminy v upravlinni stratehichnym rozvytkom rehioniv Ukrainy v umovakh viiny (na prykladi Ivano-Frankivskoi oblasti) [About expedient changes in the management of the strategic development of the regions of Ukraine in the conditions of war (on the example of the Ivano-Frankivsk region)]. *Public Administration and Regional Development*, Vol. 20, P. 398–422.
4. Dzvinchuk D., Hladii V., Popovych V., Petrenko V. Про доцільні зміни в управлінні стратегічним розвитком регіонів України в умовах війни (на прикладі Івано-Франківської області). *Public Administration and Regional Development*. 2023. Вип. 20. С. 398–422.
5. Ishchuk, S. O. (2023). Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoi viiny: novitni tendentsii [The economy of the regions of Ukraine in the conditions of a full-scale war: the latest trends]. *Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, No. 3, P. 24–33 [in Ukrainian].
5. Іщук С. О. Економіка регіонів України в умовах повномасштабної війни: новітні тенденції. *Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*. 2023. № 3. С. 24–33.

6. Aslund, A. (2018). Kremlin Aggression in Ukraine: the Price Tag: Report. *Atlantic Council's Eurasia Centre*. URL: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Cost_of_Kremlin_Aggression_web.pdf.
7. World Bank Group (2023). Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment, February 2022 – February 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>.
8. Storonianska, I. Z. (ed.) (2022). *Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh viiny: ryzyky ta napriamky zabezpechennia stiikosti: naukovo-analitychne vydannia* [The economy of the regions of Ukraine in the conditions of war: risks and directions of ensuring stability: scientific and analytical edition]. Lviv: State University "Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine". 70 p. (Series "Problems of regional development"). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf> [in Ukrainian].
9. Deineko, L. V. ed.) (2022). *Vyklyky maibutnoho dlia promyslovoho rozvytku Ukrainy: naukova dopovid* [Future challenges for the industrial development of Ukraine: scientific report]. Kyiv: State University "Institute of Economics and Forecasting National Academy of Sciences of Ukraine". 184 p. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Vyklyky-majbutnjogo-dlja-promyslovogo-rozvytku.pdf> [in Ukrainian].
10. Deineko, L. V., Kushnirenko, O. M., Tsyplitska, O. O., Nakhovych, N. H. (2022). *Naslidky povnomasshtabnoi voiennoi ahresii RF dlia ukraïnskoï promyslovosti* [Consequences of full-scale military aggression of the Russian Federation for Ukrainian industry]. *Ekonomika Ukrainy = Ukraine economy*, No. 5 (726), P. 3–25 [in Ukrainian].
11. State Statistics Service of Ukraine (2023). *Statystychna informatsiia* [Statistical information]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Aslund A. Kremlin Aggression in Ukraine: the Price Tag: Report. *Atlantic Council's Eurasia Centre*. 2018. URL: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Cost_of_Kremlin_Aggression_web.pdf.
7. Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment, February 2022 – February 2023. *World Bank Group*. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>.
8. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання. Наук. ред. І. З. Сторонянська; ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України". Львів, 2022. 70 с. (Серія "Проблеми регіонального розвитку"). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf>.
9. Виклики майбутнього для промислового розвитку України: наукова доповідь. За ред. д-ра екон. наук Л. В. Дейнеко; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". К., 2022. 184 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Vyklyky-majbutnjogo-dlja-promyslovogo-rozvytku.pdf>.
10. Дейнеко Л. В., Кушніренко О. М., Ципліцька О. О., Гахович Н. Г. Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості. *Економіка України*. 2022. № 5 (726). С. 3–25.
11. Статистична інформація. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*, 2023. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

УДК 330.1+338.33

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.11

Теймур А. Касумов

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна
**ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ
СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

В сучасних умовах глобалізації та швидкої зміни технологій диверсифікація бізнес-процесів стає актуальним і стратегічно важливим завданням для підприємств. Це підходи, методи та стратегії, які дають змогу сучасним підприємствам розширювати свою діяльність, зменшуючи ризики та збільшуючи ефективність. Результати дослідження отримано з використанням теоретичного аналізу літературних джерел, діалектичного методу пізнання, декомпозиції, системного аналізу і синтезу, теоретичних узагальнень, групування й систематизування даних для формуванні поточних та кінцевих висновків. Результати проведеного системного дослідження переконливо свідчать, що диверсифікація бізнес процесів сучасних підприємств все більше привертає увагу науковців і практиків у зв'язку із зниженням монопольного тиску на економіку України в умовах європейської інтеграції та активного зростання рівню економіки демонополізацією української економіки. Диверсифікація – це стратегія, яку обирають ті підприємства, які намагаються вижити на ринку, збільшити свою прибутковість, мінімізувати ризики за рахунок використання основних стратегій диверсифікації бізнес процесів. На підставі опрацьованих теоретичних досліджень, автором запропоноване визначення диверсифікації, яке визначається в широкому та вузькому значеннях. В широкому сенсі – це, перш за все, як повноцінна стратегія, яка полягає в розширенні діяльності підприємства через різноманіття його діяльності, що включає розширення асортименту продукції або послуг, вихід на нові ринки, розподіл інвестицій між різними видами активів і різні сфери виробництва. В вузькому сенсі, диверсифікація означає розподіл діяльності підприємства між різними видами продукції або ринками з метою розподілення ризиків і забезпечення стабільності при виникненні негативних чинників, що передбачає збалансований підхід до інвестування з метою уникнення значних витрат в разі негативного впливу на одну частину бізнесу. Для подальших досліджень можливо детальне дослідження конкретних стратегій диверсифікації, їх впливу на фінансові показники підприємств та аналіз впровадження новітніх технологій в процес диверсифікації.

Ключові слова: розподіл; мінімізація ризиків; розширення діяльності; інвестування; стратегії; економіка.

Teymur A. Kasumov

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine
**APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF DIVERSIFICATION
OF BUSINESS PROCESSES OF MODERN ENTERPRISES**

In today's globalised world and rapidly changing technologies, the diversification of business processes is becoming an urgent and strategically important task for enterprises. These are approaches, methods and strategies that allow modern enterprises to expand their activities, reducing risks and increasing efficiency. The results of the study were obtained using theoretical analysis of literature sources, the dialectical method of cognition, decomposition, system analysis and synthesis, theoretical generalisations, grouping and systematisation of data to form current and final conclusions. The results of the systematic study clearly show that the diversification of business processes of modern enterprises is increasingly attracting the attention of scholars and practitioners due to the reduction of monopoly pressure on the Ukrainian economy in the context of European integration and the active growth of the level of economy due to the demonopolisation of

the Ukrainian economy. Diversification is a strategy chosen by those companies that are trying to survive in the market, increase their profitability, and minimise risks by using the main strategies for diversifying business processes. Based on the theoretical studies, the author proposes a definition of diversification, which is defined in both broad and narrow terms. In the broad sense, it is, first of all, a full-fledged strategy that consists in expanding the activities of an enterprise through the diversity of its activities, including expanding the range of products or services, entering new markets, distributing investments between different types of assets and different areas of production. In a narrow sense, diversification means the distribution of an enterprise's activities between different types of products or markets in order to spread risks and ensure stability in the event of negative factors, which implies a balanced approach to investment in order to avoid significant costs in the event of a negative impact on one part of the business. For further research, a detailed study of specific diversification strategies, their impact on the financial performance of enterprises and an analysis of the introduction of the latest technologies in the diversification process are possible.

Keywords: *distribution; risk minimisation; business expansion; investment; strategy; economy.*

Постановка проблеми. Диверсифікація бізнес-процесів поступово стає основною стратегією для сучасних підприємств, які здійснюють свою діяльність у складному та динамічному бізнес-середовищі. З розвитком ринків та зміною вподобань споживачів підприємства змушені адаптуватися та розширювати свою діяльність, виходячи за традиційні межі. Тож варто розуміти й орієнтуватися в різних підходах до інтерпретації диверсифікації бізнес-процесів, досліджуючи основні теорії, методології й рамки, які підприємства використовують для ефективної диверсифікації. Розуміння цих підходів має важливе значення для підприємств, які прагнуть досягти сталого зростання, підвищити конкурентоспроможність й скористатися новими для себе можливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання диверсифікації бізнес-процесів широко досліджувалися ученими з різних дисциплін, що підкреслює її важливу роль у формуванні організаційних стратегій і ефективності діяльності.

Від фундаментальних праць економістів класичної думки [1–3, 5–7, 9–16] до сучасних досліджень, вивчення стратегій диверсифікації з часом еволюціонувало, привертаючи увагу науковців з різних дисциплін. І. Ансофф запропонував ранні рамки та розуміння стратегій диверсифікації, створивши основу для подальших досліджень у цій галузі [11, 12]. Соціокогнітивний підхід А. Гінзберга в його дослідженні забезпечив розуміння когнітивних процесів, що лежать в основі стратегічних рішень щодо диверсифікації [13]. Наукова праця М. Портера ще більше розширила дискурс, підкресливши роль диверсифікації у досягненні конкурентних переваг [14]. Практичне розуміння стратегій диверсифікації запропонував Г. Кенні, який надав поради з успішних практик диверсифікації для зростання бізнесу [15]. Загалом, від класиків до сучасників, питання щодо стратегій диверсифікації еволюціонувало, відображаючи зміни в бізнес-середовищі, розвиток теорій стратегічного менеджменту та зростаючу складність глобальних ринків.

Мета статті та постановка завдань. З огляду на вище сказане, метою статті передбачено з'ясувати підходи до трактування диверсифікації бізнес-процесів сучасних підприємств.

Основними завданнями на шляху досягнення мети визначено такі:

1. Розглянути основні підходи до розуміння «диверсифікації» бізнес-процесів підприємств.
2. Сформулювати авторський підхід до розуміння диверсифікації бізнес-процесів підприємств.

Методи дослідження. В процесі виконання поставлених завдань застосовано такі методи дослідження: метод системного аналізу літературних джерел, що дало змогу ознайомитися з наявними теоретичними підходами, поняттями та практичними прикладами диверсифікації бізнес-процесів, визначити основні аспекти теми та підготувати теоретичний фундамент для статті; діалектичний метод дав змогу обґрунтувати поняття – «диверсифікація бізнес-процесів» сучасних підприємств; метод декомпозиції. Також було застосовано методи системного аналізу і синтезу.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження концепції диверсифікації бізнес-процесів сягають своїм корінням глибоко в історію економічної науки. Протягом сторічч розвивалися різні інтерпретації та методології, що і заклали основу для сучасних стратегій і застосувань у сфері диверсифікації бізнес-процесів..

Поняття диверсифікації пережило еволюцію із врахуванням різноманітних шкіл економічної думки та наукових підходів, що дозволило виявити його різноманітні виміри й забезпечити фундаментальну основу для розвитку сучасних стратегій та методик в управлінні бізнес-процесами. Такий розвиток у розумінні диверсифікації надає можливість сучасним підприємствам використовувати широкий спектр стратегій для вдосконалення й оптимізації своєї діяльності.

Диверсифікація як термін має двоєзідну латинську основу: *diversus* – різний і *facio* – роблю; пізніше латинський варіант *diversificatio* – зміни, різноманітність. Сучасна англійська мова утворила слово «*diversification*», що означає розширення асортименту продукції або вкладення капіталу в різні види цінних паперів. Загалом, диверсифікація – це виявлення різноманітності та різнобічності [4].

Багато відомих класиків, таких як Адам Сміт, Жан-Батист Сей, Давид Рікардо, Томас Мальтус, Джон Стюарт Мілль та інші економісти створювали концепції та теорії, які відіграли значну роль у формуванні стратегій управління та економічного розвитку. Розгляд цих класичних думок дає змогу краще розуміти стратегії диверсифікації бізнес-процесів в контексті сучасних умов, зокрема в умовах посиленої конкуренції і швидко змінюваного економічного середовища.

Адам Сміт, який вважається засновником сучасної економічної науки, досліджував ринкові динаміки та основи економічної теорії. У своїх відомих творах, таких як «Дослідження про природу та причини багатства народів» («*Wealth of Nations*»), він аналізував ринкові відносини, роль держави у економіці, механізми формування ринкових цін та основи підприємницької діяльності. Незважаючи на те, що термін «диверсифікація бізнес-процесів» не вживався в його часи, його праці акцентували увагу на важливості ринкової спеціалізації, взаємозв'язку між учасниками ринку й ролі конкуренції як каталізатора економічного прогресу. Ці концепції стали фундаментом для розуміння принципів ринкової ефективності, які застосовуються в стратегіях управління бізнесом, в тому числі і в аспектах диверсифікації [5].

Економіст А. Сміт аргументував, що ринкова конкуренція між підприємствами змушує їх шукати способи підвищення ефективності й зниження витрат для здобуття конкурентних переваг. Однак, він не обмовляв саме стратегічне розширення бізнесу через диверсифікацію. Замість цього, його принципи спеціалізації вказують на те, що підприємства мають фокусуватися на своїх сильних сторонах і концентруватися на тих сферах, де вони можуть найкраще використовувати свої ресурси [5]. Проте, його теорія «невидимої руки ринку» може бути використана для обґрунтування стратегій диверсифікації: ринок і його конкуренція можуть стимулювати підприємства до розширення або диверсифікації своєї діяльності, щоб дати відповідь на змінні умови та вимоги споживачів. Застосовуючи думки

А. Сміта, можна розуміти диверсифікацію як реакцію на ринковий попит і спосіб збереження конкурентоспроможності, адаптуючись до змін в економічному середовищі.

Жан-Батіст Сей, відома фігура класичної економіки 18 століття, залишив значний слід як в економічній теорії, так і в політичній філософії. Його глибоке розуміння економічного розвитку та трансформаційної сили конкуренції було новаторським для свого часу [6]. Сей підкреслював, що конкуренція між підприємствами не лише сприяє підвищенню ефективності, але й стимулює економічний прогрес. Його новаторські думки заклали основу для сучасного розуміння диверсифікації. Автор вважав, що конкурентне середовище змушує підприємства впроваджувати інновації, підштовхуючи їх до вдосконалення своїх продуктів, послуг або ринкових стратегій. По суті, це постійне прагнення до вдосконалення та розширення відображає сучасну концепцію диверсифікації. Вона підкреслює необхідність для підприємств адаптуватися і розвиватися, оптимізуючи свою діяльність для процвітання в конкурентному ринковому середовищі [7]. Також варто зауважити, що у своїх роботах економіст. Отже, можна стверджувати, що його ідеї стосовно конкурентного середовища й стимулювання ефективності мали значний вплив на розвиток стратегій диверсифікації бізнес-процесів у майбутньому.

Ще один цікавий погляд на диверсифікацію надає представник класичної школи, зокрема з теорії порівняльних переваг Д. Рікардо. Робота Рікардо підкреслювала важливість спеціалізації в динаміці міжнародної торгівлі. На протигагу поняттю абсолютної переваги, коли одна країна може перевершити іншу у виробництві всіх товарів, Рікардо стверджував, що країни все одно можуть отримати вигоду від торгівлі, яка базується на їхніх відносних перевагах. Він стверджував, що, зосередившись на виробництві товарів, в яких вони мають порівняльні переваги, країни можуть спільно збільшити загальний обсяг виробництва та ефективність, що в кінцевому підсумку сприятиме економічному зростанню. Ця точка зору передбачає, що диверсифікація у формі спеціалізації на основі порівняльних переваг може бути стратегічним підходом для країн, спрямованим на оптимізацію їхнього економічного потенціалу та зміцнення глобальних торговельних зв'язків [8]. Такий підхід до диверсифікації сприяє підвищенню ефективності й конкурентоспроможності підприємств у сучасних умовах глобального бізнесу.

Карл Маркс відомий своїми філософськими й соціально-економічними ідеями, які змінили світову історію і політичну економію. Карл Маркс в основному фокусувався на аналізі капіталістичної системи та її ефектах на суспільство. Його основна увага була спрямована на пролетаріат і буржуазію, на аспекти експлуатації праці та нерівності у власності. Проте, його ідеї можна використовувати для розуміння взаємозв'язку з диверсифікацією бізнес-процесів через розгляд економічної структури суспільства. Маркс вказував на концентрацію капіталу в руках великих підприємств і на недоліки цієї концентрації [9].

Його теорія про власність, продукцію і класи може бути використана для аналізу й підтримки стратегій диверсифікації. Одним із можливих способів використання його ідей у контексті диверсифікації є розгляд різноманітних галузей і напрямків діяльності підприємства. Маркс підкреслював важливість різноманіття та планування, що може бути перекладено на потребу в більш різноманітних діях і стратегіях підприємства для стійкості й успіху в умовах змін [10]. Отже, хоча сам Маркс не вивчав або розвивав концепції диверсифікації бізнес-процесів безпосередньо, деякі його ідеї можна застосовувати для розуміння важливості різноманіття та планування у стратегіях управління бізнесом.

Ігор Ансофф, видатний учений у галузі стратегічного управління, зробив також значний вклад у теорію та практику стратегій росту підприємств. Його діяльність в області стратегічного управління і бізнес-розвитку часто асоціюється з концепцією диверсифікації. Однією з ключових розробок Ансоффа є матриця Ансоффа, яка стала основою для стратегій

росту [11]. Матриця Ансоффа пропонує підприємствам систематичний підхід до вибору стратегії розвитку, включаючи розширення асортименту продукції або входження на нові ринки [12]. Матриця дає змогу підприємствам аналізувати можливі напрямки розвитку, враховуючи внутрішні ресурси та зовнішні ринкові умови. Завдяки матриці Ансоффа, підприємства можуть ефективно планувати свій стратегічний розвиток, фокусуючись на розширенні ринкових можливостей або продуктових ліній. І. Ансофф підкреслював, що диверсифікація є важливим інструментом для сучасних підприємств, який може сприяти зростанню продажів, стабільності та зменшенню ризиків [11;12].

Науковець А. Гінзберг у своїх дослідженнях ретельно досліджував вплив сприйняття ризиків і можливостей керівниками підприємства на формування стратегії диверсифікації й обрання інвестиційних проектів. Він аналізував, як індивідуальні переконання й уявлення про можливі ризики і вигоди формують підходи до розширення бізнесу та прийняття фінансових рішень [13].

Філіп Котлер, відомий як батько маркетингу, досліджував і практикував стратегії диверсифікації з точки зору розширення продуктового портфеля підприємств. Він вивчав, як підприємства можуть використовувати диверсифікацію для введення нових продуктів або послуг на ринок, розширення сегментів споживачів та максимізації впливу на цільову аудиторію. Котлер рекомендував підприємствам уникати лише повної диверсифікації і ставив акцент на стратегії концентрації, збільшення ринкових часток та вдосконалення існуючих продуктів [14].

Економіст Г. Кенні. підкреслював важливість дослідження ринкових потреб і конкурентного середовища для ефективно диверсифікації. Автор пропонував стратегії для виявлення можливостей на нових ринках, визначення ключових конкурентних переваг та ефективного використання внутрішніх ресурсів підприємства для досягнення успіху у нових галузях чи сегментах [15].

Отже, в таблиці 1 представлені підходи до трактуванню дефініції «диверсифікація бізнес-процесів».

Таблиця 1

Підходи до трактування процесу «диверсифікація бізнес-процесів»

№	Автори	Визначення	Авторське групування
1	Ф. Котлер [16]	Диверсифікація бізнес процесів – стратегічний підхід, який дає змогу підприємствам розширювати свій бізнес за допомогою введення нових продуктів або послуг. Його підхід полягав у максимізації можливостей підприємства шляхом розширення асортименту продукції, звернення до нових сегментів ринку та використання додаткових можливостей для збуту.	Фокус на розширенні асортименту, нових сегментів ринку, а також через нові напрямки та соціально-пізнавальний аспект
2	G. Kenny [15]	Диверсифікація – процеси та стратегії, які підприємства можуть використовувати для розширення своєї діяльності через введення нових продуктів, послуг, або проникнення на нові ринки.	
3	A. Ginsberg [13]	Диверсифікація бізнес процесів – стратегічний підхід, спрямований на розширення видів діяльності підприємства через нові напрямки або ринки. Його підхід зосереджений на вивченні соціально-пізнавальних аспектів цього процесу.	

Продовження табл. 1

№	Автори	Визначення	Авторське групування
4	Оксфордський економічний словник [17]	Диверсифікація – це розподіл або розширення діяльності підприємства або країни між різними видами продукції або ринками. Це дозволяє зменшити ризик, оскільки навіть монопродуктові підприємства прагнуть додати різноманіття в свою діяльність, уникнути повної залежності від одного виду продукції чи ринку і забезпечити собі більш стабільне положення в умовах непередбачуваності.	
5	Т. Yahagi [18]	Диверсифікація бізнес-процесів – це стратегія, за якої підприємство розширює свою діяльність або портфель продуктів/послуг шляхом включення нових галузей, сегментів ринку чи різних видів бізнесу. Це може включати розробку нових продуктів, розширення на нові ринки або використання різних технологій та підходів для забезпечення більшої гнучкості та конкурентоспроможності компанії в різних сферах.	
6	P. R. Nauyar [19]	Диверсифікація бізнес-процесів може розглядатися як стратегія, спрямована на розширення або варіацію діяльності компанії через впровадження нових елементів, напрямів або моделей бізнесу	
7	С. В. Мочерний [20]	Диверсифікація – процес розширення номенклатури продукції, яку виробляють окремі підприємства та об'єднання	
8	Н. I. Ansoff [11]	Диверсифікація – стратегічний засіб для зменшення ризику та розширення можливостей підприємства. Він також звертає увагу на важливість аналізу та оцінки ризиків, пов'язаних з різними формами диверсифікації, та рекомендує підприємствам уважно планувати та обирати оптимальну стратегію, щоб досягти успішного розширення	Фокус на зменшення ризику через стратегічну диверсифікацію
9	Економічний словник О. Томіліна [21]	Диверсифікація один із найбільш ефективних шляхів нейтралізації фінансових ризиків. Диверсифікація дозволяє знижувати окремі види фінансових ризиків: кредитний, депозитний, інвестиційний, валютний тощо	
10	І. Демків [22]	Диверсифікація виступає основним засобом зниження несистематичного ризику та водночас є формою забезпечення стратегічного успіху діяльності підприємства.	Фокус на зниження ризиків через ефективну диверсифікацію.
11	М. S. Oladimeji, I. Udosen [23]	Каталізатор конкурентних переваг і засіб, за допомогою якого організація розподіляє свої ризики між кількома бізнесами, щоб підвищити	

Продовження табл. 1

№	Автори	Визначення	Авторське групування
		прибутковість, зменшити ризик банкрутства, створити синергію, та підвищити ефективність його діяльності.	
12	Ф. Шароян [24]	Диверсифікація виступає потужним інструментом, за допомогою якого значно збільшується прибуток підприємства та його конкурентоспроможність у цілому.	Фокус на збільшення прибутку та конкурентоспроможності через диверсифікацію
13	М. Gort [3]	Це стратегічний процес, що полягає у розширенні бізнесу підприємства у різні сфери або сектори економіки, а саме, як підприємства реагують на зміни в ринкових умовах та виробничих процесах, розширюючи свою діяльність за рахунок входження в нові сегменти ринку.	Фокус на розширення діяльності в різні сфери або сектори для адаптації до змін в ринкових умовах

Джерело: складено автором.

Отже, можна визначити, що погляди на диверсифікацію бізнес-процесів пройшли значний шлях еволюції, переходячи від базових стратегій мінімізації ризиків до комплексних стратегій управління. Таким чином, диверсифікацію слід розглядати в широкому сенсі та вузькому.

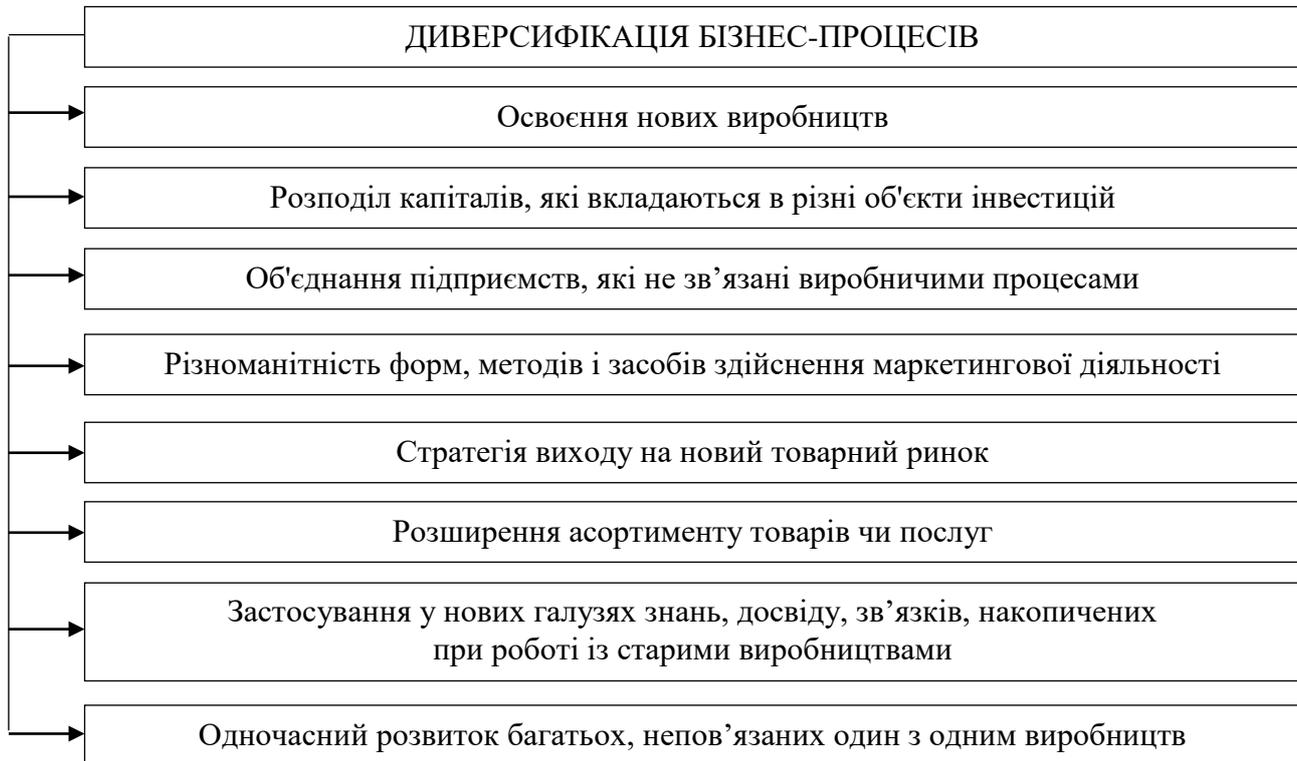
На підставі опрацьованих теоретичних досліджень, запропоноване авторське визначення диверсифікації, яке автор визначає в широкому та вузькому значеннях.

В широкому сенсі – це, перш за все, як повноцінна стратегія, яка полягає в розширенні діяльності підприємства через різноманіття його діяльності, що включає розширення асортименту продукції або послуг, вихід на нові ринки, розподіл інвестицій між різними видами активів і різні сфери виробництва. Така стратегія, певною мірою, спрямована на зменшення ризиків, пов'язаних з концентрацією діяльності в одному сегменті або ринку й сприяє створенню більш стійкого й стабільного підприємства через більш широкий спектр діяльності та інвестицій.

В вузькому сенсі, диверсифікація означає розподіл діяльності підприємства між різними видами продукції або ринками з метою розподілення ризиків і забезпечення стабільності при виникненні негативних чинників у певних секторах чи сегментах ринку, що передбачає збалансований підхід до інвестування з метою уникнення значних витрат в разі негативного впливу на одну частину бізнесу.

Авторське узагальнення розглянутих поглядів, представлене на рис. 1 відображає узагальнену різноманітність поглядів на диверсифікацію бізнес-процесів підприємства, дозволяючи врахувати різні аспекти та стратегії впровадження цього підходу.

Висновки й перспективи подальших досліджень. На основі аналізу і узагальнення поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців, авторське визначення диверсифікації було уточнене і поглиблене, що дало змогу більш повно розкрити її сутність та зміст. З початкової концепції диверсифікації як стратегії зниження ризиків шляхом розподілу активів, вона перетворилася в більш комплексний інструмент, використовуваний для створення синергії та отримання конкурентних переваг. Внаслідок розвитку технологій, маркетингових підходів та стратегічного управління, підприємства активно використовують диверсифікацію для реалізації своїх стратегічних цілей. Це стає можливим завдяки тому, що сучасна диверсифікація вже не обмежується лише зниженням ризиків, а й впроваджує нові можливості для росту і розвитку підприємства.

Джерело: авторське узагальнення на основі [1–24].

Рис. 1. Узагальнена різноманітність поглядів на диверсифікацію
бізнес-процесів підприємства

Дослідження підтверджує, що диверсифікація бізнес-процесів перетворилася на стратегічний інструмент, який не тільки знижує ризики, але й сприяє створенню синергії й конкурентоспроможності підприємства. Для подальших досліджень може бути корисним вивчення конкретних стратегій диверсифікації, їх впливу на фінансові показники підприємств, а також розгляд впровадження новітніх технологій в процес диверсифікації.

References

1. Mayer, M., Hautz, J., Stadler, C., Whittington, R. (2017). Diversification and Internationalization in the European Single Market: The British Exception. *Business History Review*, P. 1–21. <https://doi.org/10.1017/S000768051700071X>.
2. Situm, M. (2019). Corporate performance and diversification from a resource-based view: A comparison between small and medium-sized Austrian firms. *Journal of Small Business Strategy*, No. 29 (3), P. 78–96.
3. Gort, M. (1962). *Diversification and integration in American industry*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 262 p.
4. Zabediuk, M. S. (2020). *Stratehiia dyversyfikatsii yak shliakh pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti*

Література

1. Mayer M., Hautz J., Stadler C., Whittington R. Diversification and Internationalization in the European Single Market: The British Exception. *Business History Review*. 2017. P. 1–21. DOI:10.1017/S000768051700071X.
2. Situm M. Corporate performance and diversification from a resource-based view: A comparison between small and medium-sized Austrian firms. *Journal of Small Business Strategy*. 2019. No. 29 (3). P. 78–96.
3. Gort M. *Diversification and integration in American industry*. Prinston: Princeton University Press, 1962. 262 p.
4. Забедюк М. С. Стратегія диверсифікації як шлях підвищення

- pidpriemstva [Diversification Strategy as a Way to Increase Enterprise Efficiency]. *Ekonomichnyi forum - Economic Forum*, No. 1 (2), P. 87–92. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-2-11> [in Ukrainian].
5. Smit, A. (2018). Bahatstvo narodiv. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii [The Wealth of Nations. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. Nash Format. 722 p. [in Ukrainian].
6. Passant, A. J. G. (2022). The organizational identity of business schools: Toward an entrepreneurial redefinition? A longitudinal case study of a European business school. *Review of Entrepreneurship*, No. 21 (1), P. 24–64.
7. Hollander, S. (2005). Jean-Baptiste Say and the Classical Canon in Economics: The British connection in French classicism. London and New York. 336 p.
8. Chyrak, I. (2022). David Rikardo – vyznanyi lider klasychnoi politychnoi ekonomii (do 250-richchia z dnia narodzhennia) [David Ricardo – a Recognized Leader of Classical Political Economy (for the 250th Anniversary of His Birth)]. *Visnyk ekonomiky - Economic Bulletin*, No. 1, P. 171–190. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.171> [in Ukrainian].
9. Smith, K. (2021). Karl Marx's "Capital": A Guide to Volumes I–III. Anthem Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1k03sc5>.
10. Marx, K. (1988). Kapital. Tom 1: Protses produktsii kapitalu [Capital. Volume 1: The Process of Capitalist Production]. Ed. by D. Rabinovych and S. Trykov. Kharkiv. URL: https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/kapital/Kapital_Tom_1_Knyha_1.pdf [in Ukrainian].
11. Ansoff, H. I. (1969). Business Strategy: Selected Readings. Penguin. 388 p.
12. Ansoff, H. I. (1984). Implanting Strategic Management. Prentice/Hall International. 510 p.
13. Ginsberg, A. (1990). Connecting diversification to performance: A sociocognitive approach. *Academy of Management Review*, No. 15 (3), P. 514–535. DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.1990.4309115>.
14. Porter, M. (1980). Competitive Strategy. Free Press, New York.
- ефективності діяльності підприємства. *Економічний форум*. 2020. No. 1 (2). P. 87–92. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-2-11>.
5. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К.: Наш Формат, 2018. 722 с.
6. Passant A. J. G. The organizational identity of business schools: Toward an entrepreneurial redefinition? A longitudinal case study of a European business school. *Review of Entrepreneurship*. 2022. № 21 (1). P. 24–64.
7. Hollander S. Jean-Baptiste Say and the Classical Canon in Economics: The British connection in French classicism. London and New York, 2005. 336 p.
8. Чирак І. Давид Рікардо – визнаний лідер класичної політичної економії (до 250-річчя з дня народження). *Вісник економіки*. 2022. No. 1. С. 171–190. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.171>.
9. Smith K. Karl Marx's "Capital": A Guide to Volumes I–III. Anthem Press, 2021. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1k03sc5>.
10. Маркс К. Капітал. Том 1: Процес продукції капіталу. За редакцією Д. Рабіновича і С. Трикова. Харків, 1988. URL: https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/kapital/Kapital_Tom_1_Knyha_1.pdf.
11. Ansoff H. I. Business Strategy: Selected Readings. Penguin, 1969. 388 с.
12. Ansoff H. I. Implanting Strategic Management. Prentice/Hall International, 1984. 510 с.
13. Ginsberg A. Connecting diversification to performance: A sociocognitive approach. *Academy of Management Review*. 1990. № 15 (3). С. 514–535. DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.1990.4309115>.
14. Porter M. Competitive Strategy. New York, Free Press, 1980.

15. Kenny, G. (2009). *Diversification Strategy: How to Grow a Business by Diversifying Successfully*. Kogan. 224 p.
16. Kotler, P., Keller, K. L. (2011). *Marketing Management*. Pearson Education. 816 p.
17. Hashimzade, N., Myles, G., Black, J. (2017). *A Dictionary of Economics*. 5th ed. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acref/9780198759430.001.0001>.
18. Yahagi, T. (1981). *Business Diversification Strategy: Measurement and Effects on Corporate Performance*. Stanford University. 672 p.
19. Nayyar, P. R. (1992). On the Measurement of Corporate Diversification Strategy: Evidence from Large U.S. Service Firms. *Strategic Management Journal*, No. 13 (3), P. 219–235.
20. Mochernyi, S. V. (2005). *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Economic Encyclopedic Dictionary]*. Lviv: Svit. Vol. 2. 563 p. [in Ukrainian]
21. Tomilin, O. O., Tiutiunnyk, Yu. M., Brazhnyk, L. V., Drobotia, Ya. A. (2023). *Finansovo-ekonomichnyi slovnyk – dovidnyk [Financial-Economic Dictionary – Handbook]*. Ed. O. O. Tomilin. Poltava: PDAU. 180 p. [in Ukrainian].
22. Demkiv, I. (2021). Stratehiia dyversyfikatsii yak element stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom [Diversification Strategy as an Element of Strategic Management of Enterprises]. *Aktualni problemy menedzhmentu ta publichnoho upravlinnia v umovakh innovatsiinoho rozvytku ekonomiky – Current Issues of Management and Public Administration in the Conditions of Innovative Economic Development*, P. 45–48 [in Ukrainian].
23. Oladimeji, M. S., Udosen, I. (2019). The Effect of Diversification Strategy on Organizational Performance. *Journal of Competitiveness*, No. 11 (4), P. 120–131. DOI: <https://doi.org/10.7441/joc.2019.04.08>.
24. Sharoyan, F. (2021). Kliuchovi etapy rozrobky stratehii dyversyfikatsii na mizhnarodnykh rynkakh [Key stages of developing a diversification strategy in international markets]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii - Entrepreneurship and Innovation*, No. 16, P. 20–25. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/16.3> [in Ukrainian].
15. Kenny G. *Diversification Strategy: How to Grow a Business by Diversifying Successfully*. Kogan, 2009. 224 c.
16. Kotler P., Keller K. L. *Marketing Management*. Pearson Education, 2011. 816 p.
17. Hashimzade N., Myles G., Black J. *A Dictionary of Economics*. 5th ed. Oxford University Press, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1093/acref/9780198759430.001.0001>.
18. Yahagi T. *Business Diversification Strategy: Measurement and Effects on Corporate Performance*. Stanford University, 1981. 672 p.
19. Nayyar P. R. *On the Measurement of Corporate Diversification Strategy: Evidence from Large U.S. Service Firms*. *Strategic Management Journal*. 1992. No. 13 (3). P. 219–235.
20. Мочерний С. В. *Економічний енциклопедичний словник*. Львів: Світ, 2005. Т. 2. 563 с.
21. Томілін О. О., Тютюнник Ю. М., Бражник Л.В., Дроботя Я.А. *Фінансово-економічний словник – довідник*. Наук. ред. О. О. Томілін. Полтава: ПДАУ. 2023. 180 с.
22. Демків І. *Стратегія диверсифікації як елемент стратегічного управління підприємством. Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах інноваційного розвитку економіки*. 2021. С. 45–48.
23. Oladimeji M. S., Udosen I. *The Effect of Diversification Strategy on Organizational Performance*. *Journal of Competitiveness*. 2019. No. 11 (4). P. 120–131. DOI: <https://doi.org/10.7441/joc.2019.04.08>.
24. Шароян Ф. *Ключові етапи розроблення стратегії диверсифікації на міжнародних ринках. Підприємництво та інновації*. 2021. No. 16. P. 20–25. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/16.3>.

УДК 339.56

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.12

Ольга М. Собко, Юрій Д. Фурик

Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна
**СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ ЯК СКЛАДОВІ
СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВАРТІСТЮ БІЗНЕСУ**

Соціально відповідальний маркетинг стає сьогодні все більш актуальним у сучасному бізнес-середовищі, де споживачі очікують від компаній не лише надання якісних продуктів та послуг, але й дотримання етичних норм та активної участі у вирішенні соціальних та екологічних проблем. Стратегії соціально відповідального маркетингу є важливим інструментом у системі управління вартістю бізнесу, оскільки вони допомагають створити стійкі конкурентні переваги, покращити репутацію та довіру серед споживачів, а також забезпечити довгострокову фінансову стабільність компанії. Метою представленої роботи є визначення основних стратегій соціально відповідального маркетингу як основних складових сучасної системи управління вартістю бізнесу. Основними методами представленими в роботі є: методи аналізу та синтезу, методи дедукції та індукції, метод порівняння, аналітичний метод, графічний та табличний методи для наочного відображення представлених результатів. Стратегії соціально відповідального маркетингу: етичний маркетинг, екологічний маркетинг, соціальний маркетинг, маркетинг відносин. Вплив на вартість бізнесу соціально відповідального маркетингу проявляється в наступному: підвищення лояльності споживачів, поліпшення репутації, зменшення ризиків, залучення та утримання талантів. Стратегії соціально відповідального маркетингу є невід'ємною складовою системи управління вартістю бізнесу. Вони не лише допомагають компаніям відповідати на виклики сучасного ринку, але й створюють додаткову цінність для всіх зацікавлених сторін. Впровадження соціально відповідального маркетингу сприяє підвищенню лояльності споживачів, покращенню репутації, зменшенню ризиків та залученню талановитих працівників, що в комплексі забезпечує сталий розвиток та конкурентоспроможність компанії.

Ключові слова: *соціально відповідальний маркетинг; стратегії соціально відповідального маркетингу; корпоративна соціальна відповідальність; соціальна відповідальність; спорт; спортивна індустрія; вартість бізнесу; управління вартістю бізнесу; система управління; система управління вартістю бізнесу.*

Olha M. Sobko, Yurii D. Furyk

West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

**SOCIALLY RESPONSIBLE MARKETING STRATEGIES AS COMPONENT SYSTEMS
OF BUSINESS VALUE MANAGEMENT**

Socially responsible marketing is becoming more and more relevant today in the modern business environment, where consumers expect from companies not only the provision of quality products and services, but also compliance with ethical standards and active participation in solving social and environmental problems. Socially responsible marketing strategies are an important tool in the business value management system, as they help create sustainable competitive advantages, improve reputation and trust among consumers, and ensure long-term financial stability of the company. The purpose of the presented work is to define the main strategies of socially responsible marketing as the main components of the modern business cost management system. The main methods presented in the work are: methods of analysis and synthesis, methods of deduction and induction, method of comparison, analytical method, graphical and tabular methods for visual display of presented results. Socially responsible marketing

strategies: ethical marketing, ecological marketing, social marketing, relationship marketing. The impact on business value of socially responsible marketing is manifested in the following: increasing consumer loyalty, improving reputation, reducing risks, attracting and retaining talent. Socially responsible marketing strategies are an integral part of the business cost management system. They not only help companies meet the challenges of today's market, but also create added value for all stakeholders. The implementation of socially responsible marketing contributes to increasing consumer loyalty, improving reputation, reducing risks and attracting talented employees, which in the complex ensures sustainable development and competitiveness of the company.

Keywords: socially responsible marketing; socially responsible marketing strategies; corporate social responsibility; social responsibility; sports; sports industry; business value; business value management; management system; business value management system.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та зростаючої обізнаності споживачів про соціальні й екологічні проблеми, представники бізнесу стикаються з необхідністю адаптувати свої маркетингові стратегії, щоб відповідати вимогам часу. Соціально відповідальний маркетинг за таких змінних умов стає важливим інструментом, який дозволяє представникам бізнесу не лише задовольняти потреби своїх клієнтів, але й робити вагомий внесок у вирішення соціальних та екологічних проблем. Успішна реалізація стратегій соціально відповідального маркетингу допомагає підвищити репутацію бренду, зміцнити лояльність споживачів та забезпечити довгострокову фінансову стабільність.

Стратегії соціально відповідального маркетингу є невід'ємною складовою системи управління вартістю бізнесу в сучасних умовах господарювання. Вони включають різноманітні підходи, спрямовані на інтеграцію етичних, екологічних та соціальних аспектів у маркетингові діяльності компаній. Зокрема, це може бути екологічний маркетинг, що фокусується на просуванні продуктів з мінімальним впливом на довкілля, або соціальний маркетинг, який передбачає участь у вирішенні актуальних соціальних проблем. Саме тому представлена проблематика є актуальною та своєчасною.

Аналіз сучасних літературних джерел. Проблематика розвитку підприємництва, становлення бізнесу, розвитку сучасних бізнес-структур знайшла своє відображення в роботах багатьох вчених, економістів, дослідників та політиків Н. Гавкалової, О. Іващенко, Р. Кантільона, І. Кірцнера, А. Крисоватого, Л. Мізеса, І. Отенко, Н. Резнікової, М. Рубцової, А. Сміта, О. Сохацької, О. Собко, Ф. Хайека, Т. Шталь, Й. Шумпетера та інших.

При цьому проблематика розвитку маркетингу, маркетингових стратегій, клієнтоорієнтованості, соціальної відповідальності та соціально відповідального маркетингу представлена в роботах таких вчених як: О. Біловодська, О. Боєнко, О. Бондаренко, Н. Горішна, Горфінкель В., Б. Данілішин, Дідківська К., Ю. Зайцев, Зеленко О., Калініченко, Ф. Котлер, К. Келлер, Ж.-Ж. Ламбен, Л. Лі, І. Лилик, О. Лук'янець, Я. Паладієва, П. Пилипчук, О. Птащенко, Р. Рейденбах, І. Решетнікова, П. Робін, Родіонова Н., Є. Ромат, О. Собко, О. Сохацька, Фасов І., Л. Шаульська, Т. Шталь та інші.

При цьому слід відмітити, що представлена проблематика не втрачає своєї актуальності навіть при такій великій зацікавленості в ній та багатовекторності досліджень. Через змінність глобального економічного простору представлена проблематика також трансформується та потребує уточнення деяких аспектів, а також з'являються нові вектори для дослідження.

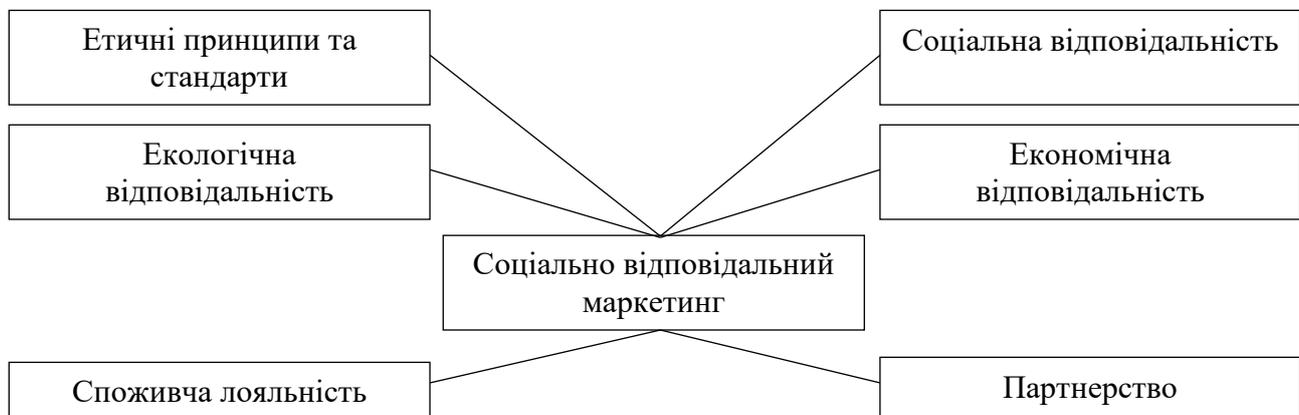
Мета. Представлена робота орієнтована на визначення основних стратегій соціально відповідального маркетингу як основного елементу системи управління вартістю бізнесу.

Результати дослідження. Соціально відповідальний маркетинг сьогодні є важливою концепцією сучасного бізнесу. Так концепція соціально відповідального маркетингу поєднує традиційні маркетингові методи з етичними та соціальними аспектами. На відміну від традиційного маркетингу, що здебільшого орієнтується на максимізацію прибутку, соціально відповідальний маркетинг спрямований на досягнення балансу між комерційними інтересами та соціальною відповідальністю. Впровадження стратегій соціально відповідального маркетингу дозволяє компаніям створювати додаткову цінність як для своїх клієнтів, так і для суспільства в цілому.

Саме тому, важливо зазначити, що сутність соціально відповідального маркетингу базується на врахуванні етичних принципів, екологічних стандартів та соціальних потреб під час розробки та реалізації маркетингових стратегій. Це включає, зокрема, просування екологічно чистих продуктів, участь у соціальних проектах, підтримку місцевих громад та сприяння сталому розвитку. Суб'єкти господарювання, що використовують інструментарій соціально відповідального маркетингу, прагнуть не лише збільшити свої прибутки, але й позитивно впливати на суспільство і довкілля.

Соціально відповідальний маркетинг має значний вплив на репутацію бренду, довіру клієнтів та лояльність споживачів. Споживачі все частіше віддають перевагу продуктам і послугам компаній, які демонструють відповідальне ставлення до суспільства та довкілля. Зазначене сприяє підвищенню конкурентоспроможності та забезпеченню довгострокового успіху бізнесу.

Соціально відповідальний маркетинг включає кілька ключових складових, які допомагають компаніям інтегрувати соціальні та екологічні аспекти у свою маркетингову діяльність (рис. 1).

Джерело: складено на основі [1, 3, 5–8, 10].

Рис. 1. Складові соціально відповідального маркетингу

Зазначені на рис. 1 складові соціально відповідального маркетингу є фундаментальними для створення стратегій, що спрямовані на сталий розвиток та підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

Таким чином, спираючись на сукупність теоретичних досліджень [1, 4, 5, 7, 8, 10, 15–18] можливо зазначити, що система управління вартістю бізнесу складається з трьох рівнів, де на першому рівні в основному блоці є сама система управління вартістю бізнесу, яка на другому рівні об'єднує такі блоки як : репутаційний капітал, фінансова стійкість, споживча лояльність, система зв'язків зі стейкхолдерами, інноваційність та система управління ризиками. Всі ці блоки створюють другий рівень системи управління вартістю бізнесу. Третій рівень уточнює складові другого рівня дозволяючи підібрати конкретний

стратегічний інструментарій для вирішення стратегічних завдань, що стають перед суб'єктами господарювання під впливом трансформаційних змін, цифровізації та глобалізації. Саме тому на рис. 2. Представимо схематичне зображення системи управління вартістю бізнесу.

Джерело: систематизовано на основі джерел [2, 4, 9–11, 13, 14].

Рис. 2. Система управління вартістю бізнесу

Стратегії соціально відповідального маркетингу відіграють ключову роль у сучасному бізнес-середовищі, особливо в контексті управління вартістю бізнесу. Вони сприяють формуванню довгострокової вартості для компанії через підвищення її репутації, залучення лояльних клієнтів, покращення відносин з громадськістю та зменшення ризиків. Спираючись на представлену схему можливо зазначити, що стратегії соціально відповідального маркетингу можуть бути в той чи іншій мірі задіяні в окремих блоках системи для отримання відповідного ефекту. Так в таблиці 1 представимо можливість залучення стратегій соціально відповідального маркетингу в блоках другого рівня системи управління вартістю бізнесу.

Таблиця 1

**Використання стратегій соціально відповідального маркетингу
в системі управління вартістю бізнесу**

Блок	Можливість залучення стратегій соціально відповідально маркетингу	Характеристика	Отриманий позитивний вплив
1	2	3	4
Репутаційний капітал	Так	Стратегії соціально відповідального сприяють формуванню позитивного іміджу компанії як відповідального та етичного суб'єкта ринку, що підвищує її цінність в очах споживачів, інвесторів та інших стейкхолдерів	Зниження репутаційних ризиків, підтримка репутації компанії, висока лояльність споживачів
Фінансова стійкість	Так	Формування інвестиційної привабливості, що сприяє збільшенню фінансових ресурсів та можливостей для розвитку	Оптимізації витрат, зменшення відходів та підвищення ефективності використання ресурсів
Споживча лояльність	Так/ ні	Соціальна ініціативність	Збільшення клієнтської бази, набуття соціальний конкурентних переваг / втрата індивідуальності бренду, висока залежність від соціальної складової
Система стейкхолдерів	Так	Активна участь у соціально значущих проєктах та ініціативах сприяє побудові міцних відносин з місцевими громадами та органами влади	Сприяє обміну досвідом, технологіями та ресурсами
Інноваційність	Так/ ні	Сприяє розвитку нових технологій та продуктів, які відповідають вимогам сталого розвитку	Забезпечення конкурентних переваг, споживча лояльність, збільшення прибутків, швидка комерціалізація новинок / висока залежність від енергозберігаючих технологій, обтяження споживачів інноваційністю, ризики несприйняття новинок

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Система управління ризиками	Так	Дотримання соціально відповідальних практик допомагає компаніям уникнути штрафів та санкцій з боку регуляторних органів	Знижує ризики, пов'язані з можливими скандалами або критикою з боку громадськості

Джерело: складено авторами.

У підсумку, стратегії соціально відповідального маркетингу є невід'ємною частиною системи управління вартістю бізнесу, оскільки вони сприяють створенню доданої вартості через підвищення репутації, залучення лояльних клієнтів, зменшення ризиків та стимулювання інновацій.

Спираючись на дані представленого дослідження наведемо приклад застосування стратегій соціально відповідального маркетингу для підвищення вартості бізнесу підприємств спортивної сфери (табл. 2).

Таблиця 2

**Використання стратегій соціально відповідального маркетингу
для підприємств спортивної сфери**

Блок	Очікуваний ефект від впровадження стратегій соціально відповідального маркетингу	Характеристика
1	2	3
Репутаційний капітал	Покращення іміджу компанії, зменшення репутаційних ризиків, підвищення лояльності споживачів до бренду компанії	Спортсмени та спортивні клуби можуть активно підтримувати екологічні ініціативи, наприклад, зменшення використання пластику під час змагань
Фінансова Стійкість	Формування інвестиційної привабливості, використання нових технологій, використання енергозберігаючих технологій, оптимізація ресурсної бази	Впровадження енергоефективних технологій на спортивних об'єктах та під час спортивних заходів не тільки зменшує витрати, але й підвищує екологічну відповідальність підприємства
Споживча лояльність	Підвищення лояльності споживачів до бренду, підвищення конкурентоспроможності в окремій ринковій ніші, підсилення окремих конкурентних переваг, формування нових конкурентних переваг	Спортивні підприємства можуть розробляти унікальні маркетингові кампанії, які підкреслюють їхню відданість соціальним та екологічним питанням
Система стейкхолдерів	Підвищення привабливості бренду, підвищення споживчої лояльності, організація системи зв'язків з громадськістю	Організація відкритих заходів, тренінгів та лекцій на тему здорового способу життя та екології сприяє зміцненню відносин з місцевими громадами
Інноваційність	Підвищення споживчої зацікавленості, підвищення прибутковості, прискорення комерціалізації розробок	Впровадження нових технологій, спрямованих на зменшення екологічного впливу спортивних заходів, стимулює інноваційний розвиток підприємства та підвищує його конкурентоспроможність

Продовження табл. 2

1	2	3
Система управління ризиками	Зниження ризиковості, підвищення споживчої лояльності	Підтримка відкритої комунікації та прозорості у діяльності підприємства допомагає швидко реагувати на можливі кризи та мінімізувати репутаційні ризики

Джерело: авторське представлення.

Використання стратегій соціально відповідального маркетингу сприяє підвищенню вартості бізнесу для підприємств спортивної сфери через покращення репутації, зміцнення фінансової стійкості, залучення та утримання клієнтів, розвиток позитивних відносин зстейкхолдерами, стимулювання інновацій та зменшення ризиків.

Висновки. Стратегії соціально відповідального маркетингу є надзвичайно важливими для сучасного бізнесу, який прагне до сталого розвитку та підвищення своєї конкурентоспроможності. Впровадження соціально відповідального маркетингу дозволяє сьогодні суб'єктам господарювання не лише задовольняти потреби споживачів, але й активно брати участь у вирішенні соціальних та екологічних проблем, що сприяє зміцненню репутації та лояльності клієнтів. На основі соціально відповідального маркетингу сьогодні можливо підвищити популярність бренду підприємства, продукції або привернути увагу до якоїсь економічної сфери. Так в сфері спорту використання соціально відповідального маркетингу орієнтують споживача на ведення здорового способу життя, екологізації своєї діяльності та трансформації своїх смаків у бік соціалізації, екологічності та енергозбереження.

Аналізуючи різні аспекти соціально відповідального маркетингу, можна зробити висновок, що такі стратегії є невід'ємною складовою системи управління вартістю бізнесу. Вони допомагають інтегрувати етичні, екологічні та соціальні аспекти у маркетингову діяльність компанії, що, в свою чергу, сприяє створенню додаткової цінності для всіх зацікавлених сторін – від споживачів до акціонерів і суспільства в цілому.

Соціально відповідальний маркетинг сприяє розвитку довготривалих відносин з клієнтами, підвищенню їхньої довіри та задоволеності. Компанії, що активно використовують стратегії соціально відповідального маркетингу, демонструють свою прихильність до етичних стандартів і соціальної відповідальності, що підвищує їхню привабливість в очах споживачів та інвесторів.

Таким чином, впровадження соціально відповідального маркетингу є стратегічно важливим кроком для будь-якого бізнесу, який прагне досягти сталого успіху та підвищити вартість свого бренду. Компанії, які усвідомлюють важливість соціальної відповідальності та активно інтегрують її в свої маркетингові стратегії, здатні забезпечити собі стабільний розвиток та позитивний вплив на суспільство і довкілля, що в свою чергу в довгостроковому періоді може забезпечити цілий ряд конкурентних переваг та конкурентоспроможність в цілому.

References

Література

1. Danylyshyn, B., Bondarenko, O., Gudz, M., Ptashchenko, O., Mohylova, A., Radkevych, L. (2023). Marketing Tools to Increase Regional Investment Attractiveness. *Review of Economics and Finance*, Vol. 21, P. 1101–1108. DOI: <https://doi.org/>
1. Danylyshyn B., Bondarenko O., Gudz M., Ptashchenko O., Mohylova A., Radkevych L. Marketing Tools to Increase Regional Investment Attractiveness. *Review of Economics and Finance*. 2023. Vol. 21.

- 10.55365/1923.x2023.21.121; URL: <https://refpress.org/ref-vol21-a122>.
2. Nyame-Asiamah, F., Ghulam, S. (2020). The relationship between CSR activity and sales growth in the UK retailing sector. *Social Responsibility Journal*, Vol. 16, No. 3, P. 387–401. DOI: <https://doi.org/10.1108/SRJ-09-2018-0245>.
3. Khaminich, S., Broshkov, M., Kuznietsov, E., Ptashchenko, O., Milcheva, V., Boiko, O. (2019). Transformation of managerial innovations in conditions of digitalization of market relations. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, No. 8 (4), P. 7888–7893. DOI: [10.35940/ijrte.D9137.118419](https://doi.org/10.35940/ijrte.D9137.118419).
4. Krysovaty, A., Ptashchenko, O., Kurtsev, O., Arutyunyan, O. (2024). The Concept of Inclusive Economy as a Component of Sustainable Development. *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, No. 1, P. 164–172. URL: <https://ph.pollub.pl/index.php/preko/article/view/5755/4346>.
5. Li, L., Wang, S., Zeng, S., Ma, H., Zheng, R. (2023). Unveiling the social responsibility factors in new infrastructure construction. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1108/ECAM-03-2023-0305>.
6. Reznikova, N., Ivashchenko, O., Rubtsova, M. (2020). Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus of international economic security and sustainable development. *Ekonomika ta derzhava = Economy and the state*, No. 7, P. 24–31.
7. Shtal, T., Ptashchenko, O., Rodionov, S., Kurtsev, O. (2023). Implementation of modern marketing tools in entrepreneurial activity. *Economics of Development*, No. 22 (4), P. 53–63. DOI: [10.57111/devt/4.2023.53](https://doi.org/10.57111/devt/4.2023.53). URL: <https://ecdev.com.ua/uk/journals/t-22-4-2023/implementatsiya-suchasnogo-marketingovogo-instrumentariyu-v-pidpriyemnitsku-diyalnist>.
- P. 1101–1108. DOI: <https://doi.org/10.55365/1923.x2023.21.121>; URL: <https://refpress.org/ref-vol21-a122>.
2. Nyame-Asiamah F., Ghulam S. The relationship between CSR activity and sales growth in the UK retailing sector. *Social Responsibility Journal*. 2020. Vol. 16, No. 3. P. 387–401. DOI: <https://doi.org/10.1108/SRJ-09-2018-0245>.
3. Khaminich S., Broshkov M., Kuznietsov E., Ptashchenko O., Milcheva V., Boiko O. Transformation of managerial innovations in conditions of digitalization of market relations. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. No. 8 (4). P. 7888–7893. DOI: [10.35940/ijrte.D9137.118419](https://doi.org/10.35940/ijrte.D9137.118419).
4. Krysovaty A., Ptashchenko O., Kurtsev O., Arutyunyan O. The Concept of Inclusive Economy as a Component of Sustainable Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*. 2024. No. 1. P. 164–172. URL: <https://ph.pollub.pl/index.php/preko/article/view/5755/4346>.
5. Li L., Wang S., Zeng S., Ma H., Zheng R. Unveiling the social responsibility factors in new infrastructure construction. *Engineering, Construction and Architectural Management*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1108/ECAM-03-2023-0305>.
6. Reznikova N., Ivashchenko O., Rubtsova M. Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus of international economic security and sustainable development. *Економіка та держава*. 2020. № 7. P. 24–31.
7. Shtal T., Ptashchenko O., Rodionov S., Kurtsev O. Implementation of modern marketing tools in entrepreneurial activity. *Economics of Development*. 2023. No. 22 (4). P. 53–63. DOI: [10.57111/devt/4.2023.53](https://doi.org/10.57111/devt/4.2023.53). URL: <https://ecdev.com.ua/uk/journals/t-22-4-2023/implementatsiya-suchasnogo-marketingovogo-instrumentariyu-v-pidpriyemnitsku-diyalnist>.

8. Zaitsev, Y., Krysovatyu, I., Gavkalova, N., Sobko, O., Boichyk, V. (2024). Interaction of Digitization and Corporate Social Responsibility in the Context of Sustainable Development. *Econ. Aff.*, Vol. 69 (Special Issue), P. 217–227. URL: <https://ndpublisher.in/admin/issues/EAv69n1w.pdf>.
8. Zaitsev Y., Krysovatyu I., Gavkalova N., Sobko O., Boichyk V. Interaction of Digitization and Corporate Social Responsibility in the Context of Sustainable Development. *Econ. Aff.* 2024. Vol. 69(Special Issue). P. 217–227. URL: <https://ndpublisher.in/admin/issues/EAv69n1w.pdf>.
9. Horishna, N. M. (2016). Fenomen sotsialnoho pidpriemnytstva: sutnist i kryterii [The phenomenon of social entrepreneurship: essence and criteria]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Sotsialna robota = Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, Vol. 2 (39), P. 58–61 [in Ukrainian].
9. Горішна Н. М. Феномен соціального підприємництва: сутність і критерії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 2 (39). С. 58–61.
10. Kotler, F., Li, N. (2005). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist. Yak zrobyty yakomoha bilshe dobra dla vashoi kompanii ta suspilstva [Corporate social responsibility. How to do as much good as possible for your company and society]. Trans. from English S. Yarynych. Kyiv: Standart. 302 p. [in Ukrainian].
10. Котлер Ф., Лі Н. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства. Пер. з англ. С. Яринич. К.: Стандарт, 2005. 302 с.
11. Krysovatyu, A. I., Sokhatska, O. M., Skavronska, I. V. et al. (2018). Chetverta promyslova revoliutsiia: zmina napriamiv mizhnarodnykh investytsiinykh potokiv: monohrafiia [The fourth industrial revolution: changing directions of international investment flows: monograph]. Ed. A. I. Krysovatyu and O. M. Sokhatska. Ternopil: Osadtsa Yu. V. 480 p. [in Ukrainian].
11. Крисоватий А. І., Сохацька О. М., Скавронська І. В. та ін. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків: монографія. За наук. ред. А. І. Крисоватого та О. М. Сохацької. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 480 с.
12. Krysovatyu, A., Desiatniuk, O., Ptashchenko, O. (2023). Digital inclusion: financial and marketing aspects. *Journal of Strategic Economic Research*, № 3 (14), P. 93–102. DOI: 10.30857/2786-5398.2023.3.10. URL: <https://econ-vistnyk.knutd.edu.ua/wp-content/uploads/sites/17/2023/08/3-2023-10.pdf>.
12. Крисоватий А., Десятнюк О., Птащенко О. Digital inclusion: financial and marketing aspects. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2023. № 3 (14). С. 93–102. DOI: 10.30857/2786-5398.2023.3.10. URL: <https://econ-vistnyk.knutd.edu.ua/wp-content/uploads/sites/17/2023/08/3-2023-10.pdf>.
13. Paladiieva, Ya. Sotsialna vidpovidalnist biznesu: shcho tse oznachaie ta chomu vazhlyvo. URL: <https://mbusinesspartner.com.ua/sotsialna-vidpovidalnist-biznesu> [in Ukrainian].
13. Паладієва Я. Соціальна відповідальність бізнесу: що це означає та чому важливо. URL: <https://mbusinesspartner.com.ua/sotsialna-vidpovidalnist-biznesu>.
14. Ptashchenko, O. V., Shersheniuk, O. M. (2023). Methodological bases of management of business activity of enterprises in the conditions of globalization. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho avtomobilno-dorozhnoho*
14. Птащенко О. В., Шершенюк О. М. Methodological bases of management of business activity of enterprises in the conditions of globalization. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: збірник наукових праць Харківського*

universytetu, No. 1 (30), P. 38–57 [in Ukrainian].

15. Sobko, O. M., Krysovaty, I. A. (2021). Vdoskonalennia upravlinnia innovatsiinymy proektamy ta pozhvavlennia innovatsiinoi aktyvnosti pidpriemstv Ukrainy [Improving the management of innovative projects and revitalizing the innovative activity of Ukrainian enterprises]. *Visnyk ekonomiky = Bulletin of the economy*, № 3, P. 97–112. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1268> [in Ukrainian].

16. Sobko, O. M., Boichyk, I. M., Krysovaty, I. A., Smereka, S. B. (2020). Rozvytok intelektualnoho kapitalu ta upravlinnia innovatsiinymy proektamy v torhivli [Development of intellectual capital and management of innovative projects in trade]. *Ekonomichnyi analiz = Economic analysis*, Vol. 30, № 2, P. 7–16 [in Ukrainian].

17. Sobko, O. M. (2016). Kreatsiia vartosti intelektualnoho kapitalu pidpriemstva yak sfera formuvannia konkurentnykh perevah [Creation of the value of the enterprise's intellectual capital as a sphere of formation of competitive advantages]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky = Ukrainian Journal of Applied Economics*, Vol. 1, № 4, P. 120–128 [in Ukrainian].

18. Shaulska, L. V., Kabachenko, H. S. (2016). Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva yak napriam derzhavnoho rehuliuвання rynku pratsi [Development of social entrepreneurship as a direction of state regulation of the labor market]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia = Economics and management organization*, № 2 (22), P. 300–310 [in Ukrainian].

національного автомобільно-дорознього університету. 2023. № 1 (30). С. 38–57.

15. Собко О. М., Крисоватий І. А. Вдосконалення управління інноваційними проектами та поживлення інноваційної активності підприємств України. *Вісник економіки*. 2021. № 3. С. 97–112. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1268>.

16. Собко О. М., Бойчик І. М., Крисоватий І. А., Смерека С. Б. Розвиток інтелектуального капіталу та управління інноваційними проектами в торгівлі. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 2. С. 7–16.

17. Собко О. М. Креация вартости інтелектуального капіталу підприємства як сфера формування конкурентних переваг. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 4. С. 120–128.

18. Шаульська Л. В., Кабаченко Г. С. Розвиток соціального підприємництва як напрям державного регулювання ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 300–310.

УДК 657.01:330.34

DOI: 10.30857/2786-5398.2024.2.13

Інна В. Шостак, Галина П. Плисенко

*Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського», Україна*

ІНТЕГРОВАНА ЗВІТНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ ESG

Сталий розвиток та стійкість є основою надійних процесів управління продуктивністю, які повинні фіксувати та враховувати фінансові та нефінансові ризики, рішення, які приймають організації. Сучасні тенденції в управлінні ефективністю є важливими для вибудови гнучкої та трансформаційної бізнес-моделі. Нині від організацій очікують формування стратегічного бачення за компонентами ESG (Environmental, Social, Governance) та реалізації проєктів у галузі захисту навколишнього середовища, запобігання кліматичним змінам, зниження викидів в атмосферу, безаварійної роботи, дотримання принципів корпоративного управління та прав людини, для підтримки сталого економічного зростання, що пов'язано з екологічними, соціальними проблемами та проблемами управління. У статті визначено сутність та складові принципів інтегрованої звітності та її вплив на сталий розвиток організації. Встановлено, що наразі, ухвалення рішень з нефінансових питань впливають на репутацію організації та мають відчутні економічні наслідки. Інтегрована звітність сприяє розробці та впровадженні нових вимог до управління даними для збору нефінансових даних і показників за складовими ESG, які відповідають стратегічним цілям організації. Поступове впровадження інтегрованої звітності за рахунок переходу до інтегрованого мислення, сприяє застосуванню складових ESG та поєднується з системою звітності зі сталого розвитку. Ця система забезпечується стандартами, що регулюють питання вимірювання та розкриття інформації за певними видами капіталу. Інтегрована звітність узгоджується з результатами фінансової та іншої звітності, але при цьому вона відрізняється від інших звітів та документів.

Ключові слова: інтегрована звітність; організація; сталий розвиток; ESG; бізнес-модель.

Inna V. Shostak, Halyna P. Plysenko

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ukraine

INTEGRATED REPORTING IN THE CONTEXT OF ESG PRINCIPLES

Introduction and research objectives: sustainable development and sustainability are the basis of reliable performance management processes that must capture and take into account financial and non-financial risks, decisions made by organizations. Modern trends in performance management are important for building a flexible and transformative business model. Currently, organizations are expected to form a strategic vision for ESG (environmental, social, governance) components and implement projects in the field of environmental protection, climate change prevention, reduction of emissions into the atmosphere, accident-free operation, compliance with the principles of corporate governance and human rights. To support sustainable economic growth that addresses environmental, social and governance (ESG) issues. The purpose of the study is to determine the essence and component principles of integrated reporting and its impact on the sustainable development of the organization. Methodology: the following general scientific and special methods were used in the study: scientific generalization and systematization – to justify the features of integrated reporting and determine its role in the development of the organization; benchmarking – to compare integrated reporting and ESG principles; system analysis – to identify

the principles of building integrated reporting; logical synthesis – to explain the research results. Today, decisions on non-financial issues affect the reputation of the organization and have tangible economic consequences. Integrated reporting facilitates the development and implementation of new data governance requirements for the collection of non-financial and ESG data that align with an organization's strategic objectives. The gradual introduction of integrated reporting due to the transition to integrated thinking, promotes the application of ESG (environmental, social, governance) components and is combined with the reporting system for sustainable development. This system is supported by standards governing the measurement and disclosure of information for certain types of capital. Integrated reporting is consistent with the results of financial and other reporting, but at the same time it differs from other reports and messages.

Keywords: *integrated reporting; organization; sustainable development; ESG; business model.*

Постановка проблеми. Розбудова стійкої економіки, безперечно є глобальним пріоритетом для всіх країн світу. Останні події в Україні кидають виклик геополітичній стабільності та створюють нові потенційні економічні потрясіння для світової економіки, які розпочалися через кризу Covid-19. Країни, що розвиваються, стикаються з найбільшими проблемами за останнє десятиліття, оскільки вони прагнуть досягти високого рівня показника доходу на душу населення з подібним показником в розвинутих економіках, але при цьому мають низькі фіскальні можливості підтримувати доходи домогосподарств, особливо після пандемії та карантинних обмеженнях пов'язаних з Covid-19. Оскільки успіх та ефективність організацій все більше залежать від того, чи приділяється увага питанням сталого розвитку та стійкості операційної діяльності, актуальним дослідженням буде вивчення питань інтегрованої звітності за компонентами ESG (Environmental, Social, Governance). Звіти за показниками ESG мають на меті продемонструвати зважений підхід до операційної діяльності (управління), турботи про працівників та клієнтів (соціальний вплив) та дбайливе ставлення про навколишнє середовище (екологічна складова).

Мета дослідження – визначення сутності та складових принципів інтегрованої звітності та її вплив на сталий розвиток організації.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Роль бізнесу в суспільстві змінюється, оскільки цифрові технології трансформують глобальну економіку. Нові вимоги зацікавлених сторін щодо корпоративної прозорості та підзвітності, політична нестабільність, проблеми в ланцюгах поставок, війни, трансформація робочої сили, зміна навичок та компетенцій – це неповний перелік перешкод, з якими доводиться справлятися організаціям. Сталий розвиток та стійкість є основою надійних процесів управління продуктивністю, які повинні фіксувати та враховувати фінансові та нефінансові ризики, рішення, які приймають організації. Сучасні тенденції в управлінні ефективністю є важливими для вибудови гнучкої та трансформаційної бізнес-моделі. Ефективне управління продуктивністю має ключове значення в організації виробництва інноваційних продуктів та послуги, досліджуванні нових каналів виходу на ринок і реагування посилення екологічної складової. Для підтримки сталого економічного зростання, що пов'язано з екологічними, соціальними проблемами та проблемами управління необхідно дотримуватись основних цілей:

1. Переорієнтування потоків капіталу на сталу економіку.
2. Включення стійкості в управління ризиками.
3. Сприяння прозорості та довгостроковості.

Сприяння досягнення наведених цілей базується на ключових міжнародних законодавчих стандартах відповідно до показників ESG:

EU Taxonomy Regulation: система класифікації для визначення того, чи є економічна діяльність екологічно стійкою, що вимагає звітування щодо прийнятності та узгодження з екологічними цілями організації [3].

Sustainable Finance Disclosures Regulation (SFDR): вимагає від менеджерів оцінювати та розкривати інформацію про те, як ризики враховуються в їхніх інвестиційних процесах і як вони розглядають інвестиційні рішення, які можуть призвести до негативного впливу на чинники сталого розвитку, відомі як основні несприятливі впливи (PAI) [9].

EU Benchmark Regulation: вимагає, щоб інвестиційні контрольні показники розкривали, як саме вони враховують критерії ESG у свої процеси, а також запроваджують типи кліматичних контрольних показників [8].

Sustainability Preferences: поправки до Директиви про ринки фінансових інструментів (MiFID II) і Директиви про розповсюдження страхування (IDD) означають, що питання показників ESG повинні бути включені в процес консультування [6].

Побудова бізнес-моделі відповідно до принципів сталого розвитку, створення умов для безпечної та надійної виробничої діяльності дозволяє організаціям бути ефективними сьогодні та дбати про майбутній розвиток. Організації, що ведуть активну діяльність із залучення фінансування та просування своєї продукції на міжнародних фінансових та товарних ринках, стикаються з зростаючими очікуваннями інвесторів, контрагентів, кредиторів та стейкхолдерів щодо питань сталого розвитку. З кожним роком стає очевидним вплив ESG-чинників на фінансові результати діяльності підприємства.

«Мета інтегрованої звітності є надання фінансової і не фінансової інформації щодо розподілу фінансового капіталу з урахуванням ключових факторів, які впливають на потенціал підприємства у продовж певного проміжку часу. Зацікавленість у зростанні вартості майна підприємства, зниженні ризиків при інвестуванні, підвищенні суспільної довіри до діяльності обумовлює необхідність складання інтегрованої звітності та вимагає розробки належного методичного підґрунтя» [5].

Сьогодні, ухвалення рішень з нефінансових питань впливають на репутацію організації, та мають відчутні економічні наслідки. Серед інвесторів зростає зацікавленість у стійких бізнес-процесів і, відповідно, в інструментах, що дозволяють це визначити: ESG-рейтинги та індекси, які містять систематизовану та порівнювальну інформацію про управління ESG-аспектами організації.

«Головна особливість інтегрованої звітності полягає в тому, що вона фіксується на чинниках виробництва, які компанія споживає та створює, – фінансових, виробничих, людських, інтелектуальних, природних та соціальних» [4]. Організації, які дотримуються сталої ділової практики створюють довгострокову суспільну цінність, що є основою для глобальної економіки. Підготовка звітів зі сталого розвитку, які більш адекватно розкривають нефінансові наслідки, допомагає змінити корпоративний діалог. В реаліях сьогодення, важливим елементом діяльності організацій є нефінансова інформація, яка також повинна бути незалежно оцінена та підтверджена. Надійна практика гарантування є життєво важливою для підтримки організацій у процесі створення цінності або забезпечення більшої довіри до стратегії організації. Активне запровадження таких звітів підкреслює той факт, що екологічні, соціальні та управлінські проблеми становлять дедалі більший ризик для бізнесу.

Інтегрована звітність для українського суспільства є відносно новим віянням сучасного бізнесу. Якщо звернутися до міжнародної практики, то система інтегрованої звітності використовується для [2]:

- підвищення якості інформації, доступної для постачальників фінансового капіталу, щоб забезпечити більш ефективний і продуктивний розподіл капіталу;
- сприяння більш узгодженому та ефективному підходу до інтегрованої звітності, яка спирається на різні аспекти звітності та передає повний спектр чинників, які суттєво впливають на здатність організації створювати власну цінність з часом;
- збільшення можливостей підзвітності та управління широкою базою капіталів (фінансового, виробничого, інтелектуального, людського, соціального та стосунків, а також природного) та сприяння розумінню їх незалежності;
- підтримання інтегрованого мислення, прийняття рішень і дії, спрямованих на створення вартості в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі.

Доцільно розглянути сім основоположних принципів, що лежать в основі підготовки та подання інтегрованого звіту, визначаючи зміст звіту та спосіб подання інформації [1].

1. Стратегічна спрямованість та орієнтація на майбутнє – забезпечення розуміння стратегії організації та того, як ця стратегія співвідноситься з процесом створення вартості у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі, а також з використанням капіталів та впливом на них.

2. Пов'язаність інформації – представлення цілісної картини поєднання, взаємозв'язку між чинниками, що впливають на створення вартості з часом.

3. Відносини із зацікавленими сторонами – забезпечення якісної та суцільної взаємодії з ключовими зацікавленими сторонами (стейхолдерами), враховуючи їх потреби та інтереси.

4. Сутність – розкриття інформацію про чинники, що впливають на утворення вартості у короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періоді.

5. Стислість – конкретне вираження концепції через дотримання логічної структури та розкриття більш детальної інформації в переліку посилань.

6. Надійність та повнота – наведення збалансованих факторів (чинників) впливу.

7. Послідовність та співставність – подання інформації в часовій послідовності та в порівнянні з іншими організаціями, що призведе до збільшення вартості.

Інтегрований звіт передбачає розкриття інформації про принципово пов'язані, але не взаємозамінні елементи, зокрема:

– огляд організації та зовнішнього середовища: чим займається організація та які умови своєї діяльності;

– корпоративне управління: як структура корпоративного управління організації сприяє створенню вартості у короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періоді;

– бізнес модель – опис та вид бізнес-моделі організації;

– ризики та можливості – які конкретні ризики впливають на створення вартості у короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періоді і які організація використовує можливості;

– стратегія та розподіл ресурсів – планування перспектив діяльності та виокреслення шляхів їх досяжності;

– результати діяльності – міра досяжності стратегічних цілей за певний період та вплив результатів діяльності на капітали;

– погляди на майбутнє – з якими викликами та невизначеностями може зіткнутися організація в ході реалізації стратегії та які потенційні наслідки для її бізнес-моделі та майбутніх результатів діяльності;

– вибір напрямів звітування – визначення переліку чинників включення до інтегрованого звіту, та шкали їх оцінки [10].

Інтегрована звітність створює основу для взаємодії уряду, підприємства та споживачів, що сприяє розвитку таких заходів, як обов'язкова належна перевірка прав людини, яка була запроваджена згідно із законодавством Німеччини з 2023 року для певних організацій [6]. Стандарти фінансової звітності спрямовані на те, щоб організації створювали надійну та прозору фінансову звітність, яка містить достовірну інформацію для зацікавлених сторін. Вони є основою для прийняття обґрунтованих рішень інвесторами, ефективного розподілу капіталу та довіри до бізнесу.

Але найбільше досягнення будь-якої організації полягає не лише в суцільному обліку і дотриманні стандартів інтегрованої звітності, а й в створенні власної вартості. Організаціям необхідно більш ефективно інформувати про операційну діяльність, щоб інвестори, менеджери та інші зацікавлені сторони могли мати більш чіткіше уявлення про те, як створюється вартість. Доступна зовнішня інформація є невід'ємною частиною перерозподілу капіталу в економіці, де довгострокова вартість створюється екологічними та інклюзивними методами. Інтегровані звіти мають на меті показати як стратегія, управління, ефективність і перспективи організації призводять до створення довгострокової цінності та відображення суцільної картини створення вартості компанії та більш цілісного уявлення про організацію.

Інтегроване звітування ґрунтується на інтегрованому мисленні. Концепція визначає інтегроване мислення як: «Активне взаєморозуміння організацією між її різними операційними та функціональними підрозділами та капіталом, який організація використовує або на який впливає. Інтегроване мислення веде до інтегрованого прийняття рішень і дій, які враховують створення, збереження або розмивання цінності в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі» [7]. Культура і процес інтегрованого мислення та міжфункціональна співпраця в процесі звітування допомагає організації показати презентабельно історію корпоративної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, інтегрована звітність за складовими ESG стає новим галузевим стандартом для комунікації цільового бізнесу. Це пов'язано зі специфікою вимог звітності ESG (Environmental, Social, Governance), що характеризується більш комплексними і точнішими показниками, які визначають ефективність організації в екологічній, соціальній та економічній площині. Звітність та розкриття складових ESG допомагає організаціям отримати доступ до ринків капіталу. Інвестори, а також інші зацікавлені сторони, такі як клієнти та співробітники, віддають перевагу підприємствам з високими показниками ESG. Хоча саме поняття «ESG», ототожнюється зі стійкістю, важливо розуміти певні грані відмінності між ними.

Поступове впровадження інтегрованої звітності за рахунок переходу до інтегрованого мислення, сприяє застосуванню компонентів ESG та поєднується з системою звітності зі сталого розвитку. Ця система забезпечується стандартами, що регулюють питання вимірювання та розкриття інформації за певними видами капіталу. Інтегрована звітність узгоджується з результатами фінансової та іншої звітності, але при цьому вона відрізняється від інших звітів та повідомлень. Зокрема, особлива увага в ній приділяється можливостям організації створювати вартість у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій

перспективі. Основними перевагами від застосування інтегрованого підходу до звітності з контексті концепції ESG є:

- формування інтегрованого мислення, як підходу до управління бізнесом, який ґрунтується на більш чіткому розумінні способів впливу на зміну цінності;
- краще розуміння чинників, що впливають на ефективність бізнесу, і детальний аналіз ризиків та можливостей;
- формування брендингу та взаємовідносини із стейкхолдерами, що дозволяє інвесторам зрозуміти бізнес та його результати за допомогою єдиного джерела даних;
- ознайомитися із стратегією зростання, ефективністю і напрямками розвитку організації;
- можливість доступної подачі інформації, що сприяє більш повному розкриттю корпоративної звітності як для зацікавлених сторін, так і для тих, хто її формує;
- можливість зайняття позиції амбасадора бізнесу, через залучення співробітників до розуміння загальної стратегії організації та того, як вона працює з міжнародними партнерами.

Перспективами подальших досліджень є впровадження інтегрованої звітності в діяльність національних організацій та визначення її впливу на створення вартості капіталу та розвитку власного бренду.

References

Література

1. Bezverkhyi, K. V. (2019). Realizatsiia pryntsyphu zviazanosti informatsii v intehrovaniі zvitnosti vitchyznianskykh pidpriemstv [Implementation of the principle of information connectivity in integrated reporting of domestic enterprises]. <i>Ekonomika: realii chasu = Economy: realities of time</i>, 5 (45), 26–31 [in Ukrainian]. 2. Holov, S. F., Kostiuchenko, V. M., Kuzina, R. V. (2018). Intehrovane zvituvannia: kontseptsiia, metodolohiia ta orhanizatsiia: monohrafiia [Integrated reporting: concept, methodology and organization]. Kherson: Vydavnychy dim "Helvetyka". 252 p. [in Ukrainian]. 3. European Commission. What is the EU Taxonomy? URL: https://ec.europa.eu/sustainable-finance-taxonomy/ 4. Savchenko, T. H., Hrytsenko, O. I. (eds.) (2018). Intehrovana zvitnist v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku ta zaprovadzhennia [Integrated reporting in the context of European integration of Ukraine: current state, prospects for development and implementation]: monohrafiia. Sumy: Vydavnytstvo "Vynnychenko M.D.". 143 p. [in Ukrainian]. 5. Mulyk, T. O., Vashchilova, N. V. (2019). Intehrovana zvitnist pidpriemstva: stan ta	1. Безверхий К. В. Реалізація принципу зв'язаності інформації в інтегрованій звітності вітчизняних підприємств. <i>Економіка: реалії часу</i>. 2019. № 5 (45). С. 26–31. 2. Голов С. Ф., Костюченко В. М., Кузіна Р. В. Інтегроване звітування: концепція, методологія та організація: Монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 252 с. 3. European Commission. What is the EU Taxonomy? URL: https://ec.europa.eu/sustainable-finance-taxonomy/ 4. Інтегрована звітність в контексті євроінтеграції України: сучасний стан, перспективи розвитку та запровадження: монографія. За заг. ред. Т. Г. Савченка, О. І. Гриценко. Суми: Видавництво "Винниченко М.Д.", 2018. 143 с. 5. Мулик Т. О., Ващилова Н. В. Інтегрована звітність підприємства: стан

perspektyvy rozvytku [Integrated reporting of the enterprise: status and development prospects]. *Efektivna ekonomika = Efficient economy*, Vol. 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7404> [in Ukrainian].

6. European Commission Delegated Regulation (EU) 2021/1253 of 21 April 2021 amending Delegated Regulation (EU) 2017/565 as regards the integration of sustainability factors, risks and preferences into certain organizational requirements and operating conditions for investment firms, Official Journal of the European Union, L 277, 1–5 (2 August 2022).

7. IFRS (2020). Integrated Thinking & Strategy: State of Play Report. URL: <https://integratedreporting.ifrs.org/resource/integrated-thinking-strategy-state-of-play-report/>

8. Implementing and delegated acts – Benchmarks Regulation. URL: https://finance.ec.europa.eu/regulation-and-supervision/financial-services-legislation/implementing-and-delegated-acts/benchmarks-regulation_en.

9. Implementing and delegated acts – SFDR. URL: https://finance.ec.europa.eu/regulation-and-supervision/financial-services-legislation/implementing-and-delegated-acts/sustainable-finance-disclosures-regulation_en.

10. The International Framework. URL: <https://bitly.su/lodC>.

та перспективи розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7404>.

6. European Commission Delegated Regulation (EU) 2021/1253 of 21 April 2021 amending Delegated Regulation (EU) 2017/565 as regards the integration of sustainability factors, risks and preferences into certain organizational requirements and operating conditions for investment firms, Official Journal of the European Union, L 277, pp. 1–5 (2 August 2022).

7. Integrated Thinking & Strategy: State of Play Report. IFRS, 2020. URL: <https://integratedreporting.ifrs.org/resource/integrated-thinking-strategy-state-of-play-report/>

8. Implementing and delegated acts – Benchmarks Regulation. URL: https://finance.ec.europa.eu/regulation-and-supervision/financial-services-legislation/implementing-and-delegated-acts/benchmarks-regulation_en.

9. Implementing and delegated acts – SFDR. URL: https://finance.ec.europa.eu/regulation-and-supervision/financial-services-legislation/implementing-and-delegated-acts/sustainable-finance-disclosures-regulation_en.

10. The International Framework. URL: <https://bitly.su/lodC>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Белялов Талят Енверович

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва та бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-4019-755X>

Scopus Author ID: 58539532800

ResearcherID: T-1016-2017

E-mail: taliatbielialov@gmail.com

Ганущак-Єфіменко Людмила Михайлівна

доктор економічних наук, професор, проректор з наукової та інноваційної діяльності, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4458-2984>

Scopus Author ID: 35758920800

Researcher ID: Q-2309-2016

E-mail: glm5@ukr.net

Гірник Ярослав Степанович

аспірант кафедри підприємництва та бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

<https://orcid.org/0009-0000-5798-7115>

E-mail: jgirnyk@yahoo.com

Городянська Лариса Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент, член-кореспондент АЕН України, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

[https:// orcid.org/0000-0002-4482-1690](https://orcid.org/0000-0002-4482-1690)

Scopus Author ID: 56529623300

E-mail: gorodianska.lv@knuud.edu.ua

Давидюк Микола Вадимович

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0009-0001-6909-467X>

E-mail: mykoladb@gmail.com

Зелінська Єлизавета Юріївна

аспірантка кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

<https://orcid.org/0009-0000-3872-3288>

E-mail: elizabeth.saliy@ukr.net

Ісмаїлов Алтан

аспірант, Національна академія наук України, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку, Харків, Україна

<https://orcid.org/0009-0004-0281-7062>

E-mail: altanismaailov28@gmail.com

Ісмет Каліс

доктор економічних наук, доцент, професор Університету ФІНРА Тузла, Боснія і Герцеговина

Касумов Теймур Анатолійович

аспірант, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

E-mail: mutabor777@ukr.net

Крисоватий Ігор Андрійович

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва і торгівлі, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4063-6324>

Scopus Author ID: 57222403493

ResearcherID: G-7094-2017

E-mail: i.krysovaty@wunu.edu.ua

Люманов Амет С.

аспірант кафедри підприємництва та бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

<https://orcid.org/0009-0008-9392-6588>

E-mail: a.liumanov@gmail.com

Олешко Анна Анатоліївна

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-9328-7730>

ResearcherID: O-2781-2018

E-mail: oleshko.aa@knutd.edu.ua

Плисенко Галина Павлівна

кандидат економічних наук, завідувач навчальної лабораторії кафедри промислового маркетингу, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0561-0732>

Scopus Author ID: 57215824151

E-mail: galinaplysenko@gmail.com

Птащенко Олена Валеріївна

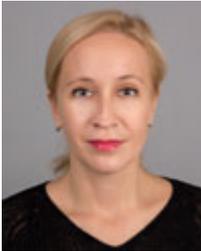
доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва і торгівлі, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-2413-7648>

Scopus Author ID: 57215814236

ResearcherID: ABF-3947-2020

E-mail: helenavaleriya@gmail.com

Русіна Юлія Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та бізнес-консалтингу, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-9540-0899>

Scopus Author ID: 57216771503

E-mail: rusina.yo@knuutd.edu.ua

Собко Ольга Миколаївна

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і торгівлі, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-8317-0563>

E-mail: olhasobko754@gmail.com

Степанова Олена Анатоліївна

доктор культурології, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-4985-0359>

E-mail: stepanova.o@knuutd.edu.ua

Шершенюк Олена Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9959-2725>

E-mail: sheralyona@gmail.com

Шостак Інна Володимирівна

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економічної кібернетики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

<https://orcid.org/0000-0001-8919-3408>

E-mail: ShostakInna@ukr.net

ЖУРНАЛ
стратегічних економічних досліджень

Комп'ютерний набір та макетування

КРИВОНОС Олена

Технічний редактор

ГАНУЩАК-ЄФІМЕНКО Людмила

Відповідальний за поліграфічне виконання

ОВЕЧКІНА Лілія

Підп. до друку 18.04.2024. Формат 60×84 1/8.
Ум. друк. арк. 18,12. Облік. вид. арк. 14,20. Наклад 100 пр. Зам. ____.

Видавець і виготовлювач Київський національний університет технологій та дизайну.
вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ, 01011, Україна.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24821-14761 ПР від 19.04.2021.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 993 від 24.07.2002.

JOURNAL
of strategic economic research

Computer Typesetting & Modeling

Kryvonos Olena

Technical Editor

Hanushchak-Yefimenko Liudmyla

Responsible for printing

Ovechkina Liliia

Printing proof 18.04.2024. Format 60×84 1/8.
Conditional sheet 18.12. Calculated sheet 14.20. Circulation 100 copies. Order N ____.
KNUTD Instant Printing Department.
Mala Shyianovska Street, 2, Kyiv, 01011, Ukraine.

Certificate КВ № 24821-14761 ПР, 19.04.2021.

Certificate ДК № 993, 24.07.2002.